

SF. GRIGORIE DE NAZIANZ

CUVÂNTĂRI TEOLOGICE

EDITURA HERALD

CUVÂNTĂRI TEOLOGICE

Realizare grafică: Cătălin Cristescu
Coperta I: *Schimbarea la față*, icoană pe lemn,
sec. XVI, Muzeul de artă Novgorod.

Tehnoredactare computerizată:
Tomina Filip

Corectură text:
Sorina Stan

ISBN 973 – 9453 – 05 – 8

Sf. Grigorie de Nazianz

CUVÂNTĂRI TEOLOGICE

Traducere din limba greacă:
Pr. Gh. Tilea și Nicolae Barbu

Precedate de

VIAȚA SF. GRIGORIE TEOLOGUL

alcătuită de preotul Grigorie (sec. VIII)

Traducere: N. Donos



EDITURA HERALD
București

VIAȚA SF. GRIGORIE TEOLOGUL (DE NAZIANZ)

Alcătuită de preotul Grigorie*)

*) Nu se știe precis cine a fost și când a trăit acest preot Grigorie. Probabil să fi fost preot în Capadocia – în Nazianz sau în împrejurimi – și s-a ocupat cu studiul operelor Sf. Grigorie. Biografia aceasta fiind tradusă în latinește de Anastasie Bibliotecarul în secolul IX, autorul ei trebuie să fi trăit cel mai târziu în secolul VIII.

Strălucitul Grigorie, cu multă dreptate numit și Teologul, ne poftește la ospățul duhovnicesc al operelor sale. El însuși ne pune dinainte bucate duhovnicești, mâncări plăcute și nesupuse stricăciunii. Să nu vă mirați dar, că mi-am luat marea îndrăzneală de a-i descrie viața, neținând seamă de marea mea slăbiciune și de marele lui geniu, cu toate că din cauza nespusei lui glorii, până-n ziua de astăzi, aproape toți predecesorii noștri s-au mărginit să-l cinstească doar prin tăcerea lor; cu toate că nu s-a ivit încă nici un maestru sau dascăl, care să ne descrie viața lui sau să ne transmită nouă, celor de mai târziu, într-o oarecare ordine, isprăvile lui cum a făcut el, descriindu-ne cu deamănuntul viața lui Vasile cel mare și a altor fericiți ierarhi și martiri. În primul loc nu mă puteam împotrivi acestui preacinstit părinte, care pretindea de la noi ca o datorie această cuvântare și care mă îndeamnă – și părintește și autoritar – să fac elogiul dumnezeiescului Grigorie, poruncindu-mi să urmez pilda lui și amenințându-mă, dacă voi trece cu vederea această datorie; de altfel avea și dreptul să pretindă de la mine acest lucru, ca o răsplată pentru cultura și hrana duhovnicească ce mi-a procurat. Iar în al doilea rând, nu mi s-a părut cuviincios să trecem sub tăcere o viață așa de virtuoasă, care fiind prezentată ca model ar dispune pe mulți la imitare și n-ar lăsa binele să se piardă în zadar, ci l-ar face să înflorească mereu, prin vorbirea zilnică despre el.

Acum dar, lăsând la o parte întârzierea, voi încununa pe marele teolog cu pârga cuvintelor mele, asemenea unor fructe de curând culese, pentru că deși puterile mele sunt mai prejos de vrednicia lui, nu acelaș lucru se poate spune despre bunăvoința și sârguința mea.

De altfel, sper că acest bărbat desăvârșit în toate, va aprecia cu indulgență cuvântarea mea de laudă, întrucât se știe că

părinții iubesc mai mult gânguririle pruncilor, pornite dintr-un suflet nevinovat, decât cuvintele serioase ale celor maturi sau cuvântările cele înflorite. De asemenea, cea mai potrivită slăvire ce i se poate aduce este cea adusă prin cuvinte, întrucât fiecare om se bucură să fie onorat prin acele lucruri cu care și el personal se desfătează sau s-a desfătat. Și dacă atât timp cât a fost în viață iubea elocvența mai presus de orice alte bunuri materiale și – ca să vorbim în limba proverbelor – „a dobândit înțelepciunea și iubind-o a fost ocrotit de dânsa" (1) cum ar fi cu putință ca, după ce a părăsit cele lumești și s-a mutat în viața cea curată și mai plină de înțelepciune, să nu se bucure și să se veselească și mai mult de elocvență?

Și acum, adunare sfântă, am o rugăminte: să nu pretindeți de la mine o înșirare amănunțită a isprăvilor lui, mai întâi pentru că ar trece peste puterile mele; aceasta nu pot să v-o făgăduiesc, dar nici voi nu mi-o puteți pretinde; apoi și pentru că nimeni nu ne-a lăsat o descriere a vieții lui, ci a trebuit să culeg câte ceva din scrierile lui, imitând pe zidari, care adună pietrele câte una și apoi le așează cu rânduială pe toate pentru a face din ele o casă.

Vom începe dar cuvântarea noastră de acolo de unde este mai potrivit a începe. Patria lui a fost nota Capadocie iar orașul său natal Nazianz-ul. Acest oraș a ajuns așa de renumit, numai datorită lui Grigorie, încât faima lui s-a întins până la marginile lumii. N-a căpătat mai mare renume orașul Pella, pe urma lui Alexandru cel Mare și nici Persia pe urma lui Cirus, cât a câștigat Nazianz-ul pe urma marelui Grigorie. De aceea mie mi se pare că acest oraș și-a primit pe deplin plata pentru educația ce a dat sfântului, întrucât numai datorită virtuților acestui sfânt s-a făcut foarte cunoscut până și inzilor și britanilor, care trăiesc la extreme opuse.

S-a născut din părinți nobili și drepți, uniți mai mult prin curăția sufletelor, decât prin legăturile trupești. Tatăl său, întocmai ca un al doilea Abraam, părăsindu-și patria părintească și

idolii, s-a alipit la dreapta credință. S-a lepădat de învățătura superstițioasă și rătăcită a Ipsistarilor[1], devenind discipol sincer al harului, la început una dintre oile mai de seamă iar mai târziu chiar păstor vrednic al bisericii din Nazianz. Mama sa era creștină și din părinți evlavioși, de la care, pe lângă alte virtuți, moștenise și o evlavie adâncă. Dorind mult să aibă un copil de parte bărbătească s-a rugat cu stăruință bunului Dumnezeu, care împlinește astfel de dorinți, până ce rugămintea i-a fost ascultată. Ce credință mare! Ce rugăminte călduroasă! Căci înainte chiar de a concepe, a făgăduit că va consfinți lui Dumnezeu pe pruncul ce se va naște, întocmai cum altă dată făcuse Ana cu Samuel. Și atunci: „Cel ce împlinește voile celor ce se tem de dânsul", (2) i-a descoperit în vis că va naște, ba i-a arătat chiar și figura și numele copilului. De aceea, nu mult după naștere, a consfințit lui Dumnezeu pe prunc, biruind cu căldura credinței durerile nașterii și cu mărinimia dăruirii de bună voie învingând slăbiciunea dragostei de mamă.

Iar copilul, fiind crescut în moravurile bune ale părinților, întrecea prin darurile firești pe cei de-o vârstă cu el până acolo, că numai singură frăgezimea vârstei îl împiedica să nu atingă moravurile și învățătura celor vârstnici. Disprețuia cu desăvârșire jocurile și zburdălniciile copilărești precum și alergăturile și săriturile, socotindu-le nefolositoare și ca o piedică în calea minții spre alte lucruri mai de seamă. Parcă își dădea seama că răutățile ucid practicarea virtuții, după cum mirosul urât înăbușe parfumul mirului cu care te-ai uns.

Ajuns adolescent și cuprinzându-l dorul de știință, a plecat la Cesarea, unde frecventând cursurile profesorilor celor mai

1) Nu se poate preciza nimic cu privire la erezia Ipsistarilor. Numele lor se pare că derivă de la cuvântul grec HIPSISTOS — cel mai înalt; e probabil că ar fi fost păgâni, care nu primeau nici Iudaismul nici Creștinismul curat, ci adorau doar un singur Dumnezeu, sub denumirea „Cel mai înalt". Lepădaseră idolii și jertfele păgânești, dar venerau focul și luminile, respectau legea iudaică cu privire la mâncări oprite, dar respingeau tăierea împrejur.

de seamă, a dobândit nu puțină învățătură; apoi a plecat pe mare în Palestina, ca să se deprindă, nu cu moravurile retorilor, ci cu arta de a vorbi frumos. De aici a plecat la Alexandria, de lângă insula Faros, la templul înțelepciunii, ca să cunoască multe orașe și obiceiurile multor oameni, cum zice un înțelept. Sporindu-și și aici mult zestrea cunoștințelor, s-a îmbarcat pe o corabie din Egina și a plecat la Atena, mama artelor și științelor.

Pe când călătorea pe Marea Partenică, pe o vreme furtunoasă și nepotrivită pentru navigație, deodată a izbucnit o furtună strașnică, punându-i în mare primejdie viața, căci o întunecime tot așa de densă ca și plaga a noua ce a căzut asupra Egiptului, a învăluit și marea și aerul și chiar cerul. Dar, pe când toți ceilalți tovarăși de călătorie se văitau în gura mare că-și vor pierde viața trupească, el se spăimântă și mai tare de pieirea cea veșnică a sufletului, întrucât încă nu fusese pecetluit cu taina sfântului botez, cu alte cuvinte murea înecat în apă înainte de a fi fost mântuit prin apă. Ce credeți c-a făcut atunci acest mare bărbat, care încă de mai înainte de a fi fost renăscut prin apă își întocmise felul de viață după religia cea adevărată?

Și-a sfâșiat hainele și a speriat pe toți călătorii cu țipetele și bocetele sale, încât toți, uitându-și propriile lor dureri, și-au amestecat lacrimile cu dânsul. Iar el a început a povesti toate minunile pe care le-a făcut Dumnezeu în Egipt, în pustie sau în orice alt loc, atât pe mare, cât și pe uscat, precum: despicarea apelor Mării Roșii și împreunarea lor la loc, scoaterea apei din stâncă, îndulcirea apei de la Mera, învingerea Amaleciților numai prin ridicarea mâinilor în semnul crucii, dărâmarea zidurilor Ierihonului, fără nici un instrument, izbăvirea profetului Ioan din pântecele balenei și toate celelalte minuni cuprinse în cărțile sfinte; pe urmă a făcut făgăduința că, dacă va fi scăpat din primejdia înecului în mare și va ajunge să aibă parte de botezul cel mult dorit, își va consfinți viața lui Dumnezeu, care l-a mântuit de la moarte. Și cu rugăciunile sale înduplecă pe Cel blând,

care de altfel și din propriu îndemn, de multe ori apucă înaintea rugăciunilor noastre. Și pe negândite furtuna s-a potolit, uraganul s-a prefăcut într-o adiere lină, iar marea până atunci furioasă, părea c-a adormit. Așa s-a petrecut lucrul.

Pe de altă parte, părinților săi li s-a arătat în vis primejdia în care se afla fiul lor și atunci, ca niște părinți buni – căci nu-i nevoie să spunem mai mult – au început a se ruga lui Dumnezeu cu lacrimi, ca să vină-n ajutorul fiului lor amenințat de primejdie. Și după ce s-au rugat câtva timp, au văzut în vis cum fiul lor biruia o furie – un demon care nu face decât rău și care îndrepta primejdia asupra lui. De-abia după ce s-a întors acasă a auzit Grigorie despre aceasta, când i-au povestit părinții, și a mulțumit din toată inima Mântuitorului. Dar despre aceasta vom vorbi mai târziu.

Un tânăr, dintre tovarășii lui de călătorie pe care Grigorie îl iubea foarte mult, a văzut noaptea, în toiul primejdiei, cum mama acestui fericit bărbat a venit pășind pe mare, a luat corabia și a dus-o la uscat. Îndată ce-a avut această vedenie și a povestit-o tovarășilor de călătorie, s-a potolit furtuna și toți au alergat cu credință la Dumnezeul lui Grigorie, mărturisind că El este mântuitorul lor. Oare întrucât minunea aceasta este mai prejos decât minunea făcută de marele Ilie, care înfruntând idolatria Sidoniencii (Isabelii) și făcând ca jertfa să fie arsă de foc căzut din cer, a adus pe Israeliți la credință în adevăratul Dumnezeu, încât tot poporul, cuprins de bucurie, striga: „Cu adevărat Domnul este adevăratul Dumnezeu!” (3). Iată la ce rezultate a adus izbăvirea neașteptată din primejdie a lui Grigorie pe cei ce erau stăpâniți de multe și variate rătăciri: pe toți i-a adus la una și aceeași credință adevărată.

După ce-a ajuns în Grecia și mai ales la Atena cea renumită, nici nu mai este nevoie să pomenim cu cât entuziasm a fost primit. Îndată a fost și recunoscut, atât de profesori cât și de elevi, ca cel mai învățat student.

Nu s-a scurs multă vreme până când, mânat de aceeași sete de știință, a sosit de la Bizanț la Atena și marele Vasile

Din pricina nevoii de locuinţă, cât mai ales din cauza potrivirii de caracter, s-au întovărăşit amândoi. Cu greu s-ar putea spune cât de mult a câştigat fiecare din ei din această înjugare, din această prietenie strânsă. Căci cel ce este singur, chiar dacă înţelege ceva, nu se încrede în sine însuşi, ci aleargă în toate părţile, căutând pe cineva care să-l asigure că-i aşa. Când însă sunt doi, mânaţi de aceeaşi sete de ştiinţă, se ajută reciproc, ca şi cum ar fi contopiţi în unul singur, unul aflând un adevăr iar celălalt confirmându-l.

Pentru a lăsa la o parte amănuntele voi afirma că amândoi au ajuns deopotrivă de renumiţi. În adevăr, erau luminaţi de aceeaşi credinţă, erau însufleţiţi de aceeaşi dragoste de virtute, mergeau pe acelaş drum şi întocmai ca doi tovarăşi plugari sau agricultori, cu aceeaşi sârguinţă şi cu acelaşi avânt arau şi semănau ogorul înţelepciunii, culegând apoi rod îmbelşugat. Cât despre bărbăţie şi răbdare în necazuri, ei întreceau aproape pe toţi colegii lor. De regulă tineretul întâmpină cu neplăcere şi teamă necazurile, întocmai după cum mânjii se sperie uşor de zgomot şi de umbre. Ei însă dimpotrivă, rămâneau statornici şi-şi păstrau cumpătul chiar când erau surprinşi de întâmplări neaşteptate, cum s-a întâmplat atunci când un cutremur de pământ a zguduit Grecia; ei au dat tuturor dovadă că sunt tari de fire şi li se potrivesc cuvintele profetice: „Pentru aceia nu ne vom teme când se va cutremura pământul" (4).

Încă din vârsta cea fragedă se deprinseseră cu înfrânarea în mâncare, mulţumindu-se cu cele de neapărată lipsă; dispreţuiau cu totul orice părea lux în mâncare sau era menit numai să gâdile stomacul, zicând de timpuriu adio plăcerilor.

Ce să mai vorbesc despre castitatea lor, căci toată viaţa lor au rămas curaţi şi sfinţi înaintea lui Dumnezeu, întrecând în această privinţă chiar pe Xenocrate şi pe Polemon! Despre cel dintâi se spune că a avut tăria de fire să stea lângă o femeie, fără să se tulbure de loc, iar al doilea, ducea o viaţă aşa de austeră, încât femeile uşuratice nici n-aveau curajul să se apropie de el.

Credeţi oare că, dacă aceşti bărbaţi (Grigorie şi Vasile) cultivau aşa de bine aceste virtuţi, dispreţuiau pe altele, cum ar fi dreptatea şi sărăcia? Nicidecum: ei şi-n această privinţă imitau pe Aristide, neîntrebuinţând virtutea pentru a dobândi avuţii, nici urmărind câştiguri pe urma filosofiei; fugeau deopotrivă şi de lăcomie şi de risipă, rămânând în adevăratele graniţi ale virtuţii. În ce priveşte sărăcia ajunseseră să-ntreacă pe Antistene, Diogene şi Crates şi meritele lor. Pentru că nu numai dispreţuiau deopotrivă cu ei averile, dar se fereau şi de mândria şi slava deşartă a acestora. Căci acei câini (filosofi cinici), vrednici de admirat de altfel, întunecau partea bună a filosofiei lor, prin faptul că-şi trâmbiţau meritele prin crainici şi dispreţuiau restul omenirii.

Ce vom mai spune despre înţelepciunea lor? Căci toată viaţa ei se gândeau numai la dânsa şi erau stăpâniţi ziua şi noaptea de dorinţa aprinsă de a o dobândi, întocmai ca cei ce umblă să dezgroape o comoară, ca să mă folosesc de cuvintele lui Iov. (5). Pentru că aceşti nobili bărbaţi îşi dădeau seama destul de bine că munca cheltuită în meditaţie, sârguinţă şi pentru înmulţirea cunoştinţelor, aduce după sine putere.

Şi aşa s-a făcut că ei au izbutit să întreacă în renume, nu numai pe cei de-o vârstă, dar chiar şi pe mulţi din cei vechi decât dânşii, atât datorită muncii şi talentului lor firesc, cât şi prin faptul că-şi uniseră toate sforţările numai în direcţia binelui. Ştiinţa Gramaticii nu mai prezenta nici o taină pentru ei, căci stăpâneau bine şi metrica şi poetica şi istoria şi meşteşugul de a vorbi în public. În ce priveşte retorica, ei şi-au însuşit doar exprimarea frumoasă, dar înlăturau minciuna. În privinţa filosofiei morale, a medicinei şi dialecticii, nu s-au mulţumit să le studieze numai ca să ştie ceva mai mult decât oamenii cei neînvăţaţi, ci ca nişte profesori şi savanţi de seamă. Din muzică au învăţat numai ceea ce era vechi şi armonios, pentru a îmblânzi mânia şi a potoli pornirile greu de înfrânt, pe când muzica uşoară, care are scopul să producă numai plăcere, au lăsat-o pe seama teatrelor. Au mai studiat

și calculul aritmetic, geometria, ba chiar și poziția și mișcarea astrelor (astronomia), întocmai ca niște noi Moisi sau Daniili, nu ca doar s-ar lăsa conduși de ele, ci dimpotrivă precum spune Scriptura: „orice gând făcându-l rob ascultării lui Hristos" (6). Cu aceste științe ei și-au împodobit frumos înțelepciunea, pe care o aveau din fire. Într-un cuvânt, au făcut cunoștință cu toate, și bune și mai rele, pentru ca de rele să știe să se ferească, iar pe cele bune să le folosească.

Căci eu aprob pe filosoful – care deși nu face parte din stâna noastră – a zis: Nu este dezonorant a cunoaște și cele ce nu sunt bune. Ci mai degrabă trag folos din cunoașterea lor, cei ce fac uz cu prudență de acest sfat.

Dar, ce s-a întâmplat, prietenilor! În vreme ce cuvântarea înaintează, cursul vorbei m-a răpit, întocmai cum răpește calul pe călăreț și acum mă trezesc că laud pe fericitul Vasile! Deci, mă voi opri puțin, voi potoli vorbirea, cum potolești calul strângând frâul, voi stinge avântul, pentru ca să nu mă îndepărtez prea tare de subiect, pentru că de regulă, cei ce se întind mai mult decât trebuie, nu scot bine la capăt ceea ce și-au propus. Așadar, Vasile îmbogățit cu multe cunoștințe s-a întors acasă. Pe când Grigorie a fost reținut mai mult cu sila de studenții din Atena, care nu l-au lăsat să plece, ci-l sileau să-i învețe, rugându-l cu multă stăruință să primească catedra de sofist. Iar el, ca să pară că le face puțină plăcere, a rămas. Dar nu mult după aceea, rugând pe toți colegii săi să-l lase să plece, și convingându-i că este de neapărată trebuință să se întoarcă lângă părinții săi, după ce și-a completat studiile s-a întors în patria sa, fiind în vârstă de 30 de ani.

Ajuns acasă, mai întâi a primit sfântul botez, deoarece era de mai înainte gata de luminare și, totodată și-a luat angajamentul să nu jure niciodată, toată viața lui; ceea ce a și păzit până la moarte. Pe urmă a satisfăcut dorința părinților și amicilor care doreau să-l audă vorbind, căci el, de la sine, nu prea avea această ambiție. Pe urmă, fiind sfătuit să se amestece în răutățile (afacerile) publice și familiare – căci răutăți numesc eu afacerile materiale – el s-a hotărât să se consfințească lui Dumnezeu, după cum făgăduise, când era să se înece din cauza furtunii pe mare, adică să se depărteze cu totul de lume, să trăiască numai cu Cel prea curat, cercetând mereu sfintele Scripturi, din care să scoată lumina adevărului. Aceasta de altfel a și făcut toată viața, trăind ca monah iar nu ca mirean și preferând sărăcia în loc de bogăție.

Adeseori i s-a întâmplat și să vadă pe Hristos aevea în vis sau în „vedenii de noapte", după cum spune Scriptura (7); și aceasta nu era decât un fel de răsplată pentru curăția vieții lui. Căci scris este: „Fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu" (8). Aici Domnul vorbește de cei curați în felul lui Grigorie, adică de cei care au părăsit orașele, forurile, teatrele, semeția sofiștilor, mândria marilor demnitari, părtinirea judecătorilor, certurilor împricinaților, minciunile oratorilor, șireteniile hoților, lăcomia negustorilor, jurămintele false ale cârciumarilor, fala celor bogați, invidia celor săraci, îmbuibarea, beția, gloria, care ușor se veștejește, casele pictate și împodobite cu mozaicuri scumpe și înflorite cu sculpturi, veșmintele cele luxoase, bijuteriile de aur și de argint, într-un cuvânt toate acele lucruri care tulbură curăția inimii și opresc să pătrundă în inimi lumina cea preacurată. Iar Grigorie s-a lepădat de toate acestea încă din floarea tinereții.

Deoarece tatăl său i-a propus să-l facă preot și l-a hirotonit cu sila – sau, în orice caz, cedând cu multă greutate – ce credeți c-a făcut Grigorie al nostru? S-a îndepărtat, treptat, treptat de slujba de păstor, ca să scape de grijile care îndreaptă mintea mai mult spre cele pământești și s-a dus în Pont, unde alături de renumitul Vasile trăia viață de ascet. Căci după ce studiaseră împreună și s-au despărțit pentru puțin timp, iarăși au alergat unul spre celălalt, împinși atât de potrivirea firilor lor, cât și de făgăduințile ce-și făcuseră reciproc. Încât cu dânșii s-au

adeverit întocmai cuvintele Scripturii: „Unde sunt doi sau trei adunați în numele meu, acolo sunt și eu în mijlocul lor" (9).

Deci petrecând în Pont împreună și sprijinindu-se unul pe altul pentru a înainta pe calea virtuții, între altele, au alcătuit și orânduieli ascetice, pentru monahii care s-au lepădat de lume și iubeau mai mult apropierea de Dumnezeu; aceste legi sunt mai blânde ca legile lui Licurg, mai aspre decât legile lui Solomon și mai drepte decât legile lui Minos. Ba încă – pentru a pomeni și altceva mai măreț despre acești bărbați – ei s-au silit să imite în totul pe Moise s-au izolat pe munți acoperiți de nouri, pentru a fi cât mai departe de zgomotul lumii și acolo au alcătuit aceste legi.

Dar, întrucât tatăl său era apăsat de bătrânețe și pe deasupra și doborât de jale din cauza pierderii fiului său Chesarie, îndemnă mereu pe Grigorie, prin scrisori disperate, să se-ntoarcă acasă, căci nu mai poate s-o ducă înainte singur; atunci Grigorie, cât de voie, cât de nevoie, s-a întors acasă, socotind că este grozav lucru să nu dea ascultare tatălui său, care era totodată și episcopul său. Ce-i drept, dragostea de liniște îl îndemnă să rămână în Pont, dar pe de altă parte datoria de fiu îl împingea să alerge și să fie de ajutor părintelui său.

Întrucât Chesarie – fratele lui Grigorie – deținuse o funcție foarte importantă, anume, îngrijitor al tezaurelor și administrator al bunurilor publice și murise, fără moștenitor, în timpul funcțiunii, după lege moștenirea lui revenea tatălui său; dar o dată cu moștenirea trebuia să ia asupră-și și toate socotelile celui dispărut și atunci Grigorie s-a văzut nevoit să se încurce în mari bucluculi cu mulți din cei ce, întocmai ca niște câini, care aleargă după vânat, căutau să pună mâna, pe nedrept, pe averea rămasă pe urma celui răposat. Căci tatăl său, doborât de bătrânețe și boală – împlinise doar vârsta de 90 de ani – nu mai era în stare să suporte îmbulzelile de pe la tribunale. În chip firesc grijile acestei afaceri au căzut asupra lui, pe lângă sarcina îngrijirii de părinți și alte greutăți. Dar nu s-a dat în lături, gândindu-se la răsplata care așteaptă pe cei care-și îndeplinesc cu sfințenie datoriile către părinți.

Tot pe atunci s-a mai ivit și altă greutate din cauza ereziei ariene, care tulbura biserica din spirit de răutate. Mai mulți episcopi ortodocși au fost surghiuniți din cetățile lor și batjocoriți cu tot felul de insulte și maltratări; preoți și cete întregi de ortodoxi erau schingiuiți în public, ca să renunțe la casele lor de rugăciune și la aceeași protecție a legilor, ca și ereticii, deoarece erezia se răspândise aproape în toată lumea datorită sprijinului dat de puterea împăraților necredincioși. Aceștia dăduseră mână liberă păstorilor celor răi, care sub pielea de oaie erau lupi răpitori, să izgonească pe episcopii ortodocși, păstori vrednici ai celui dintâi păstor, Hristos. Din cauza aceasta mulți episcopi, unii împinși de frică, alții momiți cu lingușiri, unii cumpărați cu bani iar alții înșelați din cauza credulității și simplității, s-au lăsat prinși de nada din undița ereziei, fie legându-se prin iscălituri, fie slujind și împărtășindu-se cu episcopii eretici.

Printre aceștia a fost și tatăl fericitului Grigorie, care a căzut în cursă din cauză că mintea-i era slăbită de bătrânețe. Dar monahii din acea provincie, neputând suporta această trecere în tabăra ereticilor, s-au rupt de la împărtășirea cu episcopul lor, ba încă au atras de partea lor și o mare parte din popor, care a trecut fățiș și de bună credință de partea monahilor.

Ce credeți c-a făcut atunci Grigorie, slujitorul lui Dumnezeu? Mai întâi s-a silit să împace pe Dumnezeu prin rugăciuni și privegheri, care se prelungeau nopți întregi, pentru ca să trimită de sus izbăvire de această nenorocire și să îmbine la loc dezbinarea ce se făcuse în biserică. Lui însuși și-a impus câtva timp tăcere, pentru ca să arate cât de îndurerată-i era inima. Apoi a început a îndemna stăruitor pe tatăl său să ceară iertare pentru vina sa și să mărturisească sincer și neted adevărul, că doar ar readuce la credința adevărată și la împăciuire pe cei ce, din vina sa, se răzlețiseră de turmă. Procedând astfel a redat bisericii ve-

chea ei podoabă, unitatea, arătându-se și plin de respect față de tatăl său și plin de dragoste față de turma iubitoare de Dumnezeu. Într-un cuvânt, desfătează comunitatea cu predicile sale despre pace, lipește la loc cele două partide dezbinate și grăbind astfel vindecarea, face ca boala să fie curând uitată. Se spune că tebanul Crates era foarte meșter de împăcat familiile certate, curmând certurile cu vorbe pașnice. Grigorie însă l-a întrecut cu mult, căci n-a împăcat numai simple certuri private, ci a readus pacea întregii sale patrii și ce este și mai mult, n-a împăcat oameni dezbinați pe chestiuni bănești sau din cauza unor ocări – căci în astfel de certuri adeseori aduce pacea un simplu îndemn – ci a readus pacea între oameni dezbinați pe chestiuni de credință, unde aprinderea certei este la înălțimea lucrului despre care s-a iscat cearta și unde o cuvântare cât de înțeleaptă abia dacă contribuie în măsură mică la potolirea certei.

Mai apoi, când răutatea și nesocotirea lui Dumnezeu și a legilor lui, a pus stăpânire pe sufletele creștinilor întocmai ca o boală rea, Dumnezeu a ridicat un împărat urâtor de Hristos, adică pe tiranul Iulian care s-a ambiționat să dărâme credința și virtutea strămoșului său Constantin cel Mare. În acest scop a răpit creștinilor toate drepturile, fără să dea un edict public pentru prigonirea creștinilor, ci în chip tacit, poruncind ca creștinii să nu se folosească de știința și cultura profană. Dar bunul Dumnezeu, după ce a îngăduit ca acest păcătos să se semețească multă vreme, când a văzut că răutatea lui este absolut incorigibilă, i-a dat pedeapsa meritată pentru răutatea lui, punând capăt vieții lui crude și pline de sălbăticie, tocmai în ținuturile depărtate ale barbarilor. Îndată Sf. Grigorie a țintuit la stâlpul infamiei răutatea și nelegiuirea lui Iulian, s-a făcut de râs în fața creștinilor cumpătați desfrânările sibaritice ale păgânilor, dând de gol înaintea tuturor urâciunea miturilor vechi păgânești și marea rătăcire a politeiștilor. Dar de ce aș mai continua să micșorez oarecum marile merite ale acestui bărbat în această cuvân-

tare scurtă, abătându-mă de la planul cuvântării mele, când oricine poate să admire bogăția descrierilor, armonia planului și talentul lui oratoric, citind cuvântările lui împotriva lui Iulian?

Mai degrabă să vedem cum a eludat acest fericit bărbat acea lege strașnică a tiranului, după care nu era îngăduit creștinilor să se adape la izvorul științei profane? Iată cum: A-nceput să alcătuiască el însuși versuri epice sau iambice și elegiace, trimetrice sau și alte forme și măsuri de versuri obișnuite în tragedie sau în comedie, cultivând toate stilurile, încât mai că n-a rămas nici o formă literară, care să nu se găsească în cărțile sale. Negreșit el a folosit toate aceste forme literare în scopuri pioase, fie lăudând virtuțile și curăția trupească și sufletească, fie alcătuind tratate teologice și rugăciuni scrise în versuri, apoi s-a ferit cu totul de obscenitățile și frivolitățile care se găsesc în miturile și povestirea minunilor zeilor păgâni, după cum se și cădea, dar a izbutit să dea totuși creștinilor învățături pline de înțelepciune, încât nu și-a atins de loc scopul legea nebunească a împăratului necredincios, care privea cu ochi răi cultivarea creștinilor, ci tocmai dimpotrivă, legiuitorul a fost biruit și pedepsit, pentru că, după cum se știe, invidia lovește puțin sau de loc pe cei pizmuiți, dar pizmașilor le aduce adeseori foarte mari pagube.

Încă de pe când Grigorie petrecea la Atena și a întâlnit pe Iulian, pe atunci deabia un tânăr care nu se urcase încă pe tron, ci asculta prelegerile unor profesori, a prezis prietenilor săi că acest copilandru va fi mai târziu pervers și necredincios, lipsit de pietate și tare înclinat spre rău. Iar când afirma aceasta se baza pe înfățișarea ursuză și râsul obraznic, pe privirea de fiară și pe mersul țanțoș ale lui Iulian, precum și pe izbucnirile lui cele nesocotite și pe discuțiile lui total lipsite de pietate – deși erau ascunse sub masca de simple exerciții – și mai ales pe faptul că iubea pe cei răi și disprețuia pe cei ce lăudau virtutea și umblau pe căile ei.

Observând aceste apucături, a prezis tuturor că Iulian va izbucni într-o bună zi și-și va da pe față răutatea sa. Și nu trebuie

să ne mire aceasta, pentru că firile curate au o putere minunată de a ghici viitorul și datorită iscusinței și talentului lor prevăd cele ce vor urma, chiar dacă semnele premergătoare sunt învăluite în întuneric. De altfel, și răutatea acestui împărat nelegiuit a fost descoperită la timp și n-a izbutit să facă altceva decât să și atragă pedeapsa.

Nu după multă vreme, pe când cârduri de eretici năvăleau în Cesareea, mitropolia fiind păstorită încă de piosul Eusebiu, care trăia în dușmănie cu marele Vasile, pe atunci preot și retras pentru a duce viață ascetică în Pont, Grigorie, temându-se de acest atac al ereticilor și bănuind că Eusebiu nu va fi în stare să respingă atacul – căci deși ducea o viață foarte pioasă, era cam slab în ale teologiei – a scris lui Vasile care strălucea ca un luceafăr, să treacă cu vederea vrăjmășia și cunoscând marea primejdie ce amenința sufletele credincioșilor, să ia asupra sa cât mai curând grija bisericii metropolitane, făgăduindu-i totodată că va veni și el la Cesareea, ca să-i fie de ajutor în acea luptă. Spunând acestea, el convinse pe cel mai viteaz general să înceapă războiul. Apoi se duse chiar el însuși și se alătură la luptă cu Vasile; pătrunseră amândoi în fortăreața ereticilor, doborâră dogmele ereticilor și înălțară un trofeu de biruință, după ce au pus pe fugă pe vrăjmași, care au avut prilejul să se convingă de neputința lor. Iată cum lucrează prin servii săi Dumnezeu, care atunci când vede că se înmulțește și sporește nelegiuirea oamenilor, se îndură de făptura sa cea mai vrednică de cinste, ridicând bărbați desăvârșiți ca să-i vină în ajutor și să conducă pe cei amenințați de primejdie, pentru ca nu cumva lipsa sprijinului să ducă la pieire neamul omenesc. Așa a făcut și în această împrejurare, ridicând pe acești doi bărbați și punându-i în mijloc, întocmai cum se pune chiagul în lapte, în chipul acesta a readus și dragostea și armonia între cei ce se dușmăneau foarte mult (ortodocși și eretici) din cauza răutății și a lipsei de pioșenie.

N-a trecut multă vreme până când amintitul Mitropolit s-a mutat în viața cealaltă, mai bună. Și atunci Grigorie și-a dat multă sârguință să se adreseze în scris și tuturor cetățenilor la un loc și la unii din ei în parte, îndemnându-i în numele său, cât și al tatălui său, să ridice pe Vasile pe tronul arhiepiscopal. Dar ceea ce-i minunat, e că n-a făcut aceasta pentru a-și servi un prieten, ci numai în vederea interesului general, pentru că știa și încă foarte bine pe cel ce merita să primească harul sfântului Duh. De aceea nici nu s-a lăsat până ce n-a dus la bun sfârșit ceea ce-și propusese. Și așa Vasile a ajuns la cârma bisericii din Cesareea. Însă tocmai atunci din cauza unor oameni stăpâniți de pizmă și de ambiție, eparhia Capadociei, care până atunci forma un întreg, s-a despărțit în două, prin despărțirea cetății Tiana de Cesareea și începând ceartă pe această chestiune, cetățile mai mici s-au dezbinat pe motiv care și cui să aparțină. De aici a urmat o mare ceartă, dar sub pretext că lupta se duce în interesul credinței și al unei bune păstoriri, ea era dusă din cauza lăcomiei și a dorinței de stăpânire și se încerca doar a ascunde lucruri rușinoase sub masca intereselor credinței.

Văzând deci marele Vasile că în chip neobișnuit a fost jefuit de unele orașe din eparhia sa, și-a propus să înființeze o episcopie la Sasima, pentru ca să câștige o parte din ce i se răpise și să dreagă astfel paguba ce i se făcuse în altă parte, și în același timp să îndesească episcopii în acea regiune, pentru ca bisericile să fie mai bine păstorite. Nimeni nu i s-a părut lui Vasile mai destoinic și mai în stare de a păstori episcopia nou înființată decât Grigorie. Deci, după ce s-a sfătuit bine în această privință cu tatăl fericitului Grigorie, l-a luat pe nepregătite și l-a hirotonit mai mult cu sila și astfel s-a terminat și cu această chestiune.

Grigorie însă, după cum am amintit de mai multe ori, umblând mai mult după liniște și dorind să fie scutit de grija lucrurilor pământești, era trist și supărat, pentru că era împiedicat

a se ocupa de el însuși și de desăvârșirea lui morală. Pe deasupra, ținutul Sasimei era foarte nepotrivit pentru dânsul, pentru că era un oraș zgomotos și adeseori tulburat, întrucât era situat pe șoseaua împărătească și strategică; apoi era stație de poștă, cu grajduri pentru cai de schimb, care să fie puși la dispoziția călătorilor, ceea ce producea multă neplăcere oamenilor care doreau să se bucure de mare liniște, iar în schimb nu oferea nici un avantaj și nici o plăcere cât de mică. Văzând aceasta el s-a refugiat la un ospiciu de bolnavi, unde alina durerile bolnavilor prin îngrijirile și cuvântările sale părintești și unde-i rămânea destul timp și pentru meditațiile și exercițiile sale ascetice. Se spunea că n-a oficiat nici o liturghie, nici hirotonie și nici vreo altă slujbă arhierească la Sasima, ci îndată ce a primit hirotonia s-a și hotărât să se retragă.

Tatăl său îl îndemnase mult ca să primească episcopatul Sasimei. Dar văzând că nu-și poate atinge scopul, a stăruit ca Grigorie să ia asupră-și pentru a doua oară conducerea bisericii din Nazianz, în numele tatălui său. Și nu numai că l-a îndemnat dar l-a și implorat chiar, din cauză că el era tare slăbit de bătrânețe. Atunci Grigorie, deși dorea mult să-și continue viața lipsită de griji, dându-și seama că este de neapărată trebuință să se supună tatălui său, a zis: Tată, deși ceea ce-mi poruncești nu-mi este tocmai plăcut, din dragoste față de tine nu voi refuza. Primesc să port grijă de biserica din Naziaz. Dar aș vrea să știe cucernicia și cuvioșia ta că nimic nu mă va putea face să continui aceasta și după mutarea ta din această viață. Atunci tatăl său i-a zis cu blândețe: Fiul meu, fii măcar cât voi trăi eu, toiagul pe care să-mi sprijin bătrânețea, sprijinindu-te și tu de rugăciunile mele părintești. După ce voi înceta din viață, n-ai decât să-ți aranjezi interesele cum îți va plăcea.

Auzind acest răspuns, Grigorie a rămas și s-a îngrijit foarte bine de bătrânețea tatălui său, care se apropia de al sutelea an

al vieții, și a mamei sale, căreia-i lipsea puțin până la această vârstă, amândoi având nevoie de mare îngrijire și de multă liniște, mai ales după ce pierduseră pe fiul lor Chesarie și pe sora sa Gorgonia — femeie foarte evlavioasă — amândoi mutați de timpuriu în viața cea veșnică, cu care prilej Grigorie îi onorase cu frumoase cuvântări funebre. Și acum rămăsese el singur mângâiere bătrâneților, doctoria alinătoare a durerilor și — dacă se poate numi așa — unicul moștenitor prea bun al părinților săi moși care se înalță mai presus de gloria strămoșilor săi, perpetuându-le memoria și făcându-i cunoscuți în toată lumea. Căci care din strămoșii săi a fost mai pios și a administrat mai bine și cu mai multă dragoste de Dumnezeu casa? Pe când el, întocmai ca un econom bun, a împărțit tuturor cele ce li se cuveneau atât rudelor și prietenilor, cât și slugilor și străinilor. Cât despre afacerile bisericii, le-a administrat în așa fel încât păstoria lui să poată servi de model tuturor păstorilor. Cu multă dreptate a grăit sfântul apostol Pavel: „Dacă cineva nu știe să administreze bine casa sa, cum va putea să administreze biserica lui Dumnezeu?" (10). Cu alte cuvinte, cel ce va putea conduce bine, cu înțelepciune, o singură persoană, acela va putea conduce și o familie întreagă, iar cel ce va administra bine o casă, va administra bine și biserica și cel ce va administra o biserică, va putea administra bine și un oraș (o eparhie). Doar casa și familia nu-i decât un oraș mai mic, iar orașul sau eparhia nu-i decât o familie mai întinsă. De aceeași știință ai nevoie și pentru a guverna pe mulți și pe puțini sau chiar pe unul singur. Diferența nu-i decât de numărul persoanelor.

Iar când tatăl său Grigorie — căci tot Grigorie îl chema și pe dânsul — s-a mutat din viața aceasta, l-a cinstit cu o frumoasă cuvântare funebră, iar pe pioasa sa mamă Nona a avut prilejul s-o laude încă în viață — și a făcut aceasta ca o datorie pioasă, cum se cuvine unui om care-și iubește părinții și pe Hristos, purtând grijă de mama sa în timpul văduviei și adâncei bătrâneți

când avea nevoie de mai multă liniște și mai bună îngrijire. După ce și mama sa a încetat din viață, a părăsit biserica din Nazianz și s-a dus în Seleucia, a petrecut multă vreme în mănăstirea de călugări a sfintei Tecla, lăsând timp ca să fie ocupat de cineva scaunul episcopiei din Nazianz.

Dar când s-a întors, a găsit lucrurile în aceeași stare, căci încă nu se alesese episcop și cu toate că poporul îl ruga cu lacrimi în ochi, el nu s-a lăsat înduplecat la cererea lor, ci a rămas neclintit, întocmai ca stejarul care nu se clintește de furia vânturilor.

Voi aminti acum un lucru important, pe care l-să-l scăpasem din vedere, deoarece va fi și spre lauda lui Grigorie și de folos pentru voi. Se știe doar că povestirea faptelor bune produce emulație, iar emulația duce la practicarea virtuții, iar practicarea virtuții apropie pe oameni de Dumnezeu.

Văzând marele Vasile că frații leproși, foarte vrednici de milă și de compătimire, nu sunt miluiți cum trebuie, ci sunt priviți de cei mai mulți creștini ca o calamitate – aceasta din cauza ignoranței și a lipsei de omenie – meditând adânc la slăbiciunile firii omenești, și-a croit un plan plin de evlavie și potrivit cu marea sa iubire de oameni, și anume: a construit niște case mari și le-a înzestrat cu venituri anuale, pe care le aduna de la negustorii bogați, pe care i determinase prin cuvântări să fie darnici. Apoi a adunat în aceste case pe toți cei bolnavi, numind această instituție azil de săraci. La înființarea acestui azil Vasile a avut de tovarăș și ajutor și pe Grigorie al nostru, după cum se vede din cuvântarea acestuia despre dragostea către săraci. Din ea se poate vedea cât de mult s-a gândit el împreună cu Vasile, demonstrând că ajutorarea săracilor este cea mai mare poruncă și fapta cea mai vrednică de mărețea și dragostea de oameni a lui Dumnezeu. Dar despre aceasta nu amintesc decât în treacăt, numai ca să nu se pară că am trecut cu vederea o faptă așa de frumoasă.

În vreme ce erezia Arienilor tulbura de multă vreme biserica și sprijinindu-se pe ajutorul împărătesc dărâma cetățile lui Dumnezeu (bisericile ortodoxe), trimițând la necredință pe cei simpli și neștiutori, prin învățătura lor că Dumnezeu Tatăl este mare, dar Fiul este mai mic decât El, iar Duhul Sfânt este o simplă creatură, s-a ivit, întocmai ca la hidră, un nou cap, anume rătăcirea Pnevmatomahilor, care reveniseră la dreapta credință în privința Fiului, susținând că Cuvântul este deopotrivă cu Tatăl, dar huleau cu privire la Duhul Sfânt și încă în două chipuri: unii învățau fățiș că este numai creatură, iar alții susțineau că Duhul Sfânt nu-i nici Dumnezeu, dar nici creatură, ci o ființă aparte. Pe aceștia Grigorie i-a numit Semiarieni, dându-le numele corespunzător credinței lor, întrucât cinstesc pe Fiul, dar necinstesc sau disprețuiesc pe Duhul Sfânt.

În vreme de disputa cu Pnevmatomahii se răspândise în tot imperiul, dar era mai aprinsă în Bizanț. Dumnezeu, îndurându-se de cei care erau amenințați cu pieirea din cauza acestei rătăciri, a îmboldit spiritul lui Grigorie Teologul, zicându-i ca și lui Moise: „Văzând am văzut apăsarea poporului meu, care este în Egipt – Egipt în limba ebraică înseamnă întuneric, iar în cazul de față înseamnă negura care învăluia acea erezie – și am auzit gemetele lor și m-am coborât la ei ca să-i eliberez. Și acum, haide, iată te trimit în Egipt" (11).

Mișcat de acest îndemn și plin de Duhul Sfânt, Grigorie a fost trimis de Dumnezeu în Bizanț, pentru ca să lupte și să apere Dumnezeirea Duhului Sfânt. Iar el, îndată ce și Vasile, marele său confrate, l-a îndemnat la fel, s-a pregătit pentru această luptă duhovnicească, alăturându-se cu mulți alți episcopi și credincioși fruntași din capitala imperiului să-i dea ajutor, s-a dus în capitală, ca să fie apărătorul contraatacurilor eretice. Deși era cu totul lipsit de bunuri materiale, de orice lux sau bogăție, era în schimb plin de Duh Sfânt. A fost primit și de rudele de sânge și mai ales de rudele după dreapta credință și a găsit în fine în capitală o bisericuță, care rămăsese „ca un stâlp pe vârful unui munte și ca un steag pe vârful unei coline" (12), cum ar spune proorocul, adică avea puțini credincioși și nu era băgată în seamă, pentru că credincioșii ei fuseseră forțați să treacă la rătăcire, odată ce toate

bisericile fuseseră răpite și ocupate cu forța de eretici. Ortodocșilor nu le mai rămăsese decât singura sfânta Anastasia, pe care probabil ereticii o disprețuiau din cauză că era foarte mică, după cum afirmă cei bătrâni, care au cunoscut-o.

Grigorie însă, îndată, ca și altădată David, se pregătește de luptă și cu dovezi puternice lovește, întocmai ca cu pietre aruncate din praștie, învățăturile rătăcite, pe când pe ortodocși îi întărește în credință și sporește numărul lor zilnic, aducând prizonieri lui Dumnezeu pe cei care apucaseră a se răzvrăti împotriva adevărului. Și n-a trecut multă vreme, până când numărul credincioșilor a sporit așa de mult, încât situația nu se mai potrivea deloc cu cea de mai înainte împlinindu-se cuvintele scripturii: „Casa lui David mergea înainte și sporea, pe când casa lui Saul mergea slăbind" (13). În ceata celor mântuiți se puteau distinge diferite clase: unii erau deja prinși în mreajă, alții erau gata să fie prinși, iar alții ajunși la desăvârșire erau deja vânători și profesori ai altora.

În împrejurări ca acestea, cine altul ar fi putut suporta și furia arienilor și pizma colegilor? Căci chiar mulți din cei ce ar fi trebuit să-l ajute și să lupte alături de acest atlet al ortodoxiei, aprinși de pizmă, erau supărați de succesele lui, care făceau să progreseze ortodoxia, neputând sau nevoind să-l întreacă se sileau măcar să întunece meritele lui prin răutatea lor.

Încă nu se potolise această pacoste, când apare sirianul Apolinarie, dând la iveală o nouă erezie. Necrezând că Hristos s-a întrupat cu adevărat, el învăța că la întrupare Hristos a primit numai trup și suflet nerațional, despărțind de firea sa omenească sufletul rațional[11]. Stăpânind foarte bine cultura grecească, a izbutit să fure pe mulți prin cuvântările sale meșteșugite, încât curând s-au răspândit pe toată suprafața pământului propovă-

11) Apolinarie, după teoria trihotomică, admitea că omul este alcătuit din 3 părți: sarx = trup, psihi = suflet nerațional, simțire, vitalitate și pnevma = suflet rațional, inteligență. La întrupare, învăța el, Hristos a primit doar sarx și psihi, iar nu și pnevma, suflet rațional, întrucât tocmai aceasta era el în virtutea dumnezeirii sale. Deci n-a fost și Dumnezeu deplin și om deplin cum învață biserica.

duitori ai acestei rătăciri, care trăgeau la pieire pe cei neînvățați, cum prinzi peștii cu undița. Și atunci Grigorie s-a angajat într-o luptă grea, combătând, mustrând și îndemnând, ca pe unii să-i păstreze în credința cea adevărată iar pe cei căzuți să-i aducă înapoi la ortodoxie.

Însă, după cum se-ntâmplă ades în astfel de dispute, mărturisirea unei întrupări depline a fost înțeleasă de cei nepricepuți ca o despărțire a lui Hristos în doi fii. Discipolii lui Apolinarie insistau mereu pe lângă popor și învinuiau pe Grigorie că a dus lumea la această rătăcire și de la o vreme calomnia a prins, pentru că și picătura care cade mereu de la o vreme găurește piatra. Și întrucât astfel de subtilități erau mai presus de priceperea poporului de rând, care nu poate pricepe adâncul înțeles al dogmei întrupării, lupii au început să găsească crezare la popor, pe când păstorul care propovăduia adevărul, a-nceput să fie bănuit. Atunci au sărit și ciracii lui Arie, care erau ațâțați de o veche ură împotriva acestui bărbat pios, întocmai ca niște mistreți și folosindu-se de tulburarea și de calomnia îndreptată asupra lui de partizanii lui Apolinarie, au ațâțat poporul cu discursuri mincinoase, până l-au lovit cu pietre, cum făcuse altădată evreii cu Ștefan. Numai că loviturile lor au rămas în zadar, deoarece Dumnezeu proteja pe cel ce lupta pentru El.

Atunci au pus mâna pe Grigorie și l-au înfățișat înaintea tribunalului consular, ca pe un pricinuitor de tulburare și scandal. Vai, câtă nesimțire! Ce mare putere a minciunii, dacă a fost tras la răspundere sub astfel de motive tocmai Grigorie, cel mai blând lecuitor al furiei și tulburărilor desfășurate de alții, arbitrul păcii, cel mai de seamă discipol al lui Hristos cel blând și umilit, care ne-a impus și nouă legea iertării și bunătății!

Dar, în schimb, și el, deși suferea atâtea neplăceri, iată cum cugeta și cum se rostea: Pentru numele tău Hristoase „chiar de mă voi duce în umbra morții, nu mă voi teme de rele, pentru că tu cu mine ești" (14). A izbutit să fie eliberat de judecător fără

a fi biciuit sau torturat – martir încununat, fără să fi fost schingiuit şi fără vânătăi de bici – doar că era gata să sufere cu răbdare, ceea ce Hristos nu i-a îngăduit a suferi.

Datorită luptelor sale strălucite, faima lui s-a răspândit pretutindeni: era vrednic de imitat atât pentru curajul cu care mărturisea adevărul, cât şi pentru râvna şi multele lui osteneli; într-un cuvânt ajunsese renumit în toate bisericile, de aceea şi Petru, episcopul marii cetăţi Alexandria, urmaşul la păstorie al renumitului Atanasie, a trimis o scrisoare marelui Grigorie întărindu-l ca episcop al Constantinopolului. De altfel, era şi bine şi drept ca el să fie episcop aici, deoarece se ridicase la această demnitate prin muncă, adică dobândise tronul episcopal nu prin favoarea oamenilor, ci ca răsplată dreaptă pentru multele sudori vărsate.

Dar bag de seamă că-mi năvăleşte în minte mulţimea isprăvilor lui şi începe a tulbura ordinea cuvântării, întocmai cum în vârtejul valurilor, cele din urmă acopăr cu totul pe cele dintâi. Şi totuşi, o dată ce-am început a vorbi, voi merge până la capăt, luând ca sprijin al slăbiciunii mele pe Dumnezeul lui Grigorie, contând şi pe bunăvoinţa şi răbdarea voastră.

Era în capitală un oarecare Maxim, de neam egiptean, cu apucături barbare, un fel de nou Iane (15), care lupta împotriva lui Grigorie, ca şi acela împotriva lui Moise. Fiind filosof cinic se fălea cu bastonul, cu pletele şi cu mantaua, căci la atât se reducea filosofia lui. Altfel, în ceea ce priveşte îmbuibarea, lăcomia şi neruşinarea, era mai mult câine decât cinic şi cu totul alt fel decât discipolii lui Antistene. Întocmai ca Nabal, despre care citim în sfânta Scriptură, el a venit la acest păstor sfânt (Grigorie) şi după ce a fost catehizat de el şi s-a lepădat de păgânătate, s-a învrednicit a fi primit în sânul bisericii prin renaşterea sfântului botez. Prefăcându-se evlavios, a ajuns cu timpul să stea în aceeaşi casă şi la aceeaşi masă cu episcopul, şi socotit că ar fi ceva pe lângă el, servitor credincios, lăudător al cuvântărilor lui, un binevoitor nu de rând al creştinilor.

Cu trecerea timpului, căpătând mai multă experienţă, a fost socotit vrednic de a fi primit în cler şi de aceea a şi fost înscris în catalogul clericilor (hirotonit, probabil preot). Dar Maxim, călcând pe urmele lui Iuda, şi-a pus în minte să trădeze pe învăţătorul său şi să lupte împotriva lui, folosindu-se şi de ajutorul unui preot, care nu numai că nu fusese pedepsit vreodată, dar chiar era socotit printre amicii lui Grigorie. Acesta şi cu Maxim au făurit un plan şi anume ca Maxim să fie înălţat la rangul de episcop al Bizanţului. Pentru aceasta trebuia însă aur. Ascultaţi acum de unde l-au luat. Un preot din insula Tasos venise la Bizanţ cu bani, ca să cumpere plăci de marmură de Proconez. Atrăgându-l de partea lor cu făgăduieli mincinoase – căci orbul uşor se încrede şi poate fi înşelat – pun mâna pe bani, cel mai bun instrument al crimelor, şi trimiţând banii la Alexandria, izbutesc să convingă pe Petru să trimită bărbaţi împuterniciţi, care să hirotonisească pe Maxim.

Toate acestea s-au făcut aproape mai repede decât s-au spus. Au sosit şi din Egipt persoanele care să dea episcopatul lui Maxim. Şi doar acesta era acelaşi Petru, care mai înainte întronase pe Grigorie, iar acum hirotonea pe Maxim, fără să se sinchisească deloc măcar de scrisorile pe care le scrisese mai înainte lui Grigorie, dacă nu de virtutea şi de marele lui renume.

Când au sosit trimişii lui Petru, au intrat dis-de-dimineaţă în biserică, fără să fi fost anunţat episcopul, preoţii sau ceilalţi clerici, vreun magistrat sau măcar poporul credincios şi îndată încep slujba hirotoniei. Îndată ce s-a răspândit vestea aceasta în public, au venit la biserică în grabă preoţi, clerici, mulţi credincioşi, ba chiar şi o ceată de eretici. Dar toţi până la unul, şi amici şi vrăjmaşi, s-au aprins de mânie, fiind adânc jigniţi de atâta dezordine şi perversitate. Pentru că nedreptatea făcută prin surprindere aţâţă adeseori la răzbunare chiar pe vrăjmaşii celui ce o suferă. Văzând că planul lor era ameninţat să se zădărnicească – pentru că obrăznicia le înstrăinase simpatia poporu

lui ce-au făcut? Ieșind din biserică s-au adunat în casa unui oarecare muzicant și acolo hirotoniră pe Maxim, având ca asistenți și martori ai acestei crime doar câțiva oameni din popor care fuseseră alungați din biserică pentru neorânduieli. Căci numai oamenii de teapa acestora se bucură de schimbările neașteptate, nu pot suporta stabilitatea lucrurilor și doresc mereu lucruri noi. În vremea aceasta orașul fierbea de mânie și cine-ar putea spune cât a fost ocărât Maxim. Ba unii imputau chiar și lui Grigorie bunăvoința și prietenia pe care o arătase lui Maxim. Deci nu-i rămânea altceva de făcut, decât să-și dea osteneala să se apere. Pentru a-mblânzi supărarea poporului cu doctoria cuvântării, Grigorie grăi astfel:

Să nu mă țineți de rău, fraților, pe mine părintele vostru. Eu nu-s deloc vinovat că mi-am arătat binevoitor față de Maxim, deoarece nu cunoșteam de mai înainte răutatea lui, căci încă nu mi s-a-ntâmplat niciodată ca cel ce s-a bucurat de bunăvoința mea să-mi răsplătească întinzându-mi curse. Nu mi se poate aduce învinuire nici pentru că n-am prevăzut răul, căci aceasta o poate face numai singur Dumnezeu. Apoi însăși legea ne obligă să deschidem inima tuturor și să primim cu dragoste părintească pe cei ce cred. Însuși Hristos a zis: „Pe cel ce vine la mine nu-l voi da afară" (16). Pentru mine n-a fost puțin lucru să conving pe Maxim să primească botezul și în locul lui Hercule să adopte sfânta Treime. Apoi am socotit mare lucru să atrag în biserică pe un om care se străduia pe calea virtuții, măcar că în cele din urmă s-a dovedit că toată viața a fost un ipocrit. Dar nouă nu ni-i dat să pricepem de mai înainte aceasta. Noi nu putem pătrunde cugetele ascunse ale oamenilor și nici nu putem ști viitorul, afară de cazul când Dumnezeu ne învrednicește anume de acest dar. Noi nu putem vedea decât fața, pe când Dumnezeu vede până-n adâncul inimii, după cum este scris.

Această cuvântare a avut darul de a potoli mulțimea și a făcut să sporească mult bunăvoința ei față de el, ca episcop.

Iar când împăratul Teodosie, care-și trage originea din Spania, a venit cu armata în Macedonia, războindu-se cu niște barbari din occident, Maxim, luând cu sine o ceată de episcopi egipteni dintre cei ce-l hirotonise arhiereu, a venit la Tesalonic și s-a prezentat înaintea împăratului, cerând de la el tronul de episcop al Capitalei. Căci după ce a văzut că nu se poate sprijini pe rânduielile bisericești, se gândea să câștige episcopatul prin edict împărătesc, urmând să fie nu păstor, ci tiran. Au fost însă alungați de împărat cu amenințări aspre. Ce credeți c-a făcut atunci Maxim? Căci greu poate fi înfrântă ambiția. Călătorește pe apă la Alexandria și cu aceleași meșteșugiri, adică cu aur, momește de partea sa pe câțiva din prietenii lui Petru, apoi încearcă să-l câștige și pe Petru, tot pe cale necinstită zicându-i: sau primarul să ajung episcop al Constantinopolului, sau nu mă las, până nu-ți voi lua scaunul tău. Și cu îndrăzneala lui ar fi săvârșit această amenințare, dacă guvernatorul Alexandriei, temându-se de revoltă și de masacre, n-ar fi izgonit pe Maxim din oraș. Și așa Maxim și-a primit răsplata cuvenită pentru semeția lui.

În vremea aceasta Grigorie, ocupat cu o mulțime de treburi și hărțuit de griji foarte variate, se pregătea de întoarcere în patria sa. Luându-și rămas bun de la popor și îndemnându-l să păzească cu strășnicie credința pe care o primise, iar pe de altă parte să practice virtutea pe care le-o arătase și cu cuvântul și cu fapta. Când clerul și poporul au auzit aceste cuvinte, toți într-un singur glas au început să jelească plecarea păstorului lor. Era un spectacol jalnic: bărbați, femei, tineri, bătrâni, oameni învățați și neînvățați, demnitari și oameni de rând, plângând toți într-un glas, de durere că rămân orfani, până când un glas din mulțime a-ndrăznit să zică: Părinte, odată cu tine ne părăsește și Sfânta Treime! Auzind acest glas marele Grigorie și-a înăbușit dorința de plecare și le-a făgăduit că va mai rămâne, până când ceata de episcopi, care era așteptată[1], va alege un episcop vrednic, care

1. Era în preajma sinodului al doilea ecumenic.

să-l scape și pe dânsul de griji și să-i ușureze astfel plecarea. Numai în chipul acesta poporul s-a împrăștiat, încrezându-se în făgăduința dată, care n-a fost întărită și cu jurământ, numai pentru că poporul, ținând seama de seriozitatea lui, l-a crezut pe cuvânt.

După ce s-au depărtat și aceste primejdii și lucrurile s-au potolit, a-nceput iar a străluci dogma sfintei Treimi și prin învățăturile și truda acestui fericit bărbat, credința se răspândea pretutindeni, dar și el o cultiva foarte bine, mai bine chiar decât cultiva Noe pământul. Căci cultivând ogorul bisericii, curăța sufletele ca și cum ar fi tăiat cu plugul spinii necredinței, pe unele (suflete) le netezea – ca să întrebuințez un cuvânt profetic – iar în altele semăna cuvântul lui Dumnezeu. Unele semințe abia încolțeau și prindeau rădăcini, altele creșteau și ajungeau până la genunchi, altele începeau să dea spic, altele dădeau în copt și erau gata de seceriș, altele erau pe arie iar altele în vraf. Unele erau curățite de Hristos, care înlătura, prin vânturare, pleava învățăturilor rătăcite și vrednice de dispreț, iar altele erau deja prefăcute în pâine. Căci, de altfel, acesta-i rostul agriculturii, care nu urmărește alt scop decât să transforme grânele în hrană și de aceea agricultorul se trudește mult, ca să dobândească seceriș îmbelșugat.

Iată câtă muncă depunea acest bărbat al lui Dumnezeu și cât de mult se silea să ducă poporul pe calea mântuirii, numai că rodul nu era în proporție cu munca. Pentru că el nu se folosea ca agricultorul din rodul muncii sale, ci făcea binele, fără să se gândească la răsplată și muncea propovăduind evanghelia în dar și fără nici o plată. Iar urmarea era că dânsul era iubit foarte mult și din cauza acestei iubiri era și ascultat, încât atrăgea la Dumnezeu pe mulți, nu lovindu-i cu mânie, ci înlăturând cu blândețe neștiința lor și imprimând în suflete prin cuvântări deprinderile cele bune. Unii erau prinși cu dulceața vorbirii, alții erau atrași prin claritatea învățăturii sale, unii cedau hărniciei și răbdării sale, alții se sfiau de blândețea lui, pe unii îi câștiga mai mult prin viața sa simplă și temperamentul său de filosof, alții, care mai înainte îl acuzaseră, fiind ținuți ca o pradă, încetau de a mai lupta împotriva lui, temându-se de hotărârea lui.

Dar tăria lui de spirit consta mai mult în faptul că nu încredința tuturor toate învățăturile (tainele), ci ținea seamă de puterea de înțelegere a fiecăruia, cum ține seamă un medic bun de starea bolnavului, dând fiecăruia doctoria cea mai potrivită, adică, nici nu încredința profanilor și celor slabi la înțelegere tainele cele mai ascunse, dar nici nu ascundea nimic bărbaților ajunși pe treapta desăvârșirii, ca și cum ar fi fost gelos că folosesc și ei, mustra pe față pe cei care puteau fi aduși la pocăință, numai rușinându-i, pe când altora nu le imputa greșelile decât între patru ochi. Pe unii chiar îi ocăra, dacă i se părea că aceasta le este de folos, pe când pe alții, ca să-i îndrepte îi lăuda cu blândețe și părintește. El nu se gândea niciodată să-i flateze, ci căuta să le deschidă calea virtuții, și să-i determine să progreseze pe această cale. Doar tocmai prin aceasta se deosebește retorica de filosofie. Pe când cea dintâi obișnuiește să fure bunăvoința oamenilor cu lingușiri și laude ieftine, cea de a doua, dimpotrivă, urmărind folosul oamenilor, îndulcind parcă cu miere cuvântările prin laude, atrage pe auditori să practice virtutea din plăcerea de a fi lăudați.

Așa de mult s-a distins Grigorie în privința pătrunderii adânci a dogmelor și a teologiei, încât, deși mulți bărbați s-au ocupat cu teologia în decursul veacurilor, și au ajuns renumiți pentru înțelepciunea lor, singur ei – după Ioan evanghelistul – a primit titlul de Teologul și acest titlu i-a fost rezervat apoi numai lui. Și precum toate virtuțile erau concentrate în inima lui, nu i-a lipsit nici darul de a profeți. Sunt convins că această afirmație va fi crezută de toți cei ce vă simțiți mândri de înțelepciunea acestui bărbat. Dar totuși socotesc că-i mai bine să-mi împodobesc această afirmație cu însăși vorbele lui și cu zugrăvirea, pe care

însuși o face a faptelor sale. Căci iată ce citim în cuvântarea pe care el a rostit-o în prezența a 150 de episcopi[1]: „Iată cât de mică era mai înainte această turmă a noastră și cât de mare este în prezent, tot întărindu-se și lățindu-se. Deși nu-i desăvârșită, dar progresează înspre desăvârșire și eu fac profeția că va progresa, căci așa-mi prevestește mie Duhul Sfânt, întrucât am ceva dar profetic și văd cele viitoare". Și-n adevăr cele profețizate de el s-au realizat nu după multă vreme, căci numărul membrilor bisericii a ajuns aproape ca nisipul mării și deși profeția părea atunci imposibilă, viitorul a făcut și această minune.

Iar când piosul Teodosie, de care am amintit și mai înainte, s-a urcat pe tronul împărătesc și Grigorie a strălucit în voie ca un luceafăr al bisericii, mai este oare nevoie să povestesc câte adunări a desfătat cu cuvântările sale? Și de câte ori a îmblânzit el furia ortodocșilor, care amenințau să răsplătească ereticilor cu aceeași măsură răutatea lor de mai înainte. Sau, acum, când le venise apa la moară, și se gândeau să prigonească la fel pe cei ce mai înainte, când erau la putere, prigoniseră și chinuiseră pe ortodocși, cam ce zicea acest fericit bărbat? Iată ce zicea: „Ascultă, turmă! Nu aceasta cere Hristos de la voi și nu așa vă învață Evanghelia. Acum este timpul potrivit de a întoarce la calea cea dreaptă pe cei rătăciți ca să-și recunoască greșeala, să se prosterneze la picioarele Domnului, să-și mărturisească nelegiuirile și să se amestece cu noi în turmă.

Pentru noi aceasta este adevărata răzbunare: să aducem la mântuire pe cei ce ne-au nedreptățit și să-i facem să mărturisească măcar acum că este bun, ceea ce ei mai înainte, prigoneau. Deci îmblânziți-vă inimile, copii. Bărbatul îndelung răbdător dă dovadă de multă înțelepciune: faceți bine celor ce vă urăsc și iertați-le din toată inima greșelile. Iar dacă mânia a pus stăpânire pe voi și vă vine greu să vă potoliți ura, atunci faceți

1. La sinodului al doilea ecumenic.

altceva: lăsați răsplătirea în seama lui Hristos și a judecății din viața viitoare, căci „A mea este răzbunarea, eu voi răsplăti, zice Domnul". Cu aceste cuvinte i-a convins să fie liniștiți.

Deci, potolindu-se războiul dus împotriva barbarilor din occident și ieșind lucrurile după placul împăratului, după ce a răsplătit din belșug pe ostașii viteji și după ce a luat robi și a pus biruri asupra celor învinși, împăratul Teodosie a venit în capitală (Constantinopol) unde a fost primit în triumf și sărbătorit ca învingător.

Apoi curând a primit (în audiență) pe arhiereul Grigorie, cu toată cinstea de care se făcuse vrednic prin munca lui și după ce i-a arătat într-o convorbire mai lungă bunăvoința ce are față de el, la urmă i-a zis: „Părinte, Dumnezeu, prin mine, ținând seamă de ostenelile tale, îți încredințează biserica. Iată-ți dau pe seamă casa sfântă și tronul de arhiepiscop". Iar fericitul Grigorie, salutând pe împăratul și rugându-se pentru el, a plecat de la palat, fiind adânc mișcat de bucurie. Arienii însă, care, până atunci, avuseseră în stăpânirea lor casa sfântă (catedrala), își pregăteau pumnalele, sfătuindu-se să apere biserica cu armele contra fericitului Grigorie. Au rugat și pe împăratul să nu le ia biserica, temându-se ca nu cumva poporul să se opună cu forța. În același timp amenințau cu moartea pe sfântul Grigorie și pe partizanii lui, fie că ar ridica fățiș armele împotriva lui, fie că ar pune pe cineva să-i străpungă pieptul cu sabia, pe ascuns. Iată cum conspirau vrăjmașii împotriva lui Grigorie.

A doua zi dimineață poporul drept credincios dimpreună cu păstorul mergeau să ia în primire biserica, când, deodată, s-a iscat o învălmășeală, ca și cum orașul ar fi fost amenințat de un atac al vrăjmașilor. Piețele s-au umplut de grupuri de oameni înarmați și la zgomotul lor se mai adăuga și bocetul femeilor și copiilor. Însuși împăratul a intrat în catedrală o dată cu fericitul Grigorie. Dar, după cum se întâmplă adesea ori cu lucrurile omenești, deși era dimineață, deodată s-a făcut întuneric, pentru că

soarele a fost acoperit de niște nori groși. Această întâmplare cam nepotrivită cu o așa sărbătoare și cu strălucirea ei, a făcut pe arieni să se bucure mult, ca și cum această întunecime ar fi fost un semn că Dumnezeu nu privește cu ochi buni predarea catedralei, pe când inimile ortodocșilor au început să fie apăsate de o nespusă durere. Totuși, când episcopul, întovărășit de împăratul, au intrat sub bolta bisericii, toți cei ce erau de față, într-un singur glas au cântat un imn de laudă, cu mâinile întinse spre cer și cu ochii plini de lacrimi. Și atunci, deodată, ca prin minune, norii s-au împrăștiat, iar razele strălucitoare ale soarelui au inundat biserica. Îndată ce s-a luminat biserica, jalea credincioșilor s-a prefăcut în bucurie și au început să roage pe împăratul să întroneze pe episcop. Iar fericitul Grigorie, nevoind să fie urcat pe acel tron, sub motiv că din cauza vieții sale înfrânate și a slăbiciunii corpului, nu se simte în stare să vorbească unei mulțimi așa de mari, prin altcineva a spus poporului aceste cuvinte: „Fiilor, acum este cel mai potrivit timp să aducem mulțumire pentru binefacerea pe care ne-a dăruit-o Sfânta Treime. Cât despre întronare, rămâne să vorbim altădată!" Auzind aceste cuvinte, poporul s-a liniștit iar împăratul a rămas uimit de marea modestie a acestui bărbat. Astfel s-a împrăștiat adunarea, după ce Hristos i-a dat așa de mare bucurie și liniște, încât o dată cu potolirea furiei a-ncetat și pregătirea armelor și cel puțin o sabie ascuțită s-a vârât înapoi în teacă, fără să fi făcut vărsare de sânge.

Dar și Grigorie n-a putut să se împotrivească mereu de a fi întronat, deși fără voie și cu multă împotrivire, a fost înălțat de ceata episcopilor (veniți la sinod) pe tronul arhiepiscopal, dar ceva mai târziu. Cât despre împăratul, se bucura mult de vrednicia acestui bărbat, cinstindu-l și respectându-l ca pe un părinte, căci, deși împăratul era lipsit de învățătură, era om plin de pietate și blând, mai mult decât foștii împărați. Cu toate acestea Grigorie, socotind că este mai bine să se sârguiască a face voia lui Dumnezeu, decât a se pune bine pe lângă împărat, nu se prea

ducea pe la palat, pentru că băgase de seamă că oamenii din suita împăratului sunt de obicei avari și primesc bine pe cei ce le dau daruri, pe când pe cei de felul lui îi disprețuiesc. În schimb își petrecea tot timpul în rugăciuni, în vegheri sau predicând, apoi îngrijindu-se de bolnavi și vizitându-i. Iar din când în când se retrăgea și la țară, dornic de liniște, odihnindu-și astfel corpul obosit de muncă necurmată, pentru ca să poată apoi continua din nou munca. Pe la palatul împărătesc se ducea rar, pentru că se convinsese de adevărul proverbului: „Calcă rar în casa aproapelui, ca să nu se sature de tine și să te urască" (17).

Ajuns păstor al unei biserici așa de mari, și deși avea de administrat avuții multe și tot felul de odoare, n-a luat pentru sine nici măcar o drahmă, deși, dac-ar fi voit, ar fi putut să-și adune o avere de multe mii de talanți. Nu cerea niciodată socotelile și conturile de venituri de la cei ce administrau averea bisericii și nici inventar de odoarele sfinte, fiind de părere că astfel de socoteli se potrivesc pentru crâșmari, nu pentru oamenii bisericii și mai mult pentru funcționarii statului, decât pentru episcop. Prin aceasta dădea un fel de lecție tuturor că sunt datori să înfățișeze lui Dumnezeu o inimă și un cuget curat, în loc de a-și da toată silința să convingă pe oameni, prin socoteli și conturi, că au administrat bine averea bisericii.

Din cauza muncii încordate, frânt de bătrânețe și de slăbiciune, s-a îmbolnăvit și a căzut la pat. Răspândindu-se vestea aceasta, o mare mulțime de popor a intrat deodată în odaia în care el zăcea. Atunci sfântul, deșteptându-se, cum se-ntâmplă cu cei ce sunt mișcați de orice zgomot, și-a dat picioarele jos din pat, le-a așezat pe pământ și aștepta să vadă ce rost are venirea lor. Iar ei, mulțumind lui Dumnezeu că-l văd încă sănătos, și împăratului pentru că le redase catedrala, celelalte case sfinte și restabilise drepturile ortodoxiei, i-au spus că el, păstorul lor, era cauza tuturor acestor binefaceri și apoi s-au retras veseli. A rămas în urmă numai un tânăr care a-mbrățișat picioarele lui Gri-

...rie și a început a-l ruga cu lacrimi și suspine să-i ierte păcatul. Întrebându-l sfântul Grigorie ce vrea să spună cu asta, tânărul nu răspundea nimic, ci plângea înainte și cerea iertare. Atunci unul din cei ce erau de față a zis: „Acesta, părinte, este ucigașul tău, care fiind îndemnat de eretici, avea să împlânte sabia în inima ta și, desigur, numai Hristos te-a scăpat. În intenția lor însă, crima a fost săvârșită și de aceea, căindu-se de intenția crimei, el ți-a căzut la picioare și plânge cerând iertare". Îndată episcopul, ca un adevărat părinte, a zis: „Hristos să se milostivească spre tine, prea iubitule, și să-ți dea iertare însuși el, care și pe mine m-a scăpat de la moarte. Cât despre mine, pentru a-ți ierta păcatul, nu-ți cer decât un singur lucru: fii pe viitor al meu, lepădându-te cu scârbă de erezie, apropie-te de Dumnezeu și slujește-i lui sincer și de bunăvoie". Auzindu-se în oraș de blândețea acestui răspuns, dragostea tuturor față de Grigorie s-a aprins și mai tare.

Cam în același timp s-a adunat din întreg imperiul roman, afară de Egipt și părțile apusene, sinodul celor o sută cinci zeci sfinți părinți, ca să pună un episcop credincios în capitala imperiului și să înlăture din biserică erezia care se cuibărise în timpul stăpânirii arienilor, și aceasta prin hotărârea unui sinod ecumenic.

E drept că în privința combaterii ereziei, Grigorie lucrase deja mult și de multă vreme, alungând pe vrăjmașii bisericii cum se alungă fiarele dintr-o turmă, ba chiar și în vremea când era convocat sfântul sinod el continua să lupte contra ereticilor, cu aceeași râvnă. De aceea și sfântul Sinod l-a întărit pe tronul Constantinopolului, pe când era prezidat de marele păstor al Antiohiei Meletie, bărbat foarte pios care, în timpul puterii arienilor, fusese detronat de mai multe ori și a avut de suferit multe, fiind și exilat multă vreme. Dar mai este nevoie oare să amintim de meritele lui? Căci era și blând și energic, înfrânat, drept, plin de caritate, înțelept și înclinat spre toate virtuțile. După sfatul și îndemnul acestuia a fost întărit Grigorie, prin hotărâre sino-

dală, ca arhiepiscop al Constantinopolului. Cât despre Grigorie, deși nu prea era bucuros de episcopat, a primit numai de dragul păcii și pe nădejdea că pe viitor, păstorind asupra capitalei, va putea să potolească certurile care se întinseseră de jur împrejur în tot imperiul, supraveghind din capitală ca dintr-un turn de veghe; nădăjduia chiar că va putea împreuna – în semn de pace, cum se zice – ambele mâini ale bisericii dezbinate. Cu aceste nădejdi s-a hotărât să primească tronul.

Când a încetat din viață veneratul Meletie, în Constantinopol, i s-a făcut o pompă strălucită: se revărsase întreg orașul în jurul sicriului lui, petrecându-l cu lacrimi până la port[1] și abia atunci s-a putut observa cât de mare este populația capitalei.

Îndată după moartea lui s-au iscat neînțelegeri pentru președenția sinodului – și în legătură cu aceasta și pentru tronul de arhiepiscop al Constantinopolului – încât toți episcopii se certau între ei. Unii recunoșteau de bune cele hotărâte până atunci și voiau ca hotărârile anterioare să rămână în vigoare, pe când alții nu voiau să recunoască acele hotărâri, deși erau bune și drepte. Atunci, Grigorie, ca unul ce primise o dată tronul de episcop al Constantinopolului, a trebuit să-și apere drepturile și a ținut episcopilor următoarea cuvântare: „...a început. Venerabili Părinți, eu m-am împotrivit, după cum știți, să mă urc pe tronul episcopal al capitalei, deși această biserică a sporit și s-a mărit prin truda și sudorile mele, eu eram mai mulțumit să încredințez acest scump lucru lui Dumnezeu și numai de la dânsul să aștept răsplată. Însă o dată ce, din dragoste pentru turma mea și datorită votului vostru unanim, am fost silit să primesc acest tron, mie nu se pare că nu-i deloc bine ca acum să desfaceți tot voi, ceea ce ați făcut mai înainte, mai ales că nici nu sunteți toți de acord. Unii credeți că trebuie menținute hotărârile anterioare, iar alții nu. Acestea vi le

[1] Meletie era episcop al Antiohiei. Mort în Constantinopole în timpul sinodului I ecumenic, pe care-l și prezidase, rămășițele lui pământești au fost transportate la Antiohia.

spun, nu pentru că umblu după avuții, îmi place să stau pe un tron înalt sau țin mult la titlul de episcop al capitalei. Ci, în primul rând, pentru că-mi este neaspus de greu să suport ca niște copii să rămână orfani, afară de cazul când tatăl ar fi un netrebnic, iar în al doilea rând, ca să nu se pară că voi, numai din invidie sau din ușurință, răsturnați hotărârile voastre de mai înainte. Totuși, dacă învinge curentul cel nou și hotărârile anterioare sunt declarate fără valoare, atunci eu, fără supărare, mă retrag. Sfătuiți-vă, faceți ce vă place și cum vă taie capul. Mie totdeauna mi a plăcut singurătatea și-mi place încă și acum. Căci doar nu mă vor putea îndepărta și de Dumnezeu, cei ce acum îmi iau înapoi tronul!"

Spunând acestea și văzând că majoritatea este pentru alegerea unui alt episcop, el a și părăsit palatul episcopal, în care locuise și și-a luat altă casă, nu departe de biserică, pentru ca să scape de zgomot și de înghesuiala mulților vizitatori. Căci mulți oameni din popor se-mbulzeau aici, plângând, rugându-l și implorându-l să nu se îndure de turma sa, pe care cu atâta trudă și cu atâtea sudori o nutrise și o sporise zicându-i: Fie-ți milă de fiii tăi iubiți și precum ne-ai dăruit cea mai frumoasă parte a vieții tale, dăruiește-ne și restul, pentru ca noi, care am fost luminați prin propovăduirea ta, să avem parte și de moaștele tale! Mișcat adânc la auzul acestor cuvinte, acest părinte iubitor de copii nu se putea hotărî ce să facă și se ruga cu căldură lui Dumnezeu, să orânduiască El lucrurile cum va fi mai bine. Tocmai atunci au sosit la Constantinopol mulți episcopi chemați din Egipt și din Macedonia, întrucât sinodul amintit mai sus își continua lucrările. Toți cei ce nu-și dăduseră votul pentru alegerea lui Grigorie, fiind stăpâniți de patimi omenești, erau pentru anularea hotărârilor anterioare, nu că doar ar fi urât pe Grigorie – deși el, pe cale secretă, aflase că acesta-i adevăratul motiv– ci numai ca să pedepsească astfel pe cei ce îndrăzniseră să aleagă pe Grigorie, fără să-i consulte și pe dânșii. Atunci fericitul Grigorie, adunând pe toți episcopii la un loc, stând în mijlocul adunării, le-a grăit astfel.

„Iubiți colegi și tovarăși de păstorie ai turmei celei sfinte a lui Hristos! Ar fi rușinos și foarte nepotrivit lucru ca voi, care învățați pe alții să trăiască în pace, să ajungeți să vă războiți unii cu alții. Cum veți convinge pe alții să trăiască în armonie, când voi înșivă sunteți în dezacord asupra hotărârilor voastre? De aceea, în numele Sfintei Treimi, vă rog să potoliți cearta dintre voi. Iar dacă socotiți că eu sunt cauza acestei neînțelegeri, credeți poate că eu sunt mai ceva decât profetul Iona? N-aveți decât să mă aruncați în mare și desigur se va potoli furia furtunii, care vă amenință. Primesc să sufăr ori ce vreți deși sunt cu totul nevinovat, numai și numai în interesul armoniei voastre. Dacă vreți, detronați-mă, alungați-mă din acest oraș, numai iubiți adevărul și pacea, cum zice profetul Zaharia (18). Rămâneți deci sănătoși, păstori sfinți, și aduceți-vă aminte și de ostenelile mele pentru dreapta credință!"

Auzind această cuvântare, ei s-au cam rușinat, pe când el, ieșind de la sinod, s-a hotărât să plece în Capadocia, cuprins în același timp și de bucurie și de durere, de plăcere, pentru că după atâta trudă redobândise liniștea, de durere, pentru că era nevoit să-și părăsească turma sa iubită.

Ducându-se înapoi la palat, a cerut o favoare de la împăratul, adresându-se astfel: „Împărate, să-ți răsplătească Dumnezeu în ziua răsplății obștești, pentru binele pe care l-ai făcut bisericii. Dar să nu te opui, prea luminate, de a-mi acorda și mie o favoare pe care ți-o cer acum. Nu te rog să-mi dai bani, nici nu-ți cer niscaiva odoare prețioase pentru sfânta masă și nici niscaiva slujbe pentru rudele mele, ci te rog numai să fiu eliberat de sarcinile pe care le-am avut până acum, doar ar înceta vrăjmășia și s-ar face pace între episcopi, mai ales dacă-i vei îndemna și tu. Pune deci capăt războiului dintre preoți, tu, cel ce ai potolit furia barbarilor.

Împodobește cu o podoabă și mai strălucită trofeul domniei tale, anume cu pacea dintre episcopi. Acest singur dar ți-l cer, acordă-mi această ultimă favoare!" La auzul acestor cu-

viile, atât împăratul, cât și toți senatorii, care erau de față, au rămas plini de admirație, iar dragostea lor pentru dânsul a sporit și mai mult și cu greu s-au îndurat să-i încuviințeze plecarea.

Încă n-apucase să plece Grigorie din capitală, când sinodul a ales ca arhiepiscop în locul său pe un oarecare Nectarie, originar din Tarsul Ciliciei. Atunci Grigorie, chemând la sine clerul și pe laicii mai distinși, i-a povățuit să păstreze cu mare grijă tezaurul credinței și să se supună poruncilor lui Dumnezeu. Apoi, îmbrățișându-i, a plecat la drum, lăsându-i pe toți mișcați până la lacrimi, și a mers la Arianz, o moșie din Capadocia, pe care o căpătase din moștenirea părintească, unde s-a și stabilit. Dar fiind că trecuse multă vreme de când marele Vasile se mutase către Domnul, schimbând viața pământească cu cea veșnică din ceruri, Grigorie a alcătuit o cuvântare funebră în onoarea lui, s-a dus de a rostit-o în Mitropolia de la Cesarea și apoi s-a întors acasă.

Dar, întrucât lipsise multă vreme din localitate, stând în capitală – se zice că a petrecut în Constantinopole 1[illegible] ani – se întâmplase ca niște ucenici ai lui Apolinarie să înșele cu învățături rătăcite pe mulți creștini din a doua eparhie a Capadociei, ba merseseră cu îndrăzneala până acolo, încât să hirotonească și episcopi în acea eparhie, până chiar și în Nazianz. De aceea Grigorie curăță mai întâi Nazianzul de această nelegiuire; când însă a fost rugat cu multă stăruință să fie episcopul vechii sale patrii, n-a vrut să primească, pentru că el nu năzuia decât la viața ascetică. A ales deci episcop al Nazianzului pe un iubit partizan al său, Eulaliu, om foarte înfrânat. El însă, fiind foarte slăbit, se odihnea la Arianz.

Ne mai fiind în stare să călătorească, a trimis epistole preotului Cledoniu, bărbat pios și temător de Dumnezeu, și altor câtorva, îndemnându-i să nu primească ciuma ereziei și să anuleze hirotoniile făcute de apolinariști, întrucât sunt nelegale și nerecunoscute de biserica ortodoxă. Apoi nu s-a mulțumit cu simpla contestare a hirotoniilor lor, ci a scris și mai pe larg, combătând

cu deamănuntul învățăturile rătăcite ale apolinariștilor. Aceasta se vede destul de bine din cele două epistole către Cledoniu și mai ales din fragmentele de versuri care ne-au rămas de la el. Cât privește versurile, de care am amintit și mai înainte, ele urmăreau două scopuri și anume: întâi, să dovedească cât de copleșitoare și apăsătoare armări era nelegiuita dispoziție a lui Iulian, prin care creștinii erau împiedicați de a se folosi de cultura profană și al doilea, observând că Apolinarie a scris multe cărți în versuri de diferite măsuri și cu acestea izbutea să atragă pe mulți la erezie, ca om învățat, a găsit cu cale să întrebuințeze timpul de liniște și de răgaz, după ce s-a retras aici și n-avea altă ocupație, scriind acele bucăți în versuri, din care, de altfel, și eu am adunat cea mai mare parte din datele acestei biografii.

Trăind retras mai multă vreme și curățindu-și viața cu ajutorul filosofiei și ascezei, trăind mai mult în contemplație, la adânci bătrânețe a schimbat viața aceasta trecătoare cu viața cea mai bună și mai înaltă, de care, atâta vreme cât trăim pe pământ, abia ne putem face o slabă idee.

Iar mie, mi s-a părut nimerit să-mi îndeplinesc o datorie pioasă față de el, făcând, pe cât mi-a stat în putință, o descriere scurtă a vieții lui, socotind că în chipul acesta îndeplinesc și o dorință a bunului nostru părinte și voi fi de folos și celor ce doresc să cunoască viața lui. Căci a povesti toate cu deamănuntul, cum de altfel s-ar si cuveni, nu știu dacă ar putea-o face chiar unul dintre cei mai de seamă învățați.

Iar tu, fericite părinte, care acum contempli tabernacolul cel adevărat, în care îngerii dimpreună cu sfinții cu glas de bucurie, cântă imnuri de laudă lui Dumnezeu, adă-ți aminte și de Grigorie, cel ce-a alcătuit această scurtă cuvântare. Căci, deși mi-a lipsit puterea și n-am izbutit să fac ceva care să ajungă la înălțimea cuvântărilor tale, nu vei putea să-mi tăgăduiești buna intenție. Căci doar tu ai rostit acel cuvânt celebru: Lui Dumnezeu îi place ceea ce faci după puterea ta.

CUVÂNTĂRI
TEOLOGICE

Traducerea s-a efectuat având la bază textul grec al ediției Migne precum și cel editat de Arthur James Mason, *The Five Theological Orations of Gregory of Nazianzus*, Cambridge, 1889

INTRODUCERE

1. Scurtă privire biografică

Sfântul Grigorie de Nazianz, supranumit teologul, s-a născut în jurul anului 330, în Arianz, aproape de orășelul Nazianz din sudul Capadociei. Tatăl său era păgân și făcea parte din secta iudaică a ipsistarienilor (adoratorii celui Prea Înalt). Se numea tot Grigorie și s-a botezat, la îndemnul pioasei lui soții Nonna, în 325. În 329 a fost episcop de Nazianz. Cultura profană și-a făcut-o în Cezareea Capadociei, unde are de coleg pe Sf. Vasile. A studiat apoi în Cezareea Palestinei și în Alexandria Egiptului. Formarea filosofică și-a făcut-o îndeosebi în Atena. Spre anul 357 revine în patrie și se botează, iar după un an se retrage în singurătate, unde, alături de Sf. Vasile, studiază Scriptura și Părinții, se ocupă cu grădinăria și alcătuiesc împreună un fel de antologie a operei lui Origen, cunoscută sub numele de Filocalia. În 361, în ziua de Crăciun, este făcut preot, dar fuge la Vasile, cu care împrejurare scrie minunatul tratat „Despre fugă" sau despre preoție. Revine însă pentru a aplana conflictul dintre tatăl său și dintre călugări, fiindcă aceștia îl acuzau că semnase, sub amenințarea arienilor, formula de la Rimini. Mai apoi este așezat de Sf. Vasile în fruntea Sasimei ca episcop, dar nu ocupă scaunul efectiv, din cauza lui Antim al Tianei, care ține orașul ocupat militărește. După împăcarea lui Vasile cu Antim, Sf. Grigorie rămâne fără jurisdicție și revine lângă tatăl său, spre a-l ajuta în conducerea Bisericii din Nazi

anz. După aceea, se retrage iarăşi în Seleucia, fiindcă vedea că nu se mai procedează la o nouă alegere pentru el.

Totuşi o nouă alegere are loc. Astfel, în 379, episcopii ortodocşi din Tracia, îl aduc ca episcop al Constantinopolului, împotriva episcopului eunomian Demofil, mai ales că murise împăratul arian Valente. În Constantinopole toate bisericile erau în mâna arienilor. De aceea, Sf. Grigorie se aşează în casa unei rude, unde era şi o capelă şi de aci rosteşte cele cinci cuvântări despre Dumnezeu, care aveau să-l facă celebru atât pe el, cât şi acest loc care va fi mai apoi celebra Biserică Anastasia. Aceasta în 380. Dar de acum îi încep şi marile necazuri. Astfel, se vede chemat în faţa tribunalului ca instigator şi autor al tulburărilor sângeroase care au avut loc între ortodocşi şi arieni, cu prilejul rostirii acestor cuvântări. Atacul arienilor este prevăzut de el, cum vedem din cuvântarea I, cap. I. Un alt necaz îi vine de la prietenul său, Maxim, filosof cinic, venit din Egipt. Acesta, asigurându-se de asentimentul lui Petru al Alexandriei, vrea să ia locul Sfântului Grigorie, dar este surprins de ortodocşi chiar în noaptea când era consacrat episcop. Şi acum are loc un conflict. Pentru toate acestea Sf. Grigorie se hotărăşte să părăsească oraşul, dar este împiedicat de poporul vociferând, cum ne informează el în *Carmen de vita sua*, vers 1100: „Dacă pleci, iei cu tine Treimea" (1). Cu venirea lui Teodosie Împăratul, bisericile trec în mâna ortodocşilor. Sf. Grigorie conduce mai departe Biserica Constantinopolitană şi refuză să fie înscăunat, mai înainte de a fi ales aci în mod canonic. Alegerea lui canonică are loc în sinodul al II-lea ecumenic, în 381, pe care îl prezidează după moartea lui Meletie al Antiohiei. Are însă neplăceri din cauza punctului său de vedere asupra succesorului lui Meletie, unii episcopi din Egipt şi Macedonia punând la îndoială alegerea canonică a lui Grigorie. De aceea, în iulie 381, îşi dă demisia şi se retrage la Arianz, unde se ocupă cu scrisul. Moare în 389 (2).

2. Momentul istorico-dogmatic al celor cinci cuvântări

Cele cinci cuvântări despre Dumnezeu ale Sfântului Grigorie de Nazianz sunt rezultatul unor uriaşe frământări teologice în jurul dogmei Sfintei Treimi, frământări care fac obiectul principal al primelor două sinoade ecumenice.

Ereziile de mare răsunet în secolul Sfântului Grigorie de Nazianz şi combătute de el în cuvântările despre Dumnezeu, sunt două: arianismul şi pnevmatomahismul. Tot aci mai aminteşte şi de sabelianism.

Doctrina ariano-eunomiană se îndrepta în special împotriva Dumnezeului Fiului. Ea se reduce la următoarele: Dumnezeu este unic, nenăscut, veşnic, fără început. El nu-şi comunică fiinţa, fiindcă ar însemna că este compus, schimbătoe, divizibil, corporal şi prin aceasta nu ar mai fi nenăscut (agennitos). Toate expresiile care presupun o comunicare sau generaţie, precum termenul purcedere (provoli), parte de o fiinţă (méros homoúsios), făclie din făclie (lyhnon apó lyhnu), trebuie condamnate. Tot ce este în afară de Dumnezeu, este creat de el din nimic, prin voia lui. Pentru a crea lumea, Dumnezeu a creat mai întâi o fiinţă superioară, pe Logosul care este instrumentul creaţiei şi intermediarul între Dumnezeu şi lume. Crearea lui a avut loc înainte de crearea propriuzisă şi înainte de timp, sau, cum cu ironie spune Sfântul Grigorie, în timpul din afară de timp (ahrónos pró eónon); nu este însă etern sau împreună etern (aidios sau synaidios). El este creat din nimic (ex uc ónton gégone), nu este din substanţa lui Dumnezeu, dar există prin voia lui Dumnezeu. Este un fiu adoptiv al lui Dumnezeu (catá hárin). Creatură, Logosul este supus lui Dumnezeu; nu cunoaşte pe Dumnezeu şi nu se cunoaşte pe sine decât în mod imperfect, este supus schimbării (treptós). Impecabilitatea lui este datorită efortului liberei sale voinţi. Logosul este însă o creatură perfectă (ctisma tú theú téleion) (3).

În ce privește doctrina specific eunomiană (Eunomienii sau anomeii sau exucontienii sau eterusiaștii) ea se reduce la următoarele: „esența creștinismului constă în întregime în cultura spiritului și în cunoașterea teoretică a lucrurilor dumnezeești. Natura lui Dumnezeu era deplin accesibilă omului. Calitatea de născut a Tatălui, ei o concepeau ca simplitatea absolută, ca esența dumnezeirii, refuzau să atribuie Fiului Dumnezeirea, pentru faptul că era născut, nașterea lui eternă le părea un nonsens și toată deosebirea care o puneau între Fiul și creaturi este că Tatăl a născut pe Fiu în mod nemediat și pe creaturi în mod mediat. Eunomie, confundând caracterele distinctive ale celor două persoane, concludea, din deosebirea persoanelor, inegalitatea lor de esență și neasemănarea lor și arunca deodată și pe homousios și pe homoiusios" (4).

Pnevmatomahii sau Macedonianii sau Maratonianii învățau că Sfântul Duh era mai mic decât Tatăl și decât Fiul. Erau dispuși să recunoască Dumnezeirea Fiului, dar nu și pe cea a Duhului. Susțineau că Sf. Duh își primise ființa prin Fiul și concludeau că el era o creatură a Fiului, și nu de la Tatăl, îl numeau Dumnezeu nescripturistic și un slujitor. Sofismele pe care le puneau în valoare în această privință, sunt expuse de Sf. Grigorie în cuvântarea a cincea (5).

În ce privește sabelianismul, el este „teoria modalistă a lui Sabelie, dusă până la extrema opusă, la arianism. Sabelie tindea la fuziunea persoanelor în Treime (synairesis): arianismul tindea la separația lor (diairesis). Sabelie nega distincția persoanelor, Arie stabilea o separație între ele, care mergea până la distrugerea egalității de esență" (6).

Pentru încadrarea doctrinei trinitare a Sfântului Grigorie de Nazianz în doctrina trinitară a Capadocienilor și raportarea ei la cea occidentală, a se vedea bibliografia dată de Philipp Haueser (7).

3. Analiză sumară a celor cinci cuvântări despre Dumnezeu

Pentru o urmărire mai ușoară a firului fiecărei cuvântări, găsesc potrivit și necesar să redau pe scurt cuprinsul fiecărei cuvântări, în tot ce are ca mai esențial.

a) Cuvântarea întâia despre Dumnezeu, intitulată „Către sau împotriva Eunomienilor înainte cuvântare", este prefața următoarelor patru cuvântări. De aceea ea nu tratează probleme de ordin dogmatic, ci anumite principii de ordin general. Trei sunt, în general, ideile propuse aici: problema abuzului cu puterile rațiunii și zădărnicirea tot mai mult a acestor puteri când apucă pe drumul retoricii sofistice; problema teologului creștin și problema temelor mai practic și mai cu folos de tratat de teologul creștin.

Greșeala fundamentală a eunomianilor, spune Sf. Grigorie de Nazianz, și de aici și erezia lor, venea din faptul că tratau teologia pe calea raționamentelor subtile, prin sofisme, acordând rațiunii puteri nelimitate și neglijând un fapt fundamental: întregirea și verificarea datelor rațiunii cu ajutorul credinței. Limitându-se la raționamente numai, ei vorbeau despre Dumnezeu ca despre orice alt lucru. Teologia fiind astfel redusă, de acești saltimbanci ai logicii, la o nemernică alcătuire retorică. Lucrul era, desigur, inevitabil, de vreme ce nu era lămurită problema teologului creștin. Această problemă este lămurită acum de Sf. Grigorie de Nazianz și foloasele sunt evidente pentru toată lumea. Vorbirea despre Dumnezeu este lucru greu și înalt, nu oricine poate filosofa despre Dumnezeu și nici oricând și nici orice. Despre Dumnezeu poate filosofa numai cel care, mai înainte de aceasta, s-a curățit și trupește și sufletește: trupește, prin

adormirea simţurilor, prin apatie; sufleteşte, prin ridicarea cu mintea la Dumnezeu, prin contemplaţie, fiindcă cel care nu este curat, trupeşte şi sufleteşte, nu se poate apropia de Dumnezeu, care este puritatea cea desăvârşită, după cum un ochi bolnav nu poate să privească drept razele soarelui, nu se poate filosofa despre Dumnezeu oricând, ci numai atunci când avem desăvârşită linişte sufletească, când ne dă răgaz lutul şi când mintea scapă de fanteziile şi nălucirile înşelătoare şi obositoare, se cade apoi să se vorbească numai despre acele probleme care într-adevăr pot fi abordate şi numai în măsura în care poate să ajungă la ele firea şi puterea de înţelegere a ascultătorilor. Şi cum Dumnezeu în sine este imposibil de a fi cuprins cu mintea, să nu forţăm priceperea, ci să se filosofeze numai între hotarele minţii omeneşti, vorbindu-se tainic despre cele tainice şi cu sfinţenie despre cele sfinte. Totul să se facă cu evlavie şi ţinându-se seamă că una dintre denumirile lui Dumnezeu este cea de Cuvântul şi deci să nu se vorbească mai mult decât îi place Cuvântului. Lucrul acesta să fie o lege pentru teologul creştin. Dacă aşa stau lucrurile, atunci este şi mai potrivit şi mai folositor ca teologul şi oratorul creştin să trateze cu precădere despre problemele de ordin practic, despre virtuţile creştine. Şi dacă cuvântul îi dă zor zbătându-se în el ca în durerile naşterii, atunci să apere credinţa adevărată, combătând greşitele învăţături ale filosofilor păgâni sau, dacă vrea ca subiectele discuţiilor să le ia din însăşi învăţătura creştină, atunci să vorbească despre lume sau despre lumi, despre materie, despre suflet, despre naturile spirituale, despre învierea morţilor, despre recompense şi pedepse, despre patimile Mântuitorului, adică despre aceste lucruri în care de izbuteşti, nu eşti fără de folos, iar dacă greşeşti, nu este mare primejdia.

b) Cuvântarea a doua despre Dumnezeu tratează despre Dumnezeire în general şi poate fi împărţită în două: o parte de la cap. 1 la cap. 14 şi alta de la cap. 15 la sfârşit.

Partea I pune problema imposibilităţii noastre de a cuprinde cu mintea pe Dumnezeu. Pornind de la convorbirea dintre Dumnezeu şi Moise pe Muntele Sinai, când primeşte cele două table ale legii, Sfântul Grigorie, printr-o frumoasă comparaţie, se urcă cu mintea sus pe munte şi pătrunde înlăuntrul norului, chemând să vină cu sine numai pe cei cu desăvârşire curaţi. În acelaşi timp face remarca că cele două table erau scrise pe ambele părţi: pe partea ascunsă, pentru cei curaţi, iar pe partea vizibilă, pentru cei care nu sunt în stare să se urce pe munte, rămânând jos şi în afară de nor.

Urcat pe munte şi intrat în nor, cu gândul de a înţelege cu mintea pe Dumnezeu, adică intrat în afara materiei şi recules în sine, Sf. Grigorie spune că nu a fost în stare să vadă altceva, decât numai cele dinapoia lui Dumnezeu şi aceasta sub oblăduirea lui Dumnezeu Cuvântul, fiindcă prima şi preacurata natură a Dumnezeirii, cunoscută numai de Treime, adică de ea însăşi, a rămas ascunsă în nor şi înlăuntrul primei catapetezme. Natura în sine a Dumnezeirii nu poate fi înţeleasă, de altfel, nici chiar de naturile spirituale, de îngeri, cu toate că sunt în vecinătatea lui Dumnezeu şi luminate direct de întreaga Lui lumină. Însuşirile sau atributele lui Dumnezeu nu privesc natura Lui în sine; ele nu pot fi desprinse de imaginile sensibile. Noţiunile de: duh, foc, lumină, iubire, înţelepciune, dreptate, minte, cuvânt, date de noi Dumnezeirii sau primei naturi, nu pot fi concepute în afara materiei. Nu poate fi conceput un duh, care să nu se mişte şi să nu se risipească, sau un foc fără materie şi fără culoare, sau o lumină care să nu se propage prin intermediul aerului etc. Oricât s-ar trudi deci mintea, cu toate că este înrudită cu Dumnezeu şi din natură aprinsă de dorul cunoaşterii lui, nu va putea niciodată să se apropie şi să cunoască natura dumnezeiască în sine. Şi chiar dacă s-ar apropia puţin, ea nu va fi în stare să estimeze pe Dumnezeu, sau se va îngâmfa şi va cădea în păcatul şi în neno-

rocirea lui Lucifer. Oricât de înaltă ar fi cugetarea omenească, ea va rămâne veșnic departe de cunoașterea în sine a naturii primii; între minte și Dumnezeu stând lumea sensibilă, întunericul trupului. Niciodată cunoașterea omenească nu se va putea desprinde în întregime de elementul sensibil al firii zidite. Și atunci?

Atunci mintea, împinsă de dorul nepotolit al cunoașterii lui Dumnezeu, face, cum sugestiv spune Sf. Grigorie, o a doua plutire, lucru despre care va trata el în partea a doua a acestei cuvântări. Pe calea acestei plutiri secunde, omul a ajuns să știe că Dumnezeu există. Atât numai. Această cunoaștere însă, cunoaștere aposteriorică, pe lângă că a dat omului cu mintea sănătoasă putința cunoașterii existenței lui Dumnezeu pe cale rațională, inducându-L din ordinea, din frumusețea, din armonia și din finalitatea din natură, a dus pe cei întunecați la minte la îndumnezeirea și adorarea creaturilor, născându-se astfel politeismul. Cum ar putea omul să cunoască Dumnezeirea în sine, lucru pe care nu l-au putut nici patriarhii, nici profeții, nici înțelepții Vechiului Testament, când el nu este în stare să se cunoască pe sine și natura înconjurătoare?

Pentru ilustrarea acestor afirmații, Sf. Grigorie aduce exemple, câteva capitole în șir, cristalizând, în câteva pagini numai, cea mai precisă probă rațională a existenței lui Dumnezeu: proba cosmologico-teleologică. În sfârșit, cuvântarea sfârșește cu o considerație asupra naturilor spirituale, care și ele ne rămân necunoscute.

În felul acesta, Sf. Grigorie surpă doctrina eunomienilor, în socotința lor că natura dumnezeiască este deplin accesibilă cunoașterii omului.

Într-un cuvânt, Dumnezeu în sine nu poate fi cuprins de mintea omenească. Teologia afirmativă nu poate să se desprindă de imaginile și de atributele firii sensibile. Preț mai mare are teologia negativă. Acesta este rezultatul primei plutiri a minții

omenești. Cunoașterea lui Dumnezeu pe cale naturală, prin a doua plutire a minții omenești, este o cunoaștere numai a existenței lui Dumnezeu. Ceea ce ne spune mintea cu precizie este că Dumnezeu există. Ce este Dumnezeu în sine, nu au ajuns să cunoască nici îngerii. Dumnezeirea în sine este cunoscută numai de ea însăși, de Treime.

c) Cuvântarea a treia despre Dumnezeu este consacrată apărării Dumnezeirii Fiului, îndeosebi atacată de ariano-eunomiani. Și ea poate fi împărțită în două: o parte de la cap. 1–17 și alta de la cap. 17–21.

Partea I. Prima chestiune lămurită aici este că unicitatea Dumnezeirii nu include cu necesitate existența unei singure persoane în Dumnezeire, că pluralitatea persoanelor nu duce la trunchiarea Dumnezeirii și nici la o pluralitate de puteri de sine stătătoare și fără relație. La început Unime, apoi Doime, Dumnezeirea s-a oprit la Treime, egalitatea de natură, conglăsuirea și identitatea de mișcare a celor din Treime făcându-I să conveargă spre Unime, Tatăl fiind în afară de timp și în mod necorporal, Fiul născut și Sf. Duh purces.

Întrebarea pusă de eunomiani era: când a avut loc acest proces în sânul Treimii? Iar răspunsul este simplu: a avut loc când era Tatăl, adică în afară de ideea de timp, fiindcă nu era un timp când nu era Tatăl. În ce privește nașterea Fiului, El s-a născut când nu s-a născut Tatăl, iar Sf. Duh a purces când nu a purces Fiul. Acest proces s-a produs deci „dincolo de când”.

Afirmația aceasta ducea însă la o altă obiecție: dacă cei trei care compun Treimea sunt veșnici deopotrivă, cum de nu se spune că și Fiul și Sf. Duh sunt fără de început? Răspunsul: Fiul și Sf. Duh nu sunt fără de început, fiindcă au principiu pe Tatăl din care sunt, chiar dacă nu au existat la un timp după El. Fiul și Sf. Duh deși veșnici, nu sunt fără de început după cauza lor, ei

nu sunt fără de început cât timp se raportează la Tatăl, ca la principiul lor. Aici cauza nu este mai veche decât cauzatul, după cum soarele nu este mai vechi decât raza lui.

– La obiecția, în ce fel a născut Tatăl pe Fiul printr-o naștere nesupusă pătimirii, Sf. Grigorie răspunde: a născut fără pătimire, fiindcă este o naștere în mod necorporal, fiindcă cel care are o natură deosebită, are și nașterea deosebită. Dar, obiectau eunomianii, termenii „a născut" și „s-a născut" nu pot fi desprinși de ideea de „început de naștere". Răspunsul: ideea de timp, inclusă în faptul nașterii Fiului, se datorează obișnuinței de exprimare a Scripturii, care de multe ori exprimă, contrar ideii de timp, ideile exprimate prin noțiuni temporale.

— O altă obiecție ridicată de eunomiani era că ei voiau să știe dacă Tatăl a născut pe Fiul din propria voință, adică neconstrâns. Le plăcea să creadă că Fiul este născut din voința Tatălui nu din esența Tatălui, sub aparența că vor să elimine ideea de pătimire din nașterea divină. În realitate, ei nu voiau să vadă pe Fiul de o ființă cu Tatăl. Sf. Grigorie răspunde însă că așa s-ar putea spune că și Dumnezeu Tatăl este un fapt al voinței. Dar cine L-a forțat să existe și anume nu să existe ca o ființă oare, ci să fie chiar Dumnezeu?

Eunomianii, ca arianii în general, învățau că Fiul este o creatură, fie ea cea mai prestantă. De aceea întrebau: „Cum s-a născut Fiul?" Răspunsul este simplu, deși indirect: răspundeți mai întâi voi cum a fost creat Fiul, dacă cumva a fost creat, fiindcă trebuie să știu și eu cum a fost creată ființa aceasta cea mai prestantă dintre toate? Și răspunde tot Sfântul nostru: nu trebuie să căutăm să înțelegem cu mintea nașterea Fiului lui Dumnezeu, noi care nu suntem în stare să ne înțelegem nici propria noastră naștere. Nu înseamnă că dacă nu putem înțelege cu mintea un lucru, urmează de aceea să-l înțelegem din catalogul existențelor. Să știm numai că Fiul s-a născut. Cum s-a născut știe numai Tatăl care L-a născut și Fiul care s-a născut.

O altă obiecție a eunomianilor era aceasta: să admitem că Fiul este veșnic și fără de început în sine și după naștere în afară de timp. Exista el însă în momentul când a fost născut? Și aici același răspuns precis: întrebarea aceasta se potrivește cu noi, care în parte existam în coapsa străbunilor și în parte ne-am născut. În cazul Fiului, nașterea Îi coincide cu existența. O astfel de întrebare se potrivește numai cu existențele în timp.

La obiecția că „nenăscutul" și „născutul" nu sunt unul și același lucru, Sf. Grigorie răspunde: ideea de „nenăscut" și „născut" nu se referă la ființa în sine a lui Dumnezeu; cu alte cuvinte nu se introduce prin aceasta o deosebire substanțială, de natură, între Tatăl și Fiul, cum plăcea eunomianilor, prin această obiecție vrând ei să arunce pe Fiul din Dumnezeire, ci sunt două proprietăți particulare, una a Tatălui și alta a Fiului. Deci numai în acest sens „nenăscutul" și „născutul" nu sunt unul și același lucru. Dacă însă prin aceste noțiuni se înțelege „cel necreat" și „cel creat", atunci de acord, fiindcă nu este unul și același lucru. Născătorul și născutul trebuie, cu necesitate, să fie una și aceeași. Lucrul acesta îl cere și îl implică natura însăși. Un exemplu: Adam nu s-a născut, dar acesta nu-l împiedică să fie om. Și nu înseamnă, pentru aceasta, că numai Adam este om, fiindcă oameni sunt și Set și Abel, care s-a născut din el. La fel nici „nenăscutul" nu este singur Dumnezeu, chiar dacă această însușire este proprie numai lui Dumnezeu Tatăl.

Dar, prin o nouă împletitură silogistică și în strânsă legătură cu obiecția precedentă, eunomianii obiectau: dacă Tatăl este de o ființă cu Fiul și dacă Tatăl este „nenăscut", atunci și Fiul este „nenăscut". Obiecția este însă inutilă, fiindcă ideea de „nenăscut" este și rămâne o proprietate, nu ființa în sine a lui Dumnezeu.

Un alt argument al eunomianilor este acesta: dacă Dumnezeu nu a încetat să nască, nașterea este neterminată; dacă a încetat să nască, atunci a și început să nască. La aceasta, Sf. Grigorie dă exemplul sufletului și al naturii îngerilor, care au început

să existe dar nu vor înceta să existe, deși, după logica eunomiană, tot ce a început să existe, trebuie să și înceteze să existe.

Constrânși de cuvântul Scripturii și de multele mărturii eunomianii recunoșteau, vrând-nevrând, că Fiul este Dumnezeu, însă pe cale de omonimie și numai părtaș al numelui de Dumnezeu, deși nimic în Scriptură nu probează existența unei Dumnezeiri echivoce. Sf. Grigorie nu admite nici această concesie făcută de eunomiani și spune: nu poate exista Dumnezeire pe cale de omonimie. Tatăl și Fiul nu pot fi numiți Dumnezei, dacă nu sunt de o fiintă. Exemplul cu câinele de uscat, de mare și ceresc adus de eunomiani, pentru a dovedi inegalitatea de vrednicie a Tatălui și a Fiului, nu este în sprijinul obiecției lor, fiindcă un câine de aici nu este mai mult sau mai puțin câine decât alt câine.

În sfârșit, la obiecția că Tatăl este un nume de ființă sau de energie, fie la gândul de a-I atribui toată ființa, și a priva în felul acesta de ea pe Fiul, sau a-L face de altă natură decât cea a Tatălui, fie la gândul de a face pe Fiul o creatură, dacă se va admite că Tatăl este un nume de energie, Sf. Grigorie răspunde: „Tatăl nu este nici nume de ființă, nici nume de energie, ci un nume de relație și de arătare cum este El față de Fiul și Fiul față de Tatăl".

În partea a doua a cuvântării va dovedi Dumnezeirea Fiului cu argumente scripturistice, combătând toate întâmpinările luate de eunomiani din Sfânta Scriptură. Astfel, enumerând toate locurile din care ar reieși nedumnezeirea Fiului, îndeamnă cu evlavie pe adversari: vorbele mai înalte atribuie-le Dumnezeirii și naturii mai presus de patimi și de corp, iar vorbele mai umile, atribuie-le firii omenești a Celui care s-a întrupat pentru tine, spre a te ridica pe tine la Dumnezeu și spre a te face să fii mai înalt și să nu te mai oprești la cele văzute și la mărginitele socoliințe ale rațiunii tale, cu tine târâtoare de pământ. Să nu înlăturăm credința, fiindcă „ea este desăvârșirea rațiunii noastre". Fără credință nu există înțelegere desăvârșită: să credem deci, dacă vrem să înțelegem.

d) Cuvântarea a patra despre Dumnezeu este o continuare a cea de a treia. Și ea tratează deci tot despre Dumnezeirea Fiului, anume răspunzând pe scurt la fiecare întâmpinare a eunomianilor în legătură cu aceasta. Era necesar de făcut acest lucru, fiindcă în cuvântarea a treia doar îl enunțase, din pricină, cum se scuză el, că îl zorea mersul cuvântării. Aceste împotriviri erau bazate pe textele scripturistice care par că cuprind denumiri și situații umile cu privire la Fiul, deci lucruri care nu pot fi spuse despre Dumnezeu.

Și această cuvântare poate fi împărțită, la rându-i, în două: o parte de la cap. 2–17, iar alta de la cap. 17-21.

Partea I înfățișează cele zece obiecții scripturistice aduse de eunomiani împotriva Dumnezeirii Fiului și răspunsurile la aceste obiecții. Partea a II-a tratează despre denumirile în general ale Dumnezeirii (cap. 17-20, și despre denumirile Fiului în special), cu documentare scripturistică (cap. 20-21).

Partea I. Prima obiecție a eunomianilor este bazată pe citatul scripturistic: „Domnul m-a zidit început căilor Lui, spre lucrurile Lui". Aici este vorba de personificarea Înțelepciunii lui Dumnezeu, deci de Fiul lui Dumnezeu. Scriptura însăși spune, obiectau eunomianii, că Fiul este zidit, deci este o creatură. Și tot în Scriptură este și expresia „mă naște", tot în legătură cu Fiul. La aceasta, Sf. Grigorie face distincția: expresia „m-a zidit" este spusă împreună cu cauza ei: ca să fie Înțelepciunea început căilor Lui, spre lucrurile Lui, adică spre adevăr și judecată, pentru care lucru Înțelepciunea a fost unsă cu Dumnezeirea; expresia „mă naște" este spusă fără cauza ei, în afară de cauză; deci ce se spune în legătură cu cauza, lucru acesta să-l atribuim naturii omenești a Fiului, iar ce se spune fără menționarea cauzei, s-o atribuim Dumnezeirii Lui. „M-a zidit" se referă la umanitatea Fiului, iar „mă naște" se referă la Dumnezeirea Lui.

A doua obiecție era că Scriptura numește pe Fiul „rob". Robia de aici însă, răspunde Sf. Grigorie, s-a făcut pentru mân

tuirea oamenilor. Nimic nu este mai mare decât această unire intimă, prin care un om s-a unit cu Dumnezeu, făcându-se astfel Dumnezeu. Aici este deci vorba de iconomia întrupării Fiului.

Un loc mult prețuit de eunomiani, pentru a arăta, pe cale scripturistică, că cel numit de noi Fiu al lui Dumnezeu este o creatură, este acela, sau sunt lucrurile acelea de unde ar reieși că Împărăția Fiului lui Dumnezeu ar avea sfârșit. El împărățind până la supunerea vrăjmașilor. Sf. Grigorie răspunde: toată greșeala vine de acolo că eunomianii, deși știau din Scriptură că Împărăția lui nu va avea sfârșit, nu înțelegeau sensul expresiei „până când", care deși stabilește un timp, nu se opune, nu exclude totuși ideea de continuitate, de viitor. Totul se făcea din pricină că nu se știa înțelesurile cuvintelor, ca de altfel și în expresiile de mai sus.

O altă obiecție împotriva Dumnezeirii Fiului o aduceau eunomianii de acolo din Scriptură, unde se vorbește de supunerea Fiului față de Tatăl. Aici, Sf. Grigorie răspunde că supunerea aceasta este, într-un cuvânt, îndeplinirea voinței Tatălui și ea există din partea Fiului său, atât timp cât suntem noi răzvrătiți și neascultători, Fiul lui Dumnezeu făcându-și a Sa nesupunerea noastră până ce vom fi mântuiți. Că El a luat asupră-și toate ale noastre, afară de păcat. Și în același chip trebuie înțeleasă ascultarea Lui față de Tatăl și suferința și lăcrimarea și altele, care Îl arată ca om supus. Toate acestea, spune Sf. Grigorie, le-a făcut Fiul prin arta iubirii Lui de oameni, ca să poată și prin ale Sale cele ale noastre.

O a treia obiecție, bazată pe un text scripturistic, pe care Eunomianii puneau mare preț, era că Scriptura însăși spune că Tatăl este „mai mare" decât Fiul, iar a patra obiecție, tot atât de gravă, era că Scriptura spune că Fiul însuși numește pe Tatăl „Dumnezeu al său", Sf. Grigorie răspunde: Scriptura nu spune numai că Tatăl este „mai mare" decât Fiul, dar ea spune că El este și „deopotrivă" cu Fiul, încât, expresia „mai mare" este

spusă în privința cauzei, Tatăl fiind cauza Fiului, iar expresia „egal, deopotrivă, una și aceeași" este spusă cu privire la natură, Tatăl și Fiul fiind de o ființă. Tatăl este „mai mare" decât Cel cugetat ca om, deci decât firea omenească a Fiului Său. La fel în ce privește cealaltă afirmare. Tatăl este Dumnezeul părții omenești a Cuvântului, căci cum ar fi Dumnezeu al lui Dumnezeu, adică al celui deopotrivă cu el?

În al cincilea rând, Sf. Grigorie numără toate cele pe care le ia Fiul asupra sa: viața, judecata, moștenirea neamurilor etc. lucruri din care eunomianii deduceau deopotrivă că cel numit de ortodocși Fiu al lui Dumnezeu nu este decât o creatură. Sf. Grigorie răspunde ca și mai sus: toate acestea se referă la firea omenească a Fiului lui Dumnezeu.

În al șaselea rând este numărată obiecția că puterea Fiului este limitată: că El nu poate să facă ceva, dacă nu vede pe Tatăl făcând. Aici, după o amplă expunere a sensurilor verbului „a putea" și „a nu putea", arată că ele sunt multe și determinate în anumite împrejurări, de care trebuie să se țină neapărat seamă. În concluzie, Sf. Grigorie răspunde că Tatăl desemnează chipurile acelorași lucruri pe care le săvârșește Fiul, fiindcă Ei le fac deopotrivă, aceasta însă nu în sensul unui plagiat, nu în sensul asemănării lucrurilor făcute de Ei, ci în sensul egalității puterii lor de acțiune și de săvârșire.

În al șaptelea rând, este numărată obiecția că voința Fiului nu este o voință proprie, ci supusă, ascultătoare de voința Tatălui. Răspunsul este simplu: aici nu este vorba de Cel care s-a coborât din cer, adică de Cuvântul, ci de partea văzută a Cuvântului, de Dumnezeu-omul.

În al optulea rând, este numărată obiecția în legătură cu textele scripturistice, în care se afirmă că numai Tatăl este Dumnezeu adevărat și numai El este Dumnezeu bun. La aceasta, Sf. Grigorie răspunde: acolo unde este vorba de singurul adevărat Dumnezeu, Scriptura spune aceasta nu ca să excludă pe Fiul din Dumnezeire,

ci ca să arate inutilitatea existenței zeilor și a politeismului păgân. În ce privește faptul că numai Dumnezeu este bun, aici Sf. Grigorie remarcă just că Mântuitorul opune acest lucru legiuitorului care-L ispitea și care Îi atribuia bunătatea ca unui om, nu ca unui Dumnezeu.

În a nouălea rând, este pusă obiecția că Fiul nu poate fi considerat Dumnezeu, de vreme ce Scriptura spune că El este un mijlocitor între Dumnezeu și oameni. Răspunsul este simplu: mijlocirea aceasta este făcută de către omul Iisus Hristos și ea există și acum, nu de Dumnezeu-Cuvântul, căci nu este nevoie și nici natural ca Dumnezeu să mijlocească pe lângă Dumnezeu.

În al zecilea rând, în sfârșit, este înfățișată obiecția cu privire la neștiința Fiului. Și aici, Sf. Grigorie subliniază că Sfânta Scriptură se referă la firea omenească a Fiului lui Dumnezeu, fiindcă altfel Sfânta Scriptură s-ar contrazice, de vreme ce tot ea spune că Fiul lui Dumnezeu este Înțelepciunea, Făcătorul veacurilor, Consumatorul și Schimbătorul tuturor existențelor etc. Ar fi posibil să fie fără știință Înțelepciunea însăși și să nu știe ceasul din urmă Cel care a făcut veacurile?

Partea a II-a, după ce vorbește despre denumirile cele mai proprii Dumnezeirii în general, trece la denumirile Fiului în special, fie în legătură cu firea Lui Dumnezeiască, fie în legătură cu firea Lui omenească. Lămuririle sunt limpezi și la îndemâna oricărei înțelegeri, încât nu mai este nevoie să amintim ceva în legătură cu ele.

e) Cuvântarea a cincea despre Dumnezeu este închinată apărării Dumnezeirii Duhului și este îndreptată împotriva pnevmatomahilor. Aceștia admiteau Dumnezeirea Fiului, sau cel puțin erau mai moderați decât ereticii, dar nu vreau să audă de Dumnezeirea Duhului, pe care îl considerau ca pe un Dumnezeu nescripturistic cu desăvârșire și deci ca o inovație a ortodocșilor.

Dar, pe lângă caracterul ei special, această cuvântare are și un caracter general: există aici cele mai precise formulări cu privire la deoființimea ipostazelor Dumnezeirii și cea mai precisă și sumară definiție a Sfintei Treimi. Era natural dealtfel, fiindcă această cuvântare este ultima și trebuia ca unul dintre punctele planului ei să cuprindă o recapitulare și o formulare sintetică a dogmei Sfintei Treimi.

Într-adevăr, pornind de la afirmația că pentru ortodocși Dumnezeirea Duhului este un fapt atât de limpede, încât chiar de aici, de la faptul Dumnezeirii Lui va începe și cuvântare despre El, Sf. Grigorie definește Sfânta Treime drept lumina substanțială care este unică și în același timp Tată, Fiu și Duh (cap. 3), sau cum spune el, definind scurta și simpla teologie a Treimii „înțelegând pe Fiul lumină din lumina Tatăl în lumina Duhul" (cap. 3), subliniind astfel că homousios arată o identitate substanțială absolută, ca apoi să dea definiția cea mai concisă și exactă a Sfintei Treimi: „Cele trei sunt una prin Dumnezeirea lor, iar Unimea trei prin proprietățile (persoanelor)" (cap. 9), „Dumnezeirea fiind neîmpărțită între împărțiți" (cap. 14).

Sfântul Duh nu trebuie aruncat din Dumnezeire, fiindcă El este Sfințenia și o Dumnezeire căreia îi lipsește Sfințenia este o Dumnezeire nedesăvârșită.

El nu trebuie considerat nici ca un accident, adică drept o energie a lui Dumnezeu, fiindcă, din diferitele locuri din Sf. Scriptură, vedem că el acționează ca o persoană distinctă, ca o substanță care subzistă în sine, nu în altul sau prin altul. Duhul nu poate fi „nenăscut", fiindcă atunci două ar fi principiile în Dumnezeire, și nu poate fi nici „născut", fiindcă atunci ar fi doi Fii și în același timp doi frați. Sfântul Duh nu poate fi nici din Fiul, fiindcă atunci s-ar ajunge la o adevărată absurditate în Treime: ar exista, în raport cu Tatăl, un nepot, iar în raport cu Fiul, un alt Fiu al lui Dumnezeu și în același timp și doi frați. Duhul

nu poate fi decât un Dumnezeu purces din Tatăl numai. El nu este deci nici intermediar între „nenăscut" și „născut" și nici ceva „neutru". Cine afirmă că Duhul nu purcede numai de la Tatăl, acela inventează un al treilea Testament, prin care se surpă cuvântul Evangheliei lui Hristos care spune: „Duhul cel sfânt care de la Tatăl purcede". În ce privește natura purcederii Sfântului Duh, ca și natura nașterii Fiului, sunt lucruri pe care le știe numai Dumnezeu. Dumnezeirea este și rămâne una, neîmpărțită între împărțiți, chiar dacă vorbim de trei ipostaze în ea. Denumirile de Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. provin din deosebirea de manifestare sau de relație reciprocă dintre ipostazele dumnezeești, cu alte cuvinte, faptul că unul nu s-a născut, a făcut ca el să fie numit Tată, faptul că altul s-a născut, a făcut să fie numit Fiu și faptul că unul a purces, a făcut să fie numit Sfântul Duh, păstrându-se neamestecarea celor trei ipostaze în unica natură și vrednicie a Dumnezeirii, și respingându-se astfel atât doctrina sabeliană care reduce Dumnezeirea la o singură persoană manifestată în afară modalistic, cât și cea ariană, care împărțea Treimea în trei persoane, fără vreo legătură substanțială între ele.

Sfântul Duh este Dumnezeu și de o ființă cu Tatăl și cu Fiul, fiindcă unul este Dumnezeu și una este natura sa cea mai presus de fire. Obiecția pnevmatomahilor era că Duhul nu este nici Dumnezeu și nici de o ființă cu Tatăl și cu Fiul. Ei admiteau Dumnezeirea Fiului, cum am spus, însă nu puteau înțelege cum se face că din „unul și același Tată Dumnezeu unul era Fiu, iar altul nu și de aici respingeau deoființimea Duhului. Eroarea provenea, între altele, de acolo că ei luau din cele de jos imaginea celor de sus, adică introduceau în procesul generației divine procesul generației umane. La aceasta Sf. Grigorie răspunde cu exemple din istoria animalelor, tocmai ca să învingă pe adversari pe terenul lor propriu, de vreme ce nu vor ei să se obosească și să cerceteze Scriptura, care mărturisește limpede Dumnezeirea Duhului. În felul acesta, admirând adânca măiestrie cu care lucrează natura în cazul nașterilor animalelor, ajunge la concluzia că există unul și același animal parte nenăscut, parte nenăscut și totuși de o ființă. Vrea, cu alte cuvinte, să dovedească că este posibil să fie de o ființă și existențele sau ființele care își au existența în mod deosebit între ele. Și pentru a corobora și mai mult afirmația, va aduce și un exemplu scripturistic: Adam nu a fost născut, fiindcă el era o plasmă a lui Dumnezeu. Eva a fost luată din el, deci o porțiune din plasma lui Adam, iar Set era născut din amândoi. Plasma și porțiunea de plasmă și ființa născută, deși deosebite ca nume și proces genetic, sunt unul și același lucru, deci absolut de o ființă, fiindcă sunt oameni deopotrivă. Deci Tatăl și Fiul și Sf. Duh, deși există deosebit, ei sunt de o ființă. Exemplele sunt strălucite și pnevmatomahii nu au avut ce răspunde. Învinși în această obiecție a lor, recurg la un sprijin istoric-scripturistic, anume: cine, fie dintre cei de demult, fie dintre cei recenți, s-a închinat Duhului? Unde stă scris aceasta și de unde a fost introdus El? Răspunsul Sfântului Grigorie este limpede și el și-l întărește pe date scripturistice. Totuși o altă obiecție nu lipsește. Anume, întrebau pnevmatomahii: dacă Tatăl este Dumnezeu, dacă Fiul este Dumnezeu, dacă Duhul este Dumnezeu, cum de nu sunt trei Dumnezei? Cum de nu este o polyarhie ceea ce adoră ortodocșii? Răspunsul Sfântului Grigorie este dat printr-o întrebare: pnevmatomahii adorau pe Tatăl și pe Fiul. Atunci nu adorau și ei doi Dumnezei? Să răspundă mai întâi ei care este rațiunea bideismului la ei și apoi va răspunde și el care este rațiunea trideismului la ortodocși. Totuși, ca nu cumva răspunsul să pară evaziv, Sf. Grigorie răspunde: Dumnezeirea, după credința noastră, este neîmpărțită între împărțiți. Când privim către Dumnezeire și către cauza primă, atunci ni se înfățișează ochilor un singur lucru: când privim însă către cei din Dumnezeire, atunci trei sunt cei pe care îi adorăm în ea.

O discuție amplă este dusă însă în jurul termenului de homousios. Pnevmatomahii aduceau obiecția că se numără împreună numai lucrurile care sunt de o ființă, pe când cele care nu sunt de o ființă se numără fiecare separat, deci fără o relație substanțială cu altele. Prin aceasta, ei voiau să frângă răspunsul constrângător al Sf. Grigorie, și să acuze astfel mai temeinic pe ortodocși că adoră totuși trei Dumnezei. La aceasta, Sf. Grigorie răspunde că un număr, îndeobște, arată cantitatea, nu natura lucrurilor numărate. Și aduce exemple din Scriptură, arătând că aici se numără împreună și cele care nu sunt de o ființă. Dar, spuneau pnevmatomahii, nu pot fi numărate la un loc decât lucrurile sau ființele care conglăsuiesc și în privința numelor, precum trei oameni, trei Dumnezei etc. Prin aceasta, ei vizau numirile de Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, care erau numărate în una. La aceasta Sf. Grigorie aduce exemplul dat de Sf. Ioan în epistolele catolice (a se vedea observația din nota respectivă), când se numără într-un singur număr trei lucruri absolut deosebite între ele. Și aduce apoi exemplul cu cei trei câini, deosebiți între ei și exemplul cu cancerul care reprezintă trei entități deosebite, și totuși și într-un caz și în altul, numărați la un loc chiar de pnevmatomahi. În felul acesta, logica pnevmatomahilor ducea la absurd, fiindcă, după cea mai consecventă se întâmpla ca unele și aceleași lucruri să fie și de o ființă și deosebite în ființă. Evident deci, că argumentele pnevmatomahilor erau șubrede și tendențioase, dealtfel ca și acela cu înainte numărarea și în urmă numărarea. Anume, spuneau ei, înșiși ortodocșii recunosc o inegalitate substanțială între ipostazele Treimii, de vreme ce numără întâi pe Tatăl, apoi pe Fiul și tocmai la urmă pe Duhul, cu alte cuvinte, ca și cum în ordinea numirilor ar sta natura însăși a lucrurilor. Această obiecție este însă de-a dreptul ridicolă. Acestea au fost deci obiecții mai mult de ordin general și din domeniul exclusiv al logicii lipsită de luminile credinței.

În partea a doua (cap. 21–31), se ocupă de răsturnarea obiecției pnevmatomahilor că Duhul este „nescripturistic" și probează aceasta fie cu modul de a se vorbi în Scriptură, fie cu citate scripturistice, fie cu rațiuni de ordin istorico-pedagogic.

Va face astfel remarca, că dintre lucrurile de care vorbește Scriptura, unele nu sunt, dar se spune că sunt: de ex., după spusa Scripturii, Dumnezeu doarme, se mânie, merge etc., lucruri care sunt însușiri ale ființelor corporale. Pot fi spuse aceste lucruri despre natura dumnezeiască, nesupusă afecțiunilor? Și totuși Scriptura, deși nu sunt, spune că sunt, alte lucruri, deși sunt, totuși nu se spune că sunt: de ex., termenii „nenăscut", „fără de început", „nemuritor", nu sunt spuși nicăieri de Scriptură și totuși ei sunt, anume în locurile din ea, care le cuprinde, dar care nu le formulează astfel, alte lucruri nici nu sunt și nici nu se spune că sunt: de ex. Dumnezeire rea, sferă pătrată, trecut prezent, om nealcătuit, în sfârșit, unele lucruri și sunt și se și spune că sunt: de ex. Dumnezeu, om, înger etc. și chiar și silogismele cu care încearcă ereticii să surpe Treimea. Deci Sfântul Duh există, chiar dacă nu se spune.

În al doilea rând este extrem de interesantă motivarea de ordin istorico-pedagogic, făcută de Sf. Grigorie. Astfel, după ce explică pedagogia divină și blândețea cu care s-a operat trecerea de la idoli la Lege și cea de la Lege la Evanghelie, pe calea unui șir de suprimări făcute cu libera voie a oamenilor, arată că acestui exemplu îi poate fi asemănată doctrina creștină despre Dumnezeire în evoluția ei în timp. Totul s-a făcut proporțional cu puterile primitorilor. Vechiul Testament a predicat limpede pe Tatăl și întunecat pe Fiul, fiindcă nu putea fi predicat Fiul, cât timp nu era limpede înțeleasă și primită de bună voie învățătura despre Tatăl. Nu era metodic și nici pedagogic procedeul de a pune pe umerii oamenilor greutatea doctrinei despre Duhul, câtă vreme nu era primită Dumnezeirea Fiului. Lucrul acesta l-a făcut

Noul Testament. În felul acesta, prin înaintările, prin urcările și progresările treptate din slavă în slavă, a ajuns ca lumina Treimii să strălucească în oameni după ce fuseseră parțial și temeinic luminați în timp. Mântuitorul însuși nu dă ucenicilor toate învățăturile, fiindcă El cumpănea lucrul cu puterea lor de înțelegere. Și una dintre aceste învățături, socotește Sf. Grigorie, este și cea despre Duhul, care acum s-a încetățenit cu noi și lucrează în lume, trimis ci de Mântuitorul, ca un alt Mângâietor.

În sfârșit, Sf. Grigorie probează Dumnezeirea Sfântului Duh și cu aceasta și faptul că el este cu desăvârșire scripturistic, printr-o sumă de mărturii, demascând astfel cu desăvârșire reaua credință a pnevmatomahilor și șubrezenia și ridicolul obiecțiilor lor. Aceasta în cap. 29 – 30.

Sfânta Treime și cu ea Dumnezeirea este și rămâne deci un lucru necuprins de mintea omenească. Comparațiile încercate adesea pentru o conturare rațională a acestui mare mister sunt și rămân departe de a ne apropia cu mintea de pătrunderea Dumnezeirii. De aceea, sfătuiește Sfântul Grigorie, cel mai bun lucru de făcut în această privință este să lăsăm la o parte închipuirile și umbrele cu care rațiunea încearcă să sondeze taina Dumnezeirii și să ne lăsăm conduși de cugetarea mai evlavioasă, luând de călăuzitor pe Sfântul Duh, singurul în stare să ne inspire, prin luminarea minții, prin harul credinței, care trebuie să completeze datele rațiunii, ca astfel să ne închinăm „Tatălui și Fiului și Duhului Sfânt, unicei Dumnezeiri și puteri".

Preot Gh. T. Tilea

CUVÂNTAREA ÎNTÂI DESPRE DUMNEZEU(1)

Cuvânt introductiv împotriva Eunomienilor (2)

I. Cuvântarea aceasta se îndreaptă către aceia cărora le place să vorbească în termeni eleganți și subtili. Și, ca să încep cu Scriptura, „iată eu sunt împotriva ta trufie" (3). Căci sunt, sunt într-adevăr unii care la auzul cuvintelor noastre, simt mâncărime la urechi și la limbă, ba, după câte văd eu, chiar și la mână (4), și care se bucură de nelegiuitele vorbe zadarnice și de contrazicerile științei false și de gâlcevirile în cuvinte, ce nu duc la nimic de folos. (5) Căci așa numește Pavel, el crainicul și chezașul cuvântării scurte (6), ucenicul pescarilor și dascălul, tot ce este de prisos și lăturalnic în cuvântare (7).

Dar, ce bine ar fi, dacă oamenii aceștia de care ne ocupăm în cuvântarea de acum, s-ar îndeletnici puțin deopotrivă și cu faptele, așa după cum au limba mlădioasă și în stare să pronunțe cuvinte prea alese și prea căutate. Ar fi astfel puțin și poate mai puțin sofiști și saltimbanci de cuvinte (8), ca să spun și ceva de râs, despre un lucru vrednic de râs.

II. Dar, fiindcă, distrugând ei orice cale a evlaviei, se gândesc numai să lege sau să dezlege la probleme (așa cum fac

în teatru cei care prezintă poporului luptele de atleți, dar nu luptele care duc la biruință după legile atletice, ci pe acelea care fură privirile neștiutorilor de astfel de lucruri și care răpesc pe aplaudator, și fiindcă trebuie ca orice piață să zbârnâie de cuvintele lor, ca orice ospăț să fie prilej de pălăvrăgeală și de neplăcere, ca orice sărbătoare și doliu să fie sărbătoarea nesărbătoarea și amestecată cu tristețe, iar doliul mângâiat cu o nenorocire și mai mare (9), din pricina discuțiilor, și ca orice gineceu, hrănit cu simplicitatea, să fie răvășit și floarea nevinovăției smulsă cu sila de vârtejul argumentării, ei bine! fiindcă așa stau lucrurile și fiindcă răul a ajuns de nesuferit și de neînfrânat și fiindcă marea noastră taină e în primejdia de a ajunge o nenorocită înjghebare retorică (10), haide, numai atât să ne rabde cercetătorii aceștia (11) pe noi mișcații de rărunchii părinților și ale căror simțuri sunt spintecate, cum zice dumnezeiescul Ieremia (12), încât să nu primească cu asprime cuvântarea noastră despre aceste lucruri și, înfrânându-și puțin limba, dacă cumva pot, să și plece urechea spre noi. Nu veți fi păgubiți absolut cu nimic. Căci, sau vom fi vorbit către urechile unor oameni care ascultă, și în cazul acesta cuvântarea a dat un rod, anume folosul vostru (fiindcă cel care seamănă cuvântul (13), îl seamănă în orice cugetare, dar rod aduce cea bună și roditoare, sau veți fi plecat disprețuind și această cuvântare a noastră și luând de aici un mai mare subiect de contrazicere și de insultă împotriva noastră, ca să vă ospătați și mai mult pe voi înșivă.

Să nu vă mirați dar, dacă voi rosti o cuvântare ciudată și dincolo de legea voastră, care vă lăudați că le știți pe toate și le expuneți cu foarte mare curaj și cu noblețe, ca să nu vă supăr, spunând că știți și le expuneți pe toate cu neștiință și cu îndrăzneală.

III. Nu este în puterea oricui, voi aceștia, nu este în puterea oricui să filosofeze despre Dumnezeu. Nu este chiar așa de puțin

însemnat lucrul acesta și pe puterea celor care se târăsc pe pământ. Voi adăuga chiar că nu se cade a vorbi despre Dumnezeu în orice vreme și nici oricui și nici orice, ci este o vreme când trebuie să vorbim despre El și cui trebuie să vorbim despre El și cât trebuie să vorbim despre El. Nu este în puterea oricui să filosofeze despre Dumnezeu, fiindcă lucrul acesta pot să-l facă cei care s-au cercetat cu deamănuntul și care au intrat pas cu pas în calea contemplației și care, înainte de aceste îndeletniciri, și-au curățit și sufletul și trupul, sau care cel puțin se silesc să se curețe. Căci pentru omul necurat, atingerea de cel curat poate nu este nici îngăduită și nici în afară de primejdie (14), după cum nici pentru o privire bolnavă nu este fără primejdie atingerea razei de soare.

Când dar să filosofăm despre Dumnezeu?

Să filosofăm atunci când ne dă răgaz lutul și tulburarea din afară și când puterea noastră călăuzitoare nu ne este răvășită de închipuiri obositoare și rătăcitoare (15), ca de exemplu atunci când amestecăm litere frumoase cu litere urâte, sau mirosul plăcut al mirurilor cu nămolul stătut. Căci, într-adevăr, se cade mai întâi să avem răgaz și apoi să cunoaștem pe Dumnezeu și numai când avem vreme prielnică (16) să judecăm dreptatea Teologiei.

Și cui se cade să filosofeze despre Dumnezeu?

Se cade să filosofeze despre Dumnezeu celor care consideră lucrul acesta cu seriozitate și care nu pălăvrăgesc cu plăcere și despre el, ca despre oricare altul: după alergări de cai și după spectacole și după cântece și după îmbuibarea pântecului și a celor de sub pântece și pentru care este o parte de plăcere și flecăreala despre astfel de lucruri și eleganța și subtilitatea contrazicerilor.

Ce lucruri se cade a fi cercetate privitor la Dumnezeu și în ce măsură?

Se cade a fi cercetate acelea la care putem ajunge noi cu mintea și în măsura în care poate să ajungă la ele firea sau puterea ascultătorului, ca nu cumva, după cum vocile și mâncările peste măsură vatămă auzul sau corpurile, sau, de vrei după cum

poverile peste putere vatămă pe cei care merg sub ele, sau după cum ploile mai năpraznice vatămă pământul, tot așa și aceștia, apăsați și îngreunați de povara argumentelor (17), ca să zic așa, să nu fie vătămați și în puterea lor de înțelegere de mai înainte.

IV. Și nu zic că nu trebuie să ne amintim oricând de Dumnezeu, ca să nu se năpustească iarăși asupra noastră oamenii ușori și grăbiți în toate. Căci de Dumnezeu trebuie să ne amintim mai degrabă decât să respirăm și, dacă se mai poate spune, nimic altceva nu trebuie să facem, decât să ne amintim de Dumnezeu. Și eu sunt dintre cei care laudă cuvântul care ne poruncește să medităm zi și noapte (18), și să povestim și seara și dimineața și la amiază (19), și să binecuvântăm pe Domnul în toată vremea (20), și, dacă trebuie să spun și cuvântul lui Moise, să ne amintim de Dumnezeu când ne culcăm, când ne sculăm, când călătorim (21), când facem orice altceva și, prin aducerea aminte de El, să ne formăm spre o viață curată. Încât, nu continua aducere aminte de El o opresc eu, ci discuția despre Dumnezeu, și nu opresc nici discuția despre Dumnezeu, ca pe un lucru nelegiuit, ci vremea nepotrivită pentru această discuție, și nu opresc nici învățătura despre El, ci lipsa de măsură în această învățătură. Când îngâlvirea și săturarea de miere produce vărsături (22), deși este miere, și când este o vreme potrivită pentru orice lucru (23), cum socotește Solomon și cu mine, și când lucrul bun nu este bun, când nu se face bine (cum de exemplu o floare în iarnă este cu totul ne la vremea ei și cum este nepotrivită pentru femei podoaba bărbătească, sau pentru bărbați cea femeiască și geometria pentru plâns (24) și lacrima pentru ospăț, oare numai aici nu vom ține noi seamă de timpul potrivit, aici unde mai ales trebuie prețuit el?

V. Să nu cugetăm nicidecum astfel, o, prietenilor și fraților, căci vă numesc încă frați, deși nu vă purtați frățește, și nici să nu alergăm dincolo de țintă ca niște cai furioși și greu de ținut în frâu, aruncând rațiunea care ne mână și batjocorind evlavia care ne strunește bine, ci să filosofăm între hotarele minții noastre și să nu ne lăsăm duși în Egipt și târâți la asirieni (25), și să nu cântăm cântarea Domnului pe pământ străin (26), adică în orice auz, și străin și al nostru, dușmănos sau prietenos, binevoitor sau răuvoitor, care cu foarte multă grijă pândește cele ale noastre și ar vrea ca scânteia relelor din noi să ajungă flacără, o aprinde și o reinsuflețește în ascuns, o ridică la cer cu suflările ei și o face mai înaltă decât flacăra Babilonului (27), care cuprinde cu limbile totul în jur. Căci, de vreme ce nu-și au tăria în propriile lor dogme, o vânează în șubrezeniile noastre și, pentru aceasta, întocmai cum se pun muștele pe răni, așa se pun, trebuie s-o spun, fie peste nenorocirile, fie peste păcatele noastre.

Noi însă să nu ne ignorăm mai mult, și nici să nu desconsiderăm cuviința în aceste discuții. Ci, dacă nu este cu putință să fie dărâmată dușmănia dintre noi, să cădem cel puțin la învoiala de a vorbi tainic despre cele tainice și cu sfințenie despre cele sfinte și să nu aruncăm învățăturile neîngăduite în auzuri nelegiuite (28), și să nu facem mai religioși decât noi pe închinătorii la demoni și pe adoratorii miturilor și lucrurilor rușinoase, care ar da mai degrabă din sângele lor la cei neinițiați în aceleași mistere cu ei, decât să le dea din învățătura lor. Ci să știm că, precum este o măsură cuviincioasă în îmbrăcăminte și în hrană și în râs și în mers, la fel este o măsură cuviincioasă și în vorbire și în tăcere, fiindcă, pe lângă celelalte denumiri și puteri ale lui Dumnezeu, noi îl cinstim și cu denumirea de Cuvântul. Să fie deci și discuția noastră supusă acestei legi (29).

VI. La ce folos aude de nașterea lui Dumnezeu și de creație și de Dumnezeu din nimic și de tăiere și de împărțire și de desfacere, cel care ascultă cu răutate aceste cuvinte? Pentru ce punem judecători pe acuzatori? Pentru ce punem săbii în mâna dușmanilor? Cum, sau cu ce cuget crezi tu că va primi

cuvântarea despre aceste lucruri slăvitorul desfrâului și al corupătorilor de copii și închinătorul la patimi și care nu este în stare să cugete ceva dincolo de corp, care ieri și alaltăieri și-a ridicat idoli și aceia renumiți în lucrurile cele mai rușinoase? Nu va primi-o cu cuget material? Nu va primi-o cu josnicie? Nu va primi-o cu ignoranță? Nu va primi-o după obiceiul lui? Nu va face el teologia ca apărător al propriilor lui idoli și patimi? Căci dacă noi înșine prin cuvintele acestea defăimăm pe Dumnezeu, cu atât mai puțin i-am convinge să filosofeze în spiritul învățăturilor noastre (30). Și dacă din firea lor sunt născocitori de rele (31), când s-ar da în lături de la relele care li se prezintă?

Aceasta ne-a adus-o războiul dintre noi! Aceasta ne-au adus-o cei care luptă pentru Cuvântul mai mult decât place Cuvântului și care pătesc la fel cu cei cuprinși de nebunie, care-și dau foc propriilor lor case, sau își spintecă copiii, sau își alungă părinții, luându-i drept străini.

VII. Dar, după ce am alungat ce este străin de cuvântarea noastră și după ce am trimis în turma porcilor numeroasa legiune de demoni (32), care s-a năpustit în adâncimi (33), să privim înapoi către noi înșine și să modelăm pe teolog în frumusețe întocmai ca pe o statuie (34).

Să adâncim însă mai întâi chestiunea aceea, anume: ce este râvna aceasta atât de mare pentru vorbă și mâncărimea aceasta de limbă? Ce este boala aceasta nouă și nesațiul acesta de vorbăie? De ce ne-am înarmat limbile, în timp ce ne-am legat mâinile? Nu lăudăm noi ospitalitatea? Nu adorăm noi iubirea frățească, iubirea conjugală, fecioria, hrănirea săracilor, psalmodierea, privegherile de noaptea, plânsul? Nu ne mucenicim noi corpul cu posturi? Nu călătorim noi spre Dumnezeu prin rugăciune? Nu supunem noi părții noastre mai bune partea noastră mai rea, adică duhului țărâna, ca unii care judecă drept această plămadă

omenească (35)? Nu ne facem noi viața pregătire de moarte? Nu ne facem noi stăpâni ai patimilor, amintindu-ne de noblețea noastră de sus? Nu potolim noi mânia care îngâmfă și sălbăticește, mândria coborâtoare (36), întristarea nesocotită, plăcerea grosolană, râsul dezmățat, privirea deșănțată, auzul nesătul, vorba nemăsurată, cugetarea absurdă, toate câte împotriva noastră le ia cel rău de la noi, aducând moartea prin ferăstruici (37), cum spune Scriptura, adică prin simțuri.

Așadar totul se face pe dos și am dat libertate patimilor altora, ca împărații concedii pentru bravuri, numai să se plece spre noi și să se poarte mai cu îndrăzneală și mai cu nelegiuire împotriva lui Dumnezeu, și dăm o plată rea în schimbul unei fapte rele, încurajare pentru nelegiuire.

VII. Totuși te voi întreba puțin, o dialecticule și flecarule, iar tu răspunde (38), cum zice lui Iob, cel care vorbea cu el prin furtună și nori (39).

— Oare sunt multe lăcașuri la Dumnezeu, după cum auzi în Scriptură (40), sau numai unul?

— Sunt multe, vei afirma, desigur, și nu unul.

— Și trebuie să fie pline toate, sau unele da, iar altele ba, încât să rămână goale și în zadar pregătite?

— Desigur că toate, că nimic din cele făcute de Dumnezeu nu e la întâmplare.

— Ai putea tu să precizezi ce anume este lăcașul acesta? Este cumva odihna și slava din cer, rezervate fericiților, sau este altceva?

— Nu, nu este deloc altceva decât aceasta.

— Fiindcă am căzut la învoială asupra acestui lucru, să cercetăm mai departe și pe celălalt: există ceva care să ne mijlocească ospitalitatea în aceste lăcașuri, cum este socotința mea, sau nu există nimic?

— Negreșit că da.

— Şi care este lucrul acesta?

— Este că sunt diferite feluri de viaţă şi de preferinţe şi că fiecare fel duce într-o altă parte, după măsura credinţei (41), feluri pe care le numim şi căi.

— Trebuie mers pe toate, sau doar pe unele din aceste căi?

— Dacă este posibil pentru unul şi acelaşi om, trebuie mers pe toate, iar dacă nu, atunci pe cât mai multe şi dacă nu este cu putinţă aceasta, mare lucru este mergerea pe una cu deosebire, cel puţin cum cred eu.

— Drept socoteşti acest lucru.

— Ce deci? Când auzi că există o singură cale şi aceea şi strâmtă (42), ce ţi se pare că vrea să spună vorba aceasta?

— Vrea să spună, pe de o parte că există o singură cale prin raportarea ei la virtute, fiindcă şi virtutea una este, deşi se ramifică în multe părţi, iar pe de altă parte, că această cale este strâmtă din cauza sudorilor legate de ea şi din cauză că nu este bătătorită de mulţi, în comparaţie cu mulţimea celor care merg pe căi lăturalnice şi cu câţi umblă pe calea răutăţii.

— La fel cred şi eu.

— Iar dacă aşa stă lucrul, de ce atunci, o prea bunule om, condamnând învăţătura noastră ca pe o sărăcie şi părăsind toate celelalte căi, umblaţi şi daţi buzna spre aceasta numai, spre calea discuţiei şi a speculaţiei, cum o socotiţi voi, sau a pălăvrăgelii şi înşelătoriei, cum îi zic eu? Să vă dojenească Pavel, care după enumerarea harismelor, mustrând cu amărăciune, vorbeşte cu aceste cuvinte: „Oare toţi sunt Apostoli? Oare toţi sunt profeţi? (43)" şi cele ce mai urmează.

IX. Fie dar. Oi fi înalt tu, şi mai înalt decât cei înalţi, şi, de vrei, mai presus de nori, tu văzătorul celor nevăzute, tu auzitorul celor negrăite (44), tu cel ridicat în aer după Ilie (45) şi care te-ai învrednicit de arătarea lui Dumnezeu după Moise (46) şi

care ai fost ridicat la cer pentru Pavel (47)! Pentru ce îi faci însă şi pe ceilalţi sfinţi dintr-o dată şi-i consfinţeşti teologi şi le insufli, ca să zic aşa, învăţătura şi ţi-ai făcut multe sinedrii de doctori agramaţi? Pentru ce înfăşori în pânze de păianjen pe cei foarte plăpânzi, ca pe nişte oameni cu adevărat înţelepţi şi mari? Pentru ce ridici viespi împotriva credinţei (48)? Pentru ce ne scoţi, ca din pământ, o germinaţie de dialecticieni, cum scoteau odinioară miturile pe giganţi? Pentru ce, adunând tu dintre oameni tot ce este mai uşor şi mai neom, ca pe nişte gunoi într-o groapă, şi moleşindu-i tot mai mult prin linguşire, ai clădit o nouă dugheană de nelegiuire, nu fără dibăcie culegând tu roadele neroziei lor? Mai vorbeşti şi împotriva acestor afirmaţii? Trebuie neapărat ca limba ta să fie stăpână absolută şi nu eşti în puterea de a pune zăgaz cuvântului tău care se zbate în durerile naşterii (49). Ai atunci şi alte subiecte de tratat şi multe şi vrednice de cinste. Întoarce-ţi într-acolo boala cu folos.

X. Combate-mi tăcerea lui Pitagora (50) şi boabele orfice (51) şi îngâmfarea mai nouă cu privire la vorba „El a zis". Combate-mi doctrina despre idei a lui Platon (52), emigrările din corp în corp şi circuitele sufletelor noastre şi reminiscenţele şi iubirile urâte trezite în suflet de corpurile frumoase. Combate-mi ateismul lui Epicur (53) şi atomii şi antifilosofica lui plăcere, strâmta providenţă a lui Aristot (54) şi arta lui subtilă şi doctrina lui cu privire la murirea sufletului şi omenescul dogmelor lui. Combate-mi îngâmfarea stoicilor, lăcomia şi banalitatea cinicilor. Combate-mi golul umplut de aiurelile spuse cu şarlatanie despre jertfe, despre idoli, despre demoni făcători de bine şi făcători de rău, despre ghicire, despre chemarea zeilor, despre chemarea sufletelor, despre puterea stelelor. Iar dacă socoteşti aceste lucruri ca nevrednice de cuvânt, ca nişte lucruri de puţină importanţă şi adesea combătute şi te îndrepţi spre ale tale şi cauţi lucrul râvnit de tine aici, eu îţi voi pune în faţă şi aici drumuri

largi Filosofează-mi despre lume, sau despre lumi, despre materie, despre suflet, despre naturile raționale mai bune sau mai rele, despre învierea morților, despre judecata de apoi, despre recompensele și pedepsele de atunci, despre patimile lui Hristos Căci nici de izbutești în aceste chestiuni nu este fără de folos și nici dacă greșești nu este primejdios. Cu Dumnezeu însă ne vom întâlni desigur, acum mai puțin, dar poate mai în urmă mai deplin, în însuși Hristos Iisus Domnul nostru, căruia I se cuvine slava în veci. Amin

CUVÂNTAREA A DOUA DESPRE DUMNEZEU

1 Acum, după ce am curățit deplin pe teolog, pe calea cuvântării (1), arătând cu deamănuntul și cum trebuie să fie el și cui se cade să filosofeze despre Dumnezeu și când și în ce măsură, și anume că, pe cât este cu putință, teologul trebuie să fie curat, ca lumina să fie cuprinsă de lumină (2), și că se cade să filosofeze celor mai osârdnitori, ca nu cumva, căzând pe pământ sterp, să fie fără de roadă cuvântarea (3); și că se cade să filosofăm despre Dumnezeu atunci când avem liniște înlăuntru nostru din partea zbuciumului de afară, ca să nu ni se taie răsuflarea, ca celor care sughiță, și că se cade să filosofăm despre Dumnezeu în măsura în care am putut să-L înțelegem, sau în măsura în care să putem fi înțeleși de alții (4), ei bine, după ce am făcut acestea așa și după ce ne-am desțelenit dumnezeieștile țeline, ca să nu semănăm pe mărăcini (5), și, după ce am netezit fața pământului, modelați de Scriptură și modelând cu Scriptura, haidem să pășim acum către cuvântările despre Dumnezeu, luând de patroni ai cuvântării pe Tatăl și pe Fiul și pe Sfântul Duh, despre care ne propunem să vorbim, ca Tatăl să ne fie binevoitor, Fiul împreună lucrător iar Sfântul Duh să ne insufle în cuvântare, și mai mult chiar, ca din unica Dumnezeire să ne fie o unică luminare, împărțită în Unime și unită în împărțire lucru și foarte minunat

II. Acum însă când încep să mă urc pe munte (6) cu râvnă, sau, ca să spun mai drept, când mă străduiesc și mă lupt să mă urc pe de o parte din pricina nădejdii, iar pe de alta din pricina slăbiciunii, ca să ajung înlăuntrul norului (7) și să fiu de față cu Dumnezeu (căci așa poruncește Dumnezeul, dacă cineva este Aaron (8), să se urce împreună cu mine și să stea alături de mine primind să facă acesta, chiar dacă ar trebui să rămână afară din nor. Iar dacă cineva este Nabab, sau Abiud, sau careva din adunarea bătrânilor (9), să se urce și el cu mine dar să stea mai departe după vrednicia curățeniei sale. Dacă este însă unul dintre cei mulți și nevrednici de o astfel de înălțime și contemplare, dacă este cu desăvârșire necurat, nici măcar să nu se apropie, căci nu-i fără de primejdie apropierea (10), iar dacă este curățit cel puțin pentru un moment (11), să rămână jos și să asculte numai glasul și trâmbița (12), adică goalele cuvinte ale evlaviei (13) să privească muntele înconjurat de fum și strălucind de fulgere (14), umplând de amenințare și în același timp, de uimire pe cei care nu sunt în stare să se urce (15). Iar dacă cineva este fiară rea și sălbatică și nu este în stare să înțeleagă cuvintele de contemplație și teologie, să nu se ascundă în tufărișuri hoțește și cu răutate, cu scopul de a pune mâna pe vreo dogmă sau pe vreun cuvânt de al nostru, sărind pe neașteptate din ascunziș și să sfâșie prin insulte cuvintele noastre sănătoase (16), ci tot mai departe să stea și de munte să se depărteze sau altfel va fi lovit cu pietre și se va strivi și va pieri rău ca un om rău (17), căci pietre sunt pentru cei sălbatici cuvintele adevărate și tari. Fie că ar fi panteră, să moară împreună cu pestrițăturile ei (18), să moară, fie că ar fi leu răpitor și răgnitor (19), și care caută să vadă ce hrană ar putea face din sufletele și spusele noastre, fie că ar fi porc care calcă în picioare frumoasele și strălucitoarele mărgăritare ale adevărului (20), fie că ar fi lup din Arabia și străin (21), sau și mai ascuțit în sofisme decât aceștia, fie că ar

fi vulpe – suflet viclean și necredincios – și care ia când o înfățișare, când alta, după timpuri și nevoi, pe care o hrănesc trupurile moarte și urât mirositoare, sau micile vițe de vie (22), de vreme ce la cele mari nu a putut ajunge, fie că este vreo altă vietuitoare, care se hrănește cu carne crudă și dintre cele respinse de lege și care nu sunt curate spre a putea fi mâncate și folosite (23). Căci învățătura noastră vrea ca, îndepărtându-se de aceste fiare, să fie săpată pe table tari și de piatră (24) și pe amândouă părțile acestora (25), și pentru partea văzută a legii și pentru partea ei ascunsă, partea văzută pentru cei mulți și care rămân jos pe pământ, iar partea nevăzută, pentru cei puțini și care se urcă sus.

III. Dar ce am pățit în această urcare cu mintea spre Dumnezeu, o prieteni și cu mine inițiați în aceleași taine și împreună iubitori ai adevărului? Alergam să cuprind cu mintea pe Dumnezeu și astfel m-am urcat pe munte și am pătruns în nor, ajungând înlăuntrul lui, adică în afara materiei și a celor materiale, reculegându-mă în sine-mi, pe cât mi-a fost cu putință. Dar după ce am privit în fața ochilor, deabia am văzut lucrurile dinapoia lui Dumnezeu (26) și aceasta deabia am putut s-o fac oblăduit de piatra, adică de Dumnezeu Cuvântul, Carele s-a întrupat pentru noi, și, privind puțin prin nor înlăuntru, nu am văzut prima și preacurata lui natură și cunoscută numai de ea însăși adică de Treime, natură care rămâne înlăuntrul primei catapeteazme (27) și este acoperită de heruvimi (28), ci pe cea din urmă și care cea dintâi ne iese în cale. Iar aceasta este pe cât mi-e cu putință să înțeleg, maiestatea lui Dumnezeu, sau ca s-o numesc ca Dumnezeiescul David, mărețiа (29) Lui care se vede în făpturile lui și în cele întemeiate și guvernate de el. Căci spatele lui Dumnezeu îl alcătuiesc lucrurile care, deși așezate înapoia Lui, ne arată existența Lui, după cum umbrele și chipurile soarelui, reflectate în ape, arată vederilor stricate soarele, de vreme ce nu pot să-l privească drept, căci puritatea luminii lui copleșește vederea (30).

În felul acesta deci ai să vorbeşti despre Dumnezeu, de ai fi tu Moise şi Dumnezeul lui Faraon (31) şi de ai merge până la al treilea cer, după Pavel (32), şi de ai auzi cuvinte negrăite şi chiar de ai fi mai presus de el, învrednicit de vreun scaun şi rang (33) îngeresc sau arhanghelesc. Căci să presupunem că ar exista un lucru cu desăvârşire ceresc şi chiar mai presus de ceruri şi mult mai înalt, în privinţa naturii decât noi şi mai aproape de Dumnezeu decât noi, ci bine lucrul acela ar fi cu mult mai mult mai departe de Dumnezeu şi de desăvârşita lui înţelegere decât este mai presus de firea noastră alcătuită, umilă şi aplecată spre pământ

IV Trebuie deci să începem iarăşi în felul acesta.

A înţelege cu mintea pe Dumnezeu, este lucru greu; a spune însă ce este El, este cu neputinţă. cum cu înţelepciune a spus-o unul dintre teologii elinilor (34), nu fără meşteşugire, pare-mi-se, pentru ca să pară atât că a înţeles cu mintea pe Dumnezeu, prin faptul că a spus că este greu de înţeles, cât şi pentru ca să scape de dovedirea că l-a înţeles, afirmând că nu se poate spune ce este el. După socotinţa mea, însă, a spune ce este Dumnezeu, este cu neputinţă, iar a-l înţelege cu mintea este şi mai cu neputinţă. Căci lucrul înţeles cu mintea ar putea să-l arate poate vreun cuvânt dacă nu îndeajuns, măcar întunecat, omului care nu are auzul cu desăvârşire stricat şi înţelegerea zăbavnică. A înţelege însă cu mintea un atât de mare lucru este absolut cu neputinţă şi de neizbutit, nu numai pentru cei nepăsători şi aplecaţi înspre pământ dar şi pentru cei cu minte foarte înaltă şi foarte iubitori de Dumnezeu şi deopotrivă pentru toată firea născută şi pentru cei înaintea cărora se ridică, în faţa înţelegerii desăvârşite a adevărului, întunericul şi desişul cărnii (35). Şi nu ştiu dacă lucrul acesta nu este cu neputinţă chiar şi pentru naturile mai înalte şi înţelegătoare (36), care, din pricină că sunt aproape de Dumnezeu şi luminate de întreaga Lui lumină, poate

că şi-ar lumina înţelegerea dacă nu deplin, cel puţin mai desăvârşit şi mai temeinic decât noi, şi fiecare din aceste naturi şi-ar lumina înţelegerea una mai deplin decât alta, după analogia tagmei

V Aici să se oprească deci consideraţia aceasta

După socotinţa noastră însă, nu numai pacea lui Dumnezeu nu numai cele câte sunt rezervate drepţilor în dumnezeieştile făgăduinţe care nu pot fi văzute cu ochii, nici auzite cu urechile, nici contemplate de mine (37) într-o parte cât de mică măcar, nu numai întreaga şi amănunţita înţelegere a creaţiei (căci fii sigur că şi atunci când este vorba de înţelegerea ei, nu ai decât umbrele, când auzi spunându-se: „Voi vedea cerurile, lucru al degetelor tale. luna şi stelele" (38) şi legea neînfrânată pusă în ele, în înţelesul că nu le vede acum, dar că va fi o vreme când le va vedea). nu numai toate câte copleşesc orice minte şi înţelegere (39), ci cu mult mai mult decât acestea este neînţeleasă şi nepricepută natura care este mai presus de ele şi din care vin ele, neînţeleasă şi nepricepută. vreau să spun, nu în ce priveşte existenţa ei, ci în ceea ce este în sine natura aceasta (40). Căci nu este deşartă predicarea (41) şi nici zadarnică credinţa noastră şi nu acest lucru îl învăţăm noi (să nu ne iei iarăşi prudenţa drept început de ateism şi de calomnie şi să te repezi asupra noastră, sub pretext că ne-am recunoaşte neştiinţa). Căci este o foarte mare deosebire între a fi convins de existenţa unui lucru şi între a şti ce este acel lucru în sine.

VI Căci învăţător al existenţei lui Dumnezeu şi al cauzei creatoare (42) şi atotcuprinzătoare, avem şi văzul şi legea naturală (43): vederea, îndreptându-se spre cele văzute şi bine întemeiate şi care merg şi care, ca să zic aşa, se mişcă şi se poartă fără mişcare, iar legea naturală deducând, pe cale raţională, din cele văzute şi orânduite, pe creatorul lor (44). Căci cum ar fi putut lua

fiinţă acest univers, sau cum s-ar fi menţinut el la un loc dacă Dumnezeu nu le-ar fi adus la existenţă pe toate şi nu le-ar ţine împreună? Căci nici atunci când cineva vede o chitară prea frumos lucrată, precum şi armonia şi buna ei întocmire şi când ascultă sunetul coardelor ei nu se va gândi la altceva decât la făcătorul ei şi la cel care cântă din ea şi către el va alerga cu gândul, chiar dacă întâmplător ar fi necunoscut privirilor lui (45). Tot aşa ne este cunoscută şi nouă cauza creatoare şi mişcătoare şi conservatoare a celor făcute, chiar dacă nu este înţeleasă de mintea noastră şi este foarte lipsit de judecată cel care nu înaintează până la aceste cauze şi care nu urmează de buna lui voie şi dovezilor din natură. Dar nu înseamnă că lucrul acesta pe care ni l-am închipuit, sau pe care ni l-am întruchipat, sau pe care ni l-a schiţat raţiunea noastră este Dumnezeu. Iar dacă cineva a ajuns să înţeleagă pe Dumnezeu cu mintea cât de cât, care-i este dovada? Cine a mers până la marginea înţelepciunii? Cine s-a învrednicit vreodată de o aşa de mare harismă? Cine a deschis astfel gura cugetării şi a tras în el Duh (46), pentru ca cu ajutorul Duhului, care cercetează toate şi care cunoaşte şi adâncurile lui Dumnezeu (47), să cuprindă cu mintea pe Dumnezeu şi să nu fie nevoie să păşească mai departe, având deja cel mai adânc dorit lucru şi către care zoreşte toată trăirea şi cugetarea omului înalt?

.VII. Căci, cum ce vei socoti tu că este Dumnezeirea, dacă dai crezare tuturor căilor de înţelegere raţională? Sau la ce concluzie te va duce raţiunea ta astfel chinuită, o prea filosofule şi prea teologule şi peste măsură de fălosule?! Te va duce cumva la concluzia că Dumnezeu este corp? Şi în ce fel ar putea fi corp Infinitul şi Nemărginitul şi cel cu desăvârşire lipsit de formă şi nepipăit şi nevăzut? Sau cumva au şi corpurile aceste însuşiri? Ce exces de gândire! Căci nu aceasta este natura corpurilor. Sau Dumnezeu este corp, dar nu are aceste însuşiri? Ce desime de

carne. Ca să nu aibă Dumnezeirea nimic mai mult decât noi oamenii! Căci cum am mai putea-o adora, dacă este mărginită? Sau cum va putea scăpa ea de însuşirea de a fi alcătuită din elemente şi de a se reîntoarce în ele, sau şi de a fi distrusă cu totul? Căci alcătuirea este început de luptă, iar lupta este început de dezbinare, iar dezbinarea este început de distrugere, iar distrugerea este cu desăvârşire străină de Dumnezeu şi de natura primă. Nu este prin urmare dezbinare în Dumnezeu, ca să nu fie distrugere; şi nu este în El nici luptă ca să nu fie dezbinare; nu este în El nici alcătuire, ca să nu fie luptă, din această cauză nu este El nici corp, ca să nu fie în El alcătuire.

Astfel stabileşte raţiunea, când se ridică de la lucrurile din urmă la natura cea dintâi.

VIII. Cum ar putea însă să fie salvată ideea că Dumnezeu merge prin toate şi le umple pe toate (48), după cum spune Scriptura. „Nu umplu Eu cerul şi pământul (49), zice Domnul"? Şi locul: „Duhul Domnului a umplut lumea întreagă" (50), dacă pe de o parte Dumnezeu ar mărgini un lucru, iar pe de alta ar fi El mărginit de un lucru? Căci sau Dumnezeu va merge prin universul gol şi atunci toate vor pieri, ca astfel să fie batjocorit Dumnezeu, atât pentru că ar fi corp, cât şi pentru că nu ar mai avea sub stăpânire toate câte le-a făcut El, sau Dumnezeu va fi un corp între alte corpuri, ceea ce este cu neputinţă, sau se va întreţese cu lucrurile şi li se va împotrivi, cum se amestecă între ele lichidele şi atunci se va întâmpla ca pe un corp să-l taie El, iar de altul să fie tăiat El, lucru şi mai absurd decât atomii epicureilor (51). Şi astfel ni se va nărui şi nu va mai avea consistenţă şi nici vreo temeinicie discuţia despre corporalitatea lui Dumnezeu.

Dacă însă vom spune că Dumnezeu este nematerial, dacă vom spune că este a cincea stihie, cum au crezut unii (52), stihie

care-şi poartă mişcarea în cerc, să zicem dar că este nematerial şi a cincea stihie şi chiar necorporal, dacă vor ei aşa, potrivit cu libera mişcare şi închipuire a raţiunii lor; căci acum nu-mi voi îndrepta întru nimic privirile asupra acestor socotinţe. Dar în ce fel va fi Dumnezeu unul dintre lucrurile ce se mişcă şi se poartă în spaţiu, ca să nu mai amintesc de insulta care i se aduce, dacă Creatorul este socotit că se mişcă deopotrivă cu cele create de El şi cel care poartă lucrurile cu lucrurile pe care le poartă, presupunând că vor admite şi ipoteza aceasta? Ce este însă cel care pune în mişcare universul? Şi iarăşi pe acesta la rândul lui cine-l pune în mişcare? Şi pe acesta iarăşi cine? Şi aşa la infinit.

Cum deci nu există Dumnezeu în nici un loc din univers, dacă El este unul dintre lucrurile care se poartă în spaţiu? Iar dacă vor spune că El este altceva în afară de stihia a cincea, dacă vor spune că este corp îngeresc, de unde deduc ei că îngerii sunt corpuri? Şi cum sunt aceste corpuri? Şi cu cât mai presus de un înger ar putea fi Dumnezeu, Ei al cărui slujitor este îngerul? Iar dacă Dumnezeu este mai presus de aceste corpuri, din nou ni s-a introdus un roi nemăsurat de corpuri şi un abis de flecăreală, care nu poate să se oprească undeva.

XI. În felul acesta, după socotinţa noastră Dumnezeu nu este corp. Căci nici n-a spus aceasta cândva vreunul dintre cei insuflaţi de Dumnezeu, nici n-a primit-o de la alţii şi nici nu este din staulul nostru (53) învăţătura aceasta. Rămâne, prin urmare, să socotim pe Dumnezeu necorporal.

Dacă însă este necorporal, însuşirea aceasta a Lui nu este un fapt doveditor şi cuprinzător al fiinţei Lui în sine, după cum nu explică şi nu este o dovadă a fiinţei nici însuşirea de nenăscut şi fără de început şi neschimbat şi nestricăcios şi toate câte se spun în jurul lui Dumnezeu (54), sau despre Dumnezeu. Căci lui Dumnezeu care îşi are existenţa în sine, întrucât îi arată natura şi

ipostaza faptul că nu are început şi nici ieşire din sine şi nici mărginire? Dimpotrivă, înţelegerea cu mintea a întregei fiinţi a lui Dumnezeu în sine este lăsată celui care are cu adevărat înţelegerea lui Dumnezeu şi care este mai desăvârşit în contemplaţie (55). Căci, după cum spre a exprima şi indica cutare sau cutare fiinţă, despre care se spune că este corp, nu este destul să spunem că ea este corp, sau că s-a născut, ci trebuie să spunem şi substanţa acestei fiinţe, dacă vrem ca gândirea noastră, în acest caz, să fie exprimată pe deplin şi cum trebuie (căci poate fi om, sau bou, sau cal fiinţa aceasta corporală şi născută şi supusă stricăciunii), tot aşa şi acela care cercetează sârguincios natura „Celui ce este", nici aici, în cazul determinării fiinţei lui Dumnezeu, nu se va opri la a spune ce nu este natura lui Dumnezeu, ci trebuie ca, pe lângă a spune ce nu este ea, să spună şi ce este ea, cu atât mai mult cu cât este mai uşor de înţeles cu mintea un singur lucru, decât să le respingem pe toate, unul câte unul, ca astfel din înlăturarea a ceea ce nu este Dumnezeu şi din adăugarea a ceea ce este El, să poată fi înţeles ceea ce cugetăm. Cel care spune însă ceea ce nu este un lucru, dar trece sub tăcere ceea ce este el, face la fel cu acela care, întrebat cât fac cinci ori doi, ar spune că nu fac nici doi, nici trei, nici patru, nici cinci, nici douăzeci, nici treizeci, sau, într-un cuvânt, n-ar spune nici un număr din cele care sunt înlăuntrul numărului zece, sau al multiplilor lui zece, dar n-ar spune că fac zece, şi n-ar mulţumi nici mintea aceluia care îi pune această chestiune. Căci este cu mult mai uşor şi mai simplu, ca din ceea ce este, să arăţi ceea ce nu este un lucru, decât ca, din înlăturarea a ceea ce nu este el, să arăţi ceea ce este el. Lucrul acesta, desigur, este evident pentru oricine.

X. Dar, fiindcă pentru noi Dumnezeirea este necorporală, să mergem puţin mai departe cu cercetarea.

— Oare nu este nicăieri Dumnezeirea, sau este un loc unde este ea? Căci dacă Dumnezeirea nu este nicăieri, ar putea

să ne întrebe unul dintre cei peste măsură de iscoditori, cum ar putea ea chiar și să existe? Căci dacă ceea ce nu există nu este nicăieri, ceea ce nu se află nicăieri poate că nici nu există. Iar dacă Dumnezeirea este undeva, ea există, fără îndoială, fie în univers, fie deasupra universului. Dacă este în univers, atunci ea este sau într-o parte a lui, sau pretutindeni în el. Iar dacă este într-o parte a universului, Dumnezeirea va fi mărginită de o parte mai mică decât universul, iar dacă este pretutindeni în univers, ea va fi atunci mărginită de un alt lucru mai mare și mai întins, adică Dumnezeirea, lucrul cuprins va fi mărginită de cuprinzător, dacă va fi nevoie ca universul să fie cuprins de univers și să nu mai fie nici un loc nesupus mărginirii.

Acestea se petrec cu necesitate, dacă Dumnezeirea este în univers.

— Dar unde era oare Dumnezeirea, mai înainte de a exista universul? Căci nici această problemă nu ne pune într-o mică încurcătură. Dacă însă Dumnezeirea este deasupra universului, nu era oare nimic care s-o despartă de univers? Unde era lucrul care era deasupra universului? Și cum a fost gândit a fi lucrul acesta de deasupra universului și cel dedesubt, de vreme ce nu era un hotar care să le taie și să le despartă? Sau trebuie să existe cu necesitate ceva mijlociu între ele și de care este mărginit universul și lucrul de deasupra universului? Și ce altceva este lucrul acesta, decât locul de care am fugit? Și încă nu spun că lucrul mărginit este neapărat Dumnezeirea și dacă poate fi înțeles cu mintea, căci un fel de mărginire este și înțelegerea ei cu mintea (56).

XI. Din ce cauză am înfățișat eu aceste lucruri și mai amănunțit poate decât trebuia pentru urechile mulțimii și după legile stilului cuvântărilor care este acum în vigoare, stil care, disprețuind noblețea și simplitatea în vorbire, a introdus întor-

tochierea și enigmaticul, ca după fructele lui să se cunoască pomul (57), adică întunericul care pune în mișcare astfel de învățături să se cunoască după întunecimea celor discutate?

Le-am expus, firește, nu ca să par și eu că spun lucruri nemaipomenite și ca să mă arăt tare iscusit în înțelepciune (58), împletind la legături și dezlegând la lucruri strâns înnodate – aceasta este, fără îndoială, marea minune a lui Daniil – ci ca să dau în vileag ceea ce, de la început, m-a îndemnat să spun cuvântarea. Și ce anume? Să spun că Dumnezeirea nu poate fi înțeleasă de mintea omenească și că nici nu este cu putință să ne-o închipuim toată câtă este Ea, și aceasta, nu din pricina invidiei Dumnezeirii (căci este departe invidia de natura dumnezeiască, ca una care este nepărtinitoare și singură bună (59), și stăpână și mai cu seamă față de lucrul cel mai de cinste dintre creaturile ei. Căci ce este mai de cinste pentru Cuvântul, decât creaturile înzestrate cu rațiune? Fiindcă și faptul însuși de a fi ele aduse la existență este culme a bunătății Dumnezeirii), nici pentru că Dumnezeirea ar vrea cinstirea Ei însăși și slava celui desăvârșit, ca din faptul că nu se poate ajunge la cunoașterea Ei să aibă cinstire și adorare. Căci această socotință este cu desăvârșire sofistică și străină, și nu numai de Dumnezeu zic, dar chiar și de un om de cinste și bunătate potrivită și de o conștiință dreaptă, de vreme ce împiedică pe alții să-și procure întâietatea.

XII. Dar dacă și din alte cauze nu poate fi Dumnezeirea cuprinsă cu mintea, ar putea ști aceasta cei care sunt mai aproape de Dumnezeu și văzători și contemplatori ai nepătrunselor lui judecăți, dacă sunt vreunii care au ajuns la o atât de mare virtute și care umblă pe urmele abisului (60), cum se spune.

După cât am putut pătrunde deci cu mintea, noi care cu mici măsuri măsurăm lucrurile greu de contemplat, greutatea

acestei dobândiri a înțelegerii lui Dumnezeu se mai întâmplă poate din următoarele pricini: ca nu cumva prin ușurința dobândirii, să fie ușoară și pierderea lucrului dobândit, căci ceea ce s-a dobândit prin muncă, este ținut mai multă vreme, ceea ce s-a dobândit cu ușurință, se și aruncă foarte repede ca un lucru care poate fi iarăși cu ușurință dobândit și astfel greutatea dobândirii binefacerii se transformă în binefacere, cel puțin pentru cei ce au minte; pe de altă parte, poate că lucrul acesta se întâmplă așa, ca nu cumva și noi, mândrindu-ne că suntem umpluți de toată acea lumină în fața Domnului Atotputernic (61), să pățim la fel cu Lucifer (62) care a căzut și să cădem din pricina îngâmfării, căderea cea mai de plâns dintre căderi. În sfârșit, se întâmplă astfel, poate pentru ca cei care s-au curățit aici și care stăruiesc cu încordare să dobândească lucrul dorit, să aibă de acolo o răsplată mare, pentru strădunța și pentru viața lor strălucită.

Din această pricină se ridică între noi și Dumnezeu întunericul acesta corporal (63), ca în vremea de demult norul acela între egipteni și evrei (64). Și poate că acesta este întunericul pe care l-a pus Dumnezeu drept ascunzătoare a lui (65), anume desimea noastră carnală din pricina căreia puțini sunt cei care-L întrevăd și încă puțin.

Despre lucrul acesta să filosofeze deci acela pe care îl preocupă să urce cât mai sus pe scara cugetării. Pentru noi însă, care suntem legați cu lanțurile pământului cum spune dumnezeescul Ieremia, și care suntem învăluiți de grosimea carnală, știut să fie acest lucru, că după cum este cu neputință ca cineva să-și depășească umbra sa, oricât și-ar zori pasul, căci umbra i-o ia înainte întotdeauna, în măsura în care este ajunsă, sau să se apropie privirea de lucrurile văzute, fără mijlocirea aerului și luminii, sau ca natura înotătoare să alunece în afara apelor (66), la fel este cu neputință celor care sunt în corpuri să se unească cu desăvârșire cu cele cugetate de minte, fără intermediul celor corporale. Căci

întotdeauna se va strecura în cugetare ceva din cele ale noastre corporale, chiar dacă spiritul, îndepărtându-se de cele văzute cât mai mult și concentrându-se în sine-și, își va propune să se ocupe cu lucruri înrudite cu el și nevăzute.

Vei cunoaște însă acest adevăr astfel.

XIII. Însăși noțiunile de: duh și foc (67) și lumină și iubire și înțelepciune și dreptate și minte și cuvânt și altele de felul acesta, nu sunt ele denumirile pe care le dăm noi primei naturi (68)? Dar cum? Vei concepe tu un duh fără mișcare și fără risipire? Sau un foc în afara materiei și a mișcării în sus și fără culoare și înfățișare proprie? Sau o lumină neamestecată cu aerul și despărțită de cel care îi este ca un născător și luminător? Iar mintea cum vei concepe-o. Nu pe cea care se găsește în cineva și ale cărei mișcări sunt cugetările, neexprimate, sau exprimate? Și ce fel de cuvânt vei concepe în afară de cel care stă liniștit în noi, sau care se răspândește? Căci stau în cumpănă să spun care se destramă. Iar dacă vei concepe și o înțelepciune, ce înțelepciune vei concepe, în afară de cea care este o dispoziție naturală a sufletului și care se manifestă în contemplații fie dumnezeești, fie omenești? Și dreptatea și iubirea nu le vei concepe ca pe niște dispoziții sufletești lăudate, dreptatea ca vrăjmașa nedreptății, iar iubirea ca vrăjmașa urii și care se încordează și se slăbesc și care se produc și care dispar și care ne fac și ne schimbă cu desăvârșire, cum schimbă culorile corpurile? Sau trebuie ca, îndepărtându-ne de aceste denumiri, să privim Dumnezeirea însăși în sine atât cât este cu putință, adunând din aceste imagini o închipuire a ei parțială? Care este deci mijlocul de a ne face din aceste lucruri o imagine a Dumnezeirii, imagine care să nu se identifice cu aceste lucruri? Sau cum ar putea să fie toate aceste lucruri și fiecare dintre acestea, în mod desăvârșit, Unimea care, prin natura ei, este necompusă și neasemănată?

Astfel se trudește mintea noastră să se ridice peste cele corporale și să se întrețină cu cele necorporale în starea lor pură cât timp speculează cu propria-i slăbiciune, cele peste puterea ei. Fiindcă după Dumnezeu și după prima cauză tânjește toată firea rațională, dar ca să-L înțeleagă nu este în stare, pentru pricinile pe care le-am expus. Și, obosită de această dorință aprinsă și agitată parcă de ea și neputând să suporte această pedeapsă, face o a doua plutire, fie ca să privească spre cele văzute și să-și facă un Dumnezeu din vreuna din acestea, rău sfătuită fiind, desigur, (căci ce lucru dintre cele pe care le vede ea, este mai înalt și mai dumnezeesc decât ea care le vede, și cu cât este mai înalt și mai dumnezeesc lucrul acela, pentru ca ea să fie adoratoare, iar lucrul ales să fie adorat?), fie ca prin frumusețea și buna rânduială a celor văzute să cunoască pe Dumnezeu și să ia vederea drept călăuză spre cele mai presus de vedere, dar să nu fie păgubit Dumnezeu, din pricina măreției celor văzute.

XIV. De aici pornind, unii au adorat (69) soarele, alții luna, alții spuza stelelor, alții însuși cerul cu toate acestea la un loc, cărora le-au atribuit conducerea universului, după calitatea sau după cantitatea mișcării lor; alții au adorat însă stihiile: pământ, apă, aer, foc, din pricina folosinței lor, căci fără ele nu este posibil să dăinuiască viața omenească, alții, în sfârșit, au adorat orice lucru, la întâmplare, dintre cele văzute, consacrând drept zei pe cele mai frumoase lucruri pe care le vedeau. Sunt apoi unii care au adorat și statui și plăsmuiri de mâini omenești mai întâi pe ale celor de aproape ai lor, anume cei care erau mai pătimași și mai supuși celor corporale și care cinsteau prin ridicări de monumente pe cei plecați din viață (70), apoi au adorat și chipurile străinilor, anume aceia care au trăit după primii adoratori și departe în timp de ei, din pricina necunoașterii primei naturi și din pricina urmării cinstirii primite pe calea tradiției, ca legiuită și necesară. Fiindcă obiceiul consacrat de timp a fost socotit lege. Mai socotesc eu că unii, adorând puterea unui om și lăudându-i vânjoșia corporală și admirându-i frumusețea, cu timpul au făcut Dumnezeu pe omul cinstit de ei, mai adăugând aici și un mit, drept ajutor al rătăcirii.

XV. Iar cei mai pătimași dintre ei au socotit zei și patimile, sau au cinstit, sub denumirea de zei, mânia și omorul și nelegiuirea și bețiа și nu știu mai ce la fel cu acestea, negăsind nici prin acestea o frumoasă și dreaptă apărare a propriilor lor păcate. Și pe unii dintre acești zei i-au lăsat jos, pe alții i-au ascuns sub pământ, singurul lucru cuminte pe care l-au făcut, iar pe alții i-au suit în cer. Ce ridicolă împărțire de tărâmuri! Apoi, punând fiecărei plăsmuiri un nume de zeu sau de demon, după puterea și autonomia rătăcirii, și ridicându-le statui spre amintire, statui a căror momeală era și costisitoare, prin sânge și grăsimi de jertfe, ba chiar sunt unii care au socotit că îi cinstesc prin fapte prea urâte, prin delirui și ucideri de oameni. Căci așa se cuvenea să fie și cinstirea unor astfel de zei. Și încă s-au batjocorit pe ei înșiși, prin adorarea de păsări și de patrupede și de târâtoare (71) și dintre acestea pe cele mai urâte și mai de râs, atribuindu-le slava lui Dumnezeu, încât să nu fie ușor să judeci, ce trebuie mai de grabă disprețuit, adoratorii sau adorații. Dar poate chiar mult mai mult trebuie să disprețuim pe adoratori, fiindcă deși au fost înzestrați cu o natură rațională și au primit și harul lui Dumnezeu, au înfățișat răul ca lucrul cel mai bun. Și viclеșugul acesta este uneltirea celui rău, care s-a folosit de lucrul bun în vederea unui lucru rău (72), cum sunt multe dintre lucrările lui rele. Căci punând el stăpânire pe dorința lor fierbinte, care rătăcea după căutarea lui Dumnezeu, pentru ca să-și acapareze lui însuși puterea și să fure dorința lor, ca și cum ar fi dus de mână un om orb, care dorește un drum oarecare, i-a

azvârlit pe fiecare în câte o parte a aceleași prăpăstii și i-a risipit în golul fără de fund al morții și pierzării

XVI Astfel de oameni au făcut deci astfel de fapte

Pe noi însă, care ardeam de dorul lui Dumnezeu și care nu suferearn lipsa existenței unui conducător și ch vernisitor al universului, luându-ne în primire rațiunea noastră, apoi oprindu-se la lucrurile văzute și stăruind asupra celor create de la început, nu s-a oprit nici la ele — căci nu era în firea rațiunii să atribuie conducerea universului lucrurilor deopotrivă cu noi supuse simțurilor și prin acestea ea ne duce la cauza care este deasupra lor și prin care le prisosește existența (73)

Căci care este ființa care a orânduit cele cerești și cele pământești și pe cele câte umblă prin cer și pe sub apă și mai ales pe cele care sunt mai înainte de acestea cerul și pământul și aerul și natura apei? Cine a amestecat și cine a împărțit aceste lucruri? Care le este comunitatea, înrudirea naturală și conglăsuirea lor între ele? Căci laud pe cel care a spus aceasta, chiar dacă este străin de noi (74) Cine este cel care a pus în mișcare aceste lucruri și care conduce mișcarea continuă și neîmpiedicată? Nu este oare artistul care le-a făcut și care le-a pus tuturor o lege, după care se poartă universul și se conduce spre scopul lui ultim? Dar cine este artistul care le-a făcut? Nu este oare cel care le-a făcut și care le aduce la existență? Căci evident, nu trebuie să punem pe seama întâmplării o atât de mare putere. Căci să admitem că existența lor se datorește întâmplării Cui se datorește însă orânduirea lor? Dar, de vreți, s-o atribuim și pe aceasta tot întâmplării Cui se datorește păstrarea și pázirea acestor lucruri după legile după care și au luat ființă mai întâi? Se datorește ea cuiva, sau întâmplării?

Cuiva, desigur, nu întâmplării

Dar ce altceva este acest „cineva", dacă nu Dumnezeu?

Astfel ne-a dus, de la cele văzute, la Dumnezeu, rațiunea care pornește din Dumnezeu și care este înăscută în toți și care este prima lege în noi și care este legată de toți

Și să spunem deci începând iarăși

XVII Ce este Dumnezeu, după natura și ființa Lui, nici n-a descoperit vreodată vreun om și, desigur, nu este cu putință să descopere. Dar, dacă va descoperi cândva cineva ce este Dumnezeu, să cerceteze și să filosofeze despre aceasta cei care vor Ce este Dumnezeu, va descoperi însă cineva, după socotința mea, atunci când această facultate asemenea Lui și dumnezeiască, mintea și rațiunea noastră, se va fi unit cu Acela cu care este înrudită din natură, și când chipul va fi ajuns la chipul, la modelul lui (75), de a cărui fierbinte dorință este stăpânit acum Și mi se pare că este o vorbă foarte înțeleaptă a spune că vom cunoaște noi cândva, cât am fost cunoscuți noi (76) Dar că în timpul de față, tot ceea ce ajunge la noi, este o mică emanație a Dumnezeirii și un fel de mică licărire a unei mari lumini Astfel că, chiar dacă cineva a cunoscut pe Dumnezeu, sau a mărturisit că L-a cunoscut, într-atât L-a cunoscut, încât să pară că este mai asemănător luminii decât altul care nu este deopotrivă de luminos cu el Și această întrecere în a cunoaște pe Dumnezeu, a fost socotită de unii cunoaștere desăvârșită a Lui, dar nu a fost o cunoaștere în realitate, ci în comparație cu puterea de cunoaștere a semenilor lor

XVIII Din această pricină, Enoh a nădăjduit (77) că va putea să cheme pe Domnul Nădejde era acest gând virtuos al sufletului lui, și nădejde nu de a cunoaște pe Dumnezeu, ci nădejde de a chema pe Dumnezeu Enoh a fost mutat de la noi de Dumnezeu (78), dar nu este limpede dacă înțelesese cu mintea natura lui Dumnezeu, sau dacă avea s-o înțeleagă Iar pentru

Noe, căruia i s-a încredințat de Dumnezeu să scape de la înecul apelor întreaga lume (79), sau semințele lumii, cu ajutorul unui lemn mic, care scapă de la înec (80), frumos lucru i-a fost învrednicirea de a fi plăcut lui Dumnezeu (81). Abraam, marele patriarh, s-a făcut drept prin credință (82) și jertfește o jertfă neobișnuită și preînchipuitoare a jertfei celei mari (83). Pe Dumnezeu însă, el nu l-a văzut ca Dumnezeu, ci L-a hrănit ca pe un om (83) și a fost lăudat că a venerat atât cât a înțeles el cu mintea. Iacob, la rându-i, a avut vederea unei scări înalte și a urcării de îngeri pe ea și unge în chip mistic un stâlp de piatră (85), poate ca să însemneze prin aceasta piatra cea unsă pentru noi, și dă unui loc numirea de casa lui Dumnezeu, în cinstea vedeniei, și se luptă piept la piept cu Dumnezeu ca și cu un om (86), luptă care la un moment oarecare este fie lupta lui Dumnezeu cu un om, fie poate comparație a virtuții omenești față de Dumnezeu, și poartă pe corp semnele luptei (87) care arată învingerea naturii născute și ia drept răsplată pentru evlavia sa schimbarea numelui, fiind numit după aceea, în loc de Iacob, Izrael (88), luând deci numele acesta mare și cinstit. În ce privește cunoașterea lui Dumnezeu, nici el, nici altul mai presus de el, dintre cele douăsprezece seminții, al căror părinte era, nu s-a putut făli, până în ziua de azi, că a înțeles cu mintea natura sau vederea întreagă a lui Dumnezeu.

XIX. Lui Ilie însă, nu vreun vânt puternic, și nici vreun foc, și nici vreun cutremur de pământ, cum auzi că spune istoria, ci o mică adiere de vânt i-a descris, în umbră (89), prezența lui Dumnezeu, și nu natura lui. Cărui Ilie? Aceluia pe care îl duce spre cer chiar un car de foc (90), arătându-i astfel virtutea lui supraomenească. Dar de Manoe judecătorul (91), mai înainte, și de Petru ucenicul, mai în urmă, cum de nu te-ai minunat? De unul, fiindcă nici măcar nu a putut să sufere vederea lui Dumnezeu care

îi apăruse, și care, din această pricină, a spus „Suntem pierduți, femeie, am văzut pe Dumnezeu (92), în sensul că de oameni nu poate fi cuprinsă nici arătarea lui Dumnezeu, necum natura Lui, de altul, fiindcă nu a îngăduit chiar lui Hristos (92) pe care-l privea cu ochii să rămână în corabie și, din această pricină, l-a poftit să plece. Și totuși Petru era mai aprins decât ceilalți de dorința cunoașterii lui Hristos, și de aceea este socotit el fericit (94) și i se încredințează lucrurile cele mai mari. Dar ce-ai spune despre Isaia și despre Iezechiel, văzătorul lucrurilor celor mai mari și despre ceilalți profeți? Dintre aceștia, unul, Isaia, a văzut pe Domnul Sabbaot șezând pe tronul slavei și înconjurat și lăudat și acoperit de Serafimii cu câte șase aripi și pe sine curățindu-se și pregătindu-se pentru profeție (95); altul, Iezechiel, descrie și carul lui Dumnezeu, adică Heruvimii și tronul mai presus de ei și tăria mai presus de el și pe cel care i s-a arătat în tărie și unele glasuri de îndemnuri și fapte (96) și acestea erau, fie vreo vedenie de ziua, posibilă de intuit numai de către cei sfinți, fie vreo vedenie neînșelătoare din vremea nopții, fie vreo închipuire a minții care stă de față cu cele viitoare ca și când ar fi prezente, fie altfel de chip de profeție negrăit n-aș putea spune. Dar știe Dumnezeul profeților și cei în care lucrează astfel de puteri. Numai că nici aceștia despre care vorbim, nici vreun altul de aceeași condiție cu ei, n-a stat în fața substanței și ființei Domnului (97), după cum stă scris, nici n-a văzut sau a destăinuit altora natura lui Dumnezeu.

XX. Iar dacă i-ar fi fost îngăduită lui Pavel destăinuirea lucrurilor pe care le avea cel de al treilea cer (98) și înaintarea până la ele, sau ridicarea, sau înălțarea, poate că am ști ceva mai mult despre Dumnezeu, dacă cumva cunoașterea lui Dumnezeu ar fi fost taina răpirii lui. Dar fiindcă acele lucruri nu erau de destăinuit, să fie cinstite și de noi în tăcere. Atât să-l auzim însă

pe Pavel spunând, anume că „în parte cunoaștem și în parte proorocim" (99). Acestea și altele de felul acesta le mărturisește cel care nu era un om de rând în privința cunoașterii (100), cel care amenință cu probarea lui Hristos care vorbește în el (101), le mărturisește marele luptător și dascăl al adevărului. Din cauza aceasta nu pune el nici toată cunoașterea de jos mai presus de cele văzute ca în oglindă și ghicitori (102), ca una care constă în mici reprezentări ale adevărului. Și dacă nu cumva par unora prea migălos și lăturalnic când cercetez asemenea lucruri, nici celelalte chestiuni poate nu erau altfel decât acestea care nu pot fi acum îmbrățișate (103), la care Cuvântul însuși a făcut aluzie, ca la unele care vor fi purtate cândva și lămurite, și pe care Ioan Înainte Mergătorul Cuvântului, marele glas al adevărului (104), le-a stabilit că nu le-ar putea cuprinde cu mintea lumea de jos.

XXI. Prin urmare, orice adevăr și orice raționament cu privire la Dumnezeu este greu de înțeles cu mintea și greu de contemplat, și e ca și atunci când ne trudim să facem lucruri mari cu un instrument mic, când căutăm să vânăm cu înțelepciunea omenească cunoașterea celor existente și când ne apropiem de cele spirituale cu simțurile sau nu fără de simțurile de care suntem purtați încoace și încolo și din pricina cărora rătăcim și nu avem posibilitatea ca apropiindu-ne cu mintea goală de lucrurile goale (105), să pășim mai aproape de adevăr și să ne formăm mintea prin înțelegerea lor.

Discuția despre Dumnezeu însă cu cât este mai desăvârșită, cu atât ea este mai grea și ridică mai multe obiecții și are dezlegările mai anevoioase. Căci orice lucru se ridică în cale, fie el chiar foarte scurt, stăvilește și împiedică drumul cugetării și îi întrerupe mersul înainte, cum fac cei care trag deodată înapoi cu frâul caii care merg înainte și-i întorc prin smucirea neașteptată. Astfel Solomon care a prisosit în înțelepciune mai mult decât

toți cei care au fost înaintea lui și după el (106), care avea lărgimea minții drept dar de la Dumnezeu și o revărsare de contemplare mai îmbelșugată decât nisipul, cu cât se afundă mai mult în adânc, cu atât se simte cuprins de amețeală și face sfârșit al înțelepciunii din descoperirea cât de departe a fugit ea de el (107). Pavel la rândul său încearcă să se apropie, nu zic de natura lui Dumnezeu, căci știa că lucrul acesta este cu desăvârșire cu neputință, ci numai de judecățile lui Dumnezeu (108). Dar fiindcă nu găsește o ieșire și nici o oprire a urcării și nici nu se sfârșește la vreun țărm lămurit multa activitate a minții lui, de vreme ce mereu i se năzărește în față un lucru pe care îl simte că îi lipsește, ce minune (ca să pătesc și eu la fel), își îngrădește cuvântul din cauza spaimei și numește un astfel de lucru și bogăție și adânc al lui Dumnezeu și își mărturisește neputința de a înțelege cu mintea judecățile lui Dumnezeu, strigând aproape la fel cu David, care aici numește judecățile lui Dumnezeu adânc fără de fund (109), adânc al cărui fund nu poate fi cuprins nici cu măsurătoarea, nici cu simțirea; aici spune că s-a minunat de cunoașterea din el însuși și a rânduirii lui și că s-a întemeiat mai mult decât îi îngăduie puterea și înțelegerea lui însuși.

XXII. Căci, lăsând la o parte pe celelalte, ca să privesc spre mine însumi și spre toată natura și alcătuirea omenească, ce este această amestecare a noastră? Ce este mișcarea? Cum s-a amestecat în noi nemuritorul cu muritorul? Cum curg în jos și mă port în sus? Cum este mărginit sufletul? În ce fel dă el viața și se face părtaș al patimei? Cum este mintea și mărginită și nemărginită, rămânând în noi și mergând peste toate, cu iuțeala mișcării și a cugetării? În ce fel este ea împărtășită de cuvânt și exprimată și cum merge prin aer și cum intră prin lucruri? Cum se întovărășește cu simțurile și cum se retrage în sine de la ele? Și încă înainte de acestea, care era prima plasmă și constituția

noastră în laboratorul naturii? Care ne era ultima formă și desăvârșire? Care ne era dorința de hrană și împărțirea ei? Și cine ne-a dus la primele izvoare și la cauzele vieții în mod automat? Cum se hrănește trupul cu mâncări și sufletul cu rațiunea? Care este atracția naturii și raportul natural între născători și născuți, ca să se țină ei împreună la un loc prin puterea afecțiunii? Cum de sunt chipurile lor stabile și deosebite prin caracterele lor, ale căror proprietăți, din cauză că sunt atât de multe, ne sunt inaccesibile? Cum de acelaș animal este muritor și nemuritor, muritor prin plecarea lui de aici din lume, nemuritor prin faptul că se naște? Căci unul pleacă din lume, iar altul vine să-i ia locul, întocmai ca în curgerea unui râu care nu stă locului și care rămâne pe loc totuși. Multe ai putea filosofa încă despre mădularele și despre părțile corpului omenesc și despre buna potrivire a unora cu altele, care sunt orânduite împreună și deosebite totuși între ele și pentru folosință și pentru frumusețe și care unele au întâietate, iar altele sunt în inferioritate, unite și despărțite, cuprinzătoare și cuprinse, prin legea și rațiunea naturii. Multe ai putea filosofa despre voci și despre auzuri, în ce fel unele sunt pronunțate prin organele vocale, iar celelalte le primesc, prin izbirea și imprimarea aerului de la mijloc. Multe ai putea filosofa despre vedere, care se unește în chip negrăit cu lucrurile văzute și care se mișcă numai și deodată cu voința și care are aceleași dispoziții ca și mintea. Căci cu o deopotrivă iuțeală, mintea se amestecă cu cele gândite, iar vederea cu cele văzute. Multe ai putea filosofa despre celelalte simțuri, care sunt ca niște receptoare ale impresiilor din afară, ce nu pot fi contemplate cu ajutorul rațiunii. Multe ai putea filosofa despre repaosul din timpul somnului și despre închipuirile venite prin visuri și despre memorie și despre aducerea aminte și despre rațiune și despre mânie și despre dorință și, într-un cuvânt, despre cele prin câte este condus acest mic univers, omul.

XXIII. Vrei să-ți enumăr și deosebirile dintre celelalte animale și noi și dintre ele însile, naturile și nașterile și creșterile și regiunile și obiceiurile și viața lor care este parcă cea cetățenească? Cum unele trăiesc în turme, iar altele singuratice? Unele ierbivore, iar altele carnivore? Unele furioase, iar altele blânde? Unele iubitoare de oameni și cu ei la un loc trăitoare, iar altele neîmblânzite și libere? Și unele parcă mai aproape de puterea de a gândi și învăța, iar altele cu desăvârșire lipsite de rațiune și învățătură? Unele cu mai multe simțuri, iar altele cu mai puține? Unele legate de un loc, iar altele doritoare de pribegie? Unele foarte sprintene, iar altele foarte greoaie? Unele distingându-se prin mărimea corpului și prin frumusețe, sau prin vreuna din aceste însușiri, iar altele foarte mici și urâte la vedere, sau și una și alta? Unele robuste, iar altele neputincioase? Unele gata de apărare, iar altele bănuitoare și viclene? Unele prevăzătoare, iar altele neprevăzătoare? Unele harnice și econoame, iar altele cu desăvârșire leneșe și nesinchisitoare de viitor? Și încă înainte de acestea, cum unele merg târându-se, iar altele drept? Unele iubitoare ale unei anumite regiuni a pământului, iar altele complăcându-se în orice loc? Unele iubitoare de podoabă, iar altele cu desăvârșire lipsite de simțământul acesta al împodobirii? Și împreunate și neîmpreunate? Și înfrânate și dezmățate? Și născătoare de pui mulți deodată și fără să nască pui mulți deodată? Și care trăiesc vreme îndelungată și care trăiesc puțin timp? M-ar obosi cuvântul, dacă le-aș lua pe fiecare în parte.

XXIV. Privește cu atenție și firea înotătoarelor, care alunecă în ape și care parcă zboară sub natura lichidă, care sorb în tihnă aerul mediului lor propriu, iar într-al nostru se găsesc în primejdia în care ne-am găsi noi sub ape; privește cu atenție la obiceiurile și la simțirile lor și la împreunările și la nașterile și la mărimile și la frumusețile și la preferințele lor pentru anumite

regiuni și la rătăcirile lor, la adunările și la despărțirile lor și la particularitățile lor puțin asemănătoare cu ale viețuitoarelor de pe uscat, dar ale căror însușiri și comune și individuale sunt opuse și în înfățișări și în numiri. Privește cu atenție și la stolurile și varietățile de păsări și după înfățișările și după culorile lor, și ale celor necântătoare și ale celor cântătoare, și care este explicația melodiei acestora și de la cine vine ea? Cine este cel care a dat greierului lira din piept și cântările de pe ramuri și ciripiturile păsărilor, când se pun în mișcare deodată cu soarele, umplând de muzică amiezele și când fac să răsune dumbrăvile și când petrec pe călător cu glasurile lor? Cine este cel care țese cântarea împreună cu lebăda, când își întinde aripa în suflările de vânturi și face șuierătura melodie? Căci nu mai vorbesc de vocile forțate și de cele câte meșteșugesc artele împotriva adevărului. De unde se face că păunul, această îngâmfată pasăre și de fel din părțile Mediei, este atât de iubitor de frumusețe și de cinste (căci își și simte propria frumusețe) încât, când vede pe cineva apropiindu-se, sau se fălește în fața păunițelor, cum se spune, întinzându-și gâtul și rotindu-și aripa cu luciu auriu și înstelată, își arată, ca pe o scenă de teatru, frumusețea lui iubitorilor lui? Dumnezeiasca Scriptură admiră într-adevăr și înțelepciunea femeilor în țesături, zicând: „Cine a dat femeilor priceperea la țesături și știința broderiilor?" Această însușire aparține unei ființe înzestrate cu rațiune și prisositoare în înțelepciune și care merge până la cele cerești.

XXV. Iar tu admiră și inteligența naturală a necuvântătoarelor și, dacă este cu putință, arată-mi cauzele ei. Cum și-au pregătit păsările cuiburi și în pietre și în copaci și în acoperișuri, cu grijă pregătite atât în ce privește siguranța, cât și în ce privește frumusețea și potrivite pentru creșterea puilor? De unde au albinele și păianjenii hărnicia și dibăcia, pentru ca albinele să-și construiască faguri și să-i lege prin celule exagonale și îmbucate una într-alta, și pentru ca stabilitatea fagurilor să se facă prin zidirea de la mijlocul lor și prin îmbinarea de unghiuri cu linii drepte și pentru ca fagurii să se facă în stupi așa de întunecoși și în plăsmuiri nevăzute, iar păianjenii să țească pânze cu multe ochiuri din fire atât de subțiri și aproape aeriene, întinse în unele chipuri, și acestea din începuturi nevăzute, și o casă în același timp vrednică de cinste și loc de vânătoare a ființelor mai slabe, în vederea hranei? Ce Euclide a imitat aceasta, făcând speculații asupra unor linii inexistente și obosindu-se în demonstrații? Care Palamede (110) în tactica lui a imitat mișcările și formațiile cocorilor, după cum se spune, și obișnuințele lor de a se mișca în ordine și în zboruri variate? Ce Fidias (111) și Zeuxizi și Polygnoți și Parrhasi și Aglaofonți (112) au putut să le imite, ei care știu să picteze și să sculpteze frumosul cu o superioritate neîntrecută? Ce horă armonioasă a lui Dedalos din Cnossos (113) care s-a trudit jucând pentru o mireasă spre prisosirea frumuseții, sau ce labirint din Creta, greu de ieșit din el și greu de descurcat, ca să vorbesc ca poeții și care adesea se întâlnește cu sinesi în sofismele artei? Și trec sub tăcere depozitele de provizii ale furnicilor și paznicii lor și tezaurul de hrană corespunzător vremii și celelalte lucruri pe care le știm că se povestesc despre călătoriile și despre conducătorii lor și despre buna rânduire din faptele lor.

XXVI. Dacă îți este la îndemână explicația acestora și dacă cunoști inteligența care le conduce, privește cu băgare de seamă și la deosebirile dintre plante, până și la dibăcia cu care sunt alcătuite frunzele, atât pentru o cât mai mare plăcere a ochilor și în același timp, cât și pentru foarte marele folos al fructelor. Privește cu băgare de seamă și la varietatea și belșugul fructelor și mai ales la prea marea frumusețe a celor mai necesare pentru

viață. Și mai privește cu băgare de seamă și la puterile rădăcinilor (114) și ale sucurilor și ale florilor și ale mirosurilor, nu numai foarte plăcute dar și foarte potrivite pentru sănătate, și la farmecele și felurimile culorilor și încă și la scumpătățile și strălucirile pietrelor, fiindcă pe toate ți le-a pus înainte natura, ca într-un ospăț comun, îmbelșugat cu de toate, pe cele care sunt necesare și pe cele care sunt spre plăcere, pentru ca, dacă nu altcumva, cel puțin pe calea lucrurilor de la care primești binefaceri să cunoști pe Dumnezeu și să te faci de nevoie mai inteligent. De aici, trece-mi mai departe la întinderea și mărimea pământului, mama obștească a tuturor și la golfurile mărilor, legate între ele și cu pământul și la frumusețile pădurilor și la râuri și la izvoarele îmbelșugate și mereu curgătoare, nu numai ale apelor reci și de băut și ale apelor care curg la suprafața pământului, ci și la cele care curg pe sub pământ și care aleargă prin peșteri, apoi împinse și izbite de un suflu puternic, apoi încălzite de tăria luptei și a ciocnirii, țâșnesc afară pe oriunde li se cedează puțin și ne dăruiesc de aici, în multe părți ale pământului, și folosul băilor calde și, cu o putere contrară bolii, o tămăduire fără de plată și de la sine. Spune cum și de unde sunt acestea? Ce este această mare și meșteșugită țesătură? Nu mai puțin de laudă sunt ele când le privești relația unora față de altele, decât când sunt contemplate fiecare în parte. Cum a stat pământul fix și neclintit? Purtat pe ce? Și care fiindu-i sprijinitorul? Și acela iarăși pe cine sprijinindu-se? Căci rațiunea nu are pe ce să se sprijine în acest caz, în afară de voința dumnezeiască. Și cum o parte a lui se ridică în vârfuri de munți, iar alta se așează în câmpie și aceasta în multe chipuri și varietăți și schimbându-se prin mutări puțin câte puțin este și pentru folos mai îmbelșugată și prin varietate mai plăcută? Și cum altă parte a lui e împărțită pentru a fi locuită, iar alta nelocuită, pe câtă o taie de rest înălțimile munților și o altă parte separată, ca să dea și să ajungă la o altă margine, este cel mai vădit semn de recunoaștere a măreției lucrării lui Dumnezeu.

XXVII. Mării însă, dacă nu aș vrea să-i admir mărimea, i-aș admira blândețea și chipul cum se ridică slobodă înlăuntrul propriilor ei țărmuri, iar dacă nu i-aș admira blândețea, i-aș admira desigur mărimea. Dar fiindcă le are și pe una și pe alta, voi lăuda puterea din amândouă. Cine a adunat-o la un loc? Cine a strâns-o ca în lanțuri? Cum de se ridică și rămâne pe loc, ca și când s-ar rușina de pământul din preajmă-i? Cum primește și toate râurile și rămâne mai departe aceeași (115) cu tot prisosul mulțimii apei, sau nu știu ce trebuie să mai spun? Cum de e în stare să-i fie țărm nisipul (116), ei unei atât de mari stihii? Au ceva de spus aici fizicienii și înțelepții în lucruri zadarnice și care măsoară în realitate marea cu ceașca, adică lucrurile atât de mari, cu gândirile lor? Sau, cu puține cuvinte voi filosofa eu despre acest lucru, din Sfânta Scriptură și mai convingător și mai adevărat decât fac cuvântările lungi? O poruncă a pus jur împrejur deasupra apei (117). Această poruncă este lanțul naturii lichide. Dar cum de duce marea pe plutitorul care trăiește pe uscat (118), cu ajutorul unui lemn mic și al vântului? (Nu te minunezi văzând acest lucru? Și nu-și iese mintea din sine-și?) pentru ca pământ și mare să fie legate prin folosințe și amestecări și pentru ca să se unească într-un singur întreg, pentru om, lucrurile care stau la atâta distanță unele de altele în ce privește natura lor? Și care sunt primele izvoare ale izvoarelor, cercetează, o omule, dacă poți să le dai de urmă, sau să le descoperi. Și cine este cel care spintecă (119) pentru râuri câmpii și munții și le dă drumul neîmpiedicat? Și cum se explică minunea din aceste lucruri opuse între ele, când nici marea nu-și iese din matcă și când nici râurile nu se opresc din curs? Care este hrana apelor și care este felurimea acesteia, de vreme ce unele se adapă de sus, iar altele cu rădăcinile, ca și eu însumi să mă desfătez în cuvântare, când descriu delicule lui Dumnezeu?

XXVIII. Haide deci, lăsând pământul și cele pământești, ridică-te în aer, pe aripile gândirii, ca rațiunea să-ți înainteze metodic, și de aici te voi urca spre cele cerești și spre cerul însuși și spre cele care sunt dincolo de cer. Și rațiunea șovăie să se apropie de cele care urmează de aici, dar se va opri totuși, pe cât este cu putință. Cine este cel care a vărsat aerul, această multă și îmbelșugată bogăție, nemăsurat nu după ranguri, nu după averi, necuprins în hotare, neîmpărțit după vârste, ci luat în mod liber de fiecare și cheltuit printr-o împărțire egală, după modul împărțirii manei (120)? Acest vehicul al neamului zburătoarelor, scaunul vânturilor, prielnicia anotimpurilor, însuflețirea animalelor, dar mai ales păstrarea împreună a sufletului cu corpul, în care sunt corpurile și cu care este posibilă vorbirea, în care este lumină și cele luminate și vederea care curge prin el? Cercetează mai și cele ce urmează, căci nu consimt să atribui aerului întreaga stăpânire a celor care sunt socotite a fi datorită aerului. Care sunt cămările vânturilor? Care sunt tezaurele zăpezii (121)? Cine este cel care a născut picăturile de rouă (122), după cuvântul Scripturii? Din pântecele cui pornește ghiața? Cine este cel care leagă apa în nori (124) și, o ce minune, o parte o pune în nori cu cuvântul fiind stăpânită natura lichidă, iar altă parte o varsă pe fața întregului pământ și o risipește la cuvenită vreme și cu egalitate și fără să lase liberă și nestrunită întreaga substanță lichidă (căci ne ajunge curățirea aceea din vremea lui Noe și Cel care este cu totul neminciunos (125) nu-și uită de legământul Lui), și nici nu o oprește cu desăvârșire, ca să nu mai avem iarăși nevoie de un alt Ilie, care să slobozească seceta? (126) Dacă va închide cerul, zice Scriptura, cine-l va mai deschide (127)? Iar dacă-i va deschide stăvilarele, cine le va opri (128)? Cine va suporta nemăsurarea din amândouă din partea celui care face să plouă, dacă el nu le va conduce pe toate cu măsurile și cu cumpenele lui (129)? Ce-mi vei filosofa despre fulgere și despre tunete, tu care tuni de pe pământ și care nu strălucești nici măcar prin niște mici sclipiri ale adevărului? Pe care aburi ridicați de pe pământ îi vei pune cauză făcătoare a norilor, sau ce condensare de aer, sau ce presare de nori rari, sau ruptură, pentru ca presarea să-și producă fulgerul, iar ruptura tunetul? Ce fel de suflu prins la strâmtoare, apoi fără putință de ieșire, ca să fulgere când este presat și să tune când se sparge? Dacă ai colindat cu cugetarea aerul și toate cele ce sunt în legătură cu el, atinge acum împreună cu mine și cerul și cele din el. Dar să ne ducă credința mai mult decât rațiunea, dacă cumva ai învățat slăbiciunea rațiunii în cercetarea lucrurilor mai din apropierea ta și dacă ai cunoscut că este o rațiune cunoașterea lucrurilor care sunt mai presus de rațiune, ca să nu fii cu desăvârșire pământesc, sau prins de cele pământești, necunoscând nici chiar acest lucru, neștiința ta.

XXIX. Cine a întins de jur împrejur cerul, cine a orânduit stelele? Ba mai mult, ce ai putea să numești tu, înaintea acestora, cer și stele, o exaltatule, care nu cunoști lucrurile care sunt la picioarele tale și care nu ești în stare să te măsori pe tine însuți, dar care cercetezi cu multă curiozitate lucrurile care depășesc natura ta și care rămâi cu gura căscată în fața celor care nu pot fi măsurate? Căci fie, să admitem că tu poți să înțelegi cu mintea cicluri și orbite și conjuncții și separații și răsărituri de stele și de soare și tropice și minute și toate lucrurile prin care îți arăți această minunată știință a ta, această înțelegere nu este încă cuprinderea cu mintea a celor existente, ci este observarea unei mișcări oarecare, această observare întărită de un exercițiu mai îndelungat și adunând la un loc cunoștințele dobândite mai înainte de mai mulți oameni, apoi dându-le o interpretare, a fost numită știință, după cum fazele lunii au ajuns cunoscute mulțimii, făcând din vedere un început al cunoașterii. Dar tu, dacă ești foarte cunoscător al acestor lucruri și cauți pe drept cuvânt să fii admirat,

spune care este cauza ordinii și a mișcării? De unde-și aprinde soarele lumina pentru toată lumea și pentru toate vederile, întocmai ca un corifeu al unui cor, acoperind cu strălucirea sa celelalte astre, mai mult decât unele dintre acestea pe altele la rândul lor? Iar dovada este: acestea strălucesc în fața lui, iar el strălucește mai presus de ele și nu lasă să se cunoască nici că se ridică o dată cu el frumos ca un mire, iute și mare ca un uriaș (130) (căci nu suport să-l slăvesc cu alte cuvinte, decât cu ale mele), atât de mare în putere, încât de la un capăt la altul al lumii el le cuprinde pe toate cu căldura lui (131) și nimic nu scapă de simțirea lui și umple și tot ochiul de lumină și toată natura corporală de căldură, de o căldură care încălzește, nu care arde, grație blândeții temperaturii și ordinii mișcării lui, ca și când stă de față lângă toate și le cuprinde pe toate cu o egală măsură.

XXX. Cât de mare este însă pentru tine aceea, dacă ai reflectat asupra ei? Anume: ceea ce este soarele între cele care cad sub simțuri, aceea este Dumnezeu între cele cugetate cu mintea (132), a spus careva dintre cei profani. Căci el luminează vederea, precum Dumnezeu luminează mintea, el este și cel mai frumos dintre cele văzute, după cum este Dumnezeu dintre cele cugetate. Dar cine este cel care l-a pus în mișcare de la început? Ce este deci lucrul care-l mișcă fără întrerupere și-l poartă jur împrejur, pe cel care este stabilit de legea lui și lipsit de mișcare, cu adevărat neobosit și dătător și întreținător al vieții și cele prin câte, cu bună dreptate, este cântat de poeți și care nici nu-și oprește cândva mișcarea, nici binefacerile lui? Cum creează el ziua, când stă deasupra pământului și noaptea, când este dedesubtul pământului? sau nu știu ce trebuie să mai spun când privesc la soare? Ce este creșterea zilelor și nopților și iarăși descreșterea lor și egalitatea inegalității, ca să spun și ceva ciudat? Cum este el apoi și făcător și împărțitor al anotimpurilor, care cu bună rânduială și se succed

și dispar și care, întocmai ca într-o horă, se îmbrățișează și se despart între ele și prin legea prieteniei, și prin legea bunei rânduiri și se amestecă pe nesimțite și furându-se între ele prin faptul vecinătății lor, cum vedem în cazul zilelor și al nopților, ca să nu se facă omului de suferit, din pricina neobișnuinței cu ele? Dar soarele să-și facă mai departe drumul lui. Tu însă ai cunoscut natura lui și fazele ei și măsurile luminii și drumurile ei? Și cum soarele are stăpânirea zilei (133), iar luna prezidarea nopții? (134) Și cum ea dă îndrăzneală fiarelor (135) iar soarele ridică pe om la lucru, (136) fie înălțându-se, fie coborându-se spre lucrul cel mai de folos? Ai înțeles lanțul Pleiadei, sau ocolul Orionului (137), ca unul care numeri mulțimea stelelor (138) și le dai tuturor nume și care faci deosebirea slavei fiecăreia (139) și care arăți ordinea mișcării lor, ca să-ți dau crezare ție care împletești la un loc cu ele mersul vieții (140) omenești și care înarmezi zidirea împotriva Ziditorului ei?

XXXI. Ce zici? Aici ne vom opri oare cuvântarea, la materie și la cele văzute? Sau, după ce cuvântul Scripturii a cunoscut tabernacolul lui Moise drept preînchipuire a lumii întregi, adică a acestui tot alcătuit din lucruri văzute și nevăzute, după ce am pătruns prima catapeteazmă și am depășit lumea sensibilă, să privim deaproape la Sfintele, la natura inteligibilă și supracerească? Nu putem s-o privim nici pe aceasta în chip necorporal, deși este necorporală, foc și duh numită fiind ea, sau foc și duh fiind. Căci se spune că face pe îngerii săi duhuri și pe susținătorii săi pară de foc, (141) afară numai dacă expresia „a-i face" nu înseamnă altceva decât a-i păzi împreună după legea după care au fost creați. Se aude dar că Dumnezeu este duh și foc: duh, ca natură inteligibilă ce este, iar foc, ca o natură purificatoare, fiindcă știu că aceleași denumiri sunt date de Scriptură și primei esențe. Numai să fie necorporală pentru noi,

sau cât mai mult aproape de aceasta. Vezi cât ne zbuciumăm în privința acestei cuvântări și cum nu avem încotro să înaintăm, sau înaintăm atât cât să-i știm pe unii îngeri și arhangheli, tronuri, domnii, începătorii, puteri, luminății, trepte, puteri inteligibile, sau minți, naturi curate și nestricate, nemișcate spre rău, sau anevoie de mișcat spre rău, dănțuind continuu în jurul primei cauze, sau cum ar putea cineva să le slăvească pe cele care sunt luminate de acolo de strălucirea cea mai curată, sau fiecare lumină în alt chip, după analogia naturii și a ordinii (143), care într-atât sunt formate și modelate de frumusețea aceea divină, încât unele să se facă lumini și să lumineze la rândul lor pe alții, prin revărsările și comunicările primei lumini, slujitoare ale voinței dumnezeiești, puternice prin forța lor naturală (144) și prin puterea care le este adăugată, umblând prin toate locurile, lângă toți pretutindeni, gata de față și prin râvna deosebită de a sluji, și prin ușurința de mișcare a naturii lor, altele primind separat o parte anumită a lumii locuite sau orânduite în fruntea unei părți anumite a universului (145) după cum a știut cel care a orânduit și a deosebit aceasta, care duce toate într-o singură unitate, spre atingerea unei singure dispoziții a celui care le-a zidit pe toate, slăvitoare ale măreției dumnezeiești, veșnic contemplatoare ale veșnicei slave, nu ca să fie slăvit Dumnezeu (căci nu există ceva care să se adauge celui care este deplin și care dă și altora din bunurile sale) dar ca binefacerea lui Dumnezeu să nu lipsească nici chiar față de primele naturi care vin după El. Acestea dacă au fost slăvite de noi după vrednicie, al Treimii este harul și al Dumnezeirii care este una în trei persoane, iar dacă această slăvire s-a făcut mai prejos de dorința noastră, are biruință și așa cuvântarea. Căci aceasta s-a luptat ca să arate anume că decât mintea noastră este mai presus și natura creaturilor care vin în al doilea rând după Dumnezeu și cu atât mai mult deci natura primei și singurei ființe, căci stau în cumpănă s-o numesc cea mai presus de toate (146).

CUVÂNTAREA A TREIA DESPRE DUMNEZEU

1. Acestea sunt deci cele ce le-ar putea spune cineva, ca să dojenească ușurința și iuțeala cuvântului lor și primejdia de alunecare în care îi pune iuțeala lor în toate, dar mai cu seamă în discuțiile lor despre Dumnezeu. Dar, fiindcă dojenirea (1) nu este mare lucru, căci ea este ușor de făcut și la îndemâna oricui vrea, iar punerea părerii sale în locul celei mustrate este însușirea unui om evlavios și cu minte, haidem deci, ca, punându-ne nădejdea în Sfântul Duh, care la ei nu este învrednicit de cinstire, iar la noi este adorat (2), să aducem la lumină credințele noastre (3) despre Dumnezeirea Fiului, arătând care sunt ele, ca pe un vlăstar de neam nobil și la vreme născut, fără ca să fi tăcut nici altădată, (căci numai în această privință am fost puternici și cu suflet mare) dar acum încă și mai mult mărturisind cu tărie adevărul, ca nu cumva, din pricina fricii (4), după cum s-a scris, să fim osândiți cu pedeapsa de a nu fi plăcuți lui Dumnezeu. Și fiindcă orice cuvântare este îndoită (5), o parte care zidește propriile gânduri, iar alta care respinge pe cele potrivnice – și noi, după ce vom da la iveală propriile noastre cugetări, vom încerca astfel să respingem pe cele ale potrivnicilor. Și vom face și una și alta prin cât mai puține cuvinte cu putință, ca cele spuse de noi să fie văzute

bine dintr-o dată (după cum este cuvântarea introductivă pe care au cugetat-o ei, pentru înşelarea celor care sunt mai simpli şi mai lesne crezători) şi ca nu cumva, din pricina întinderii cuvântării, să se împrăştie cele cugetate, ca o apă care nu merge strânsă pe făgaşul ei, ci se varsă şi se risipeşte pe câmpie.

II. Trei sunt cele mai vechi idei despre Dumnezeu: anarhia şi poliarhia şi monarhia (6). Cele două dintâi au fost glumele fiilor elinilor (7) şi pot să mai glumească. Căci anarhia este neorânduială, iar poliarhia dezbinare şi în felul acesta tot o anarhie şi deci neorânduială. Căci şi una şi alta duc la acelaşi rezultat, la neorânduială, iar neorânduiala la dărâmare, fiindcă neorânduiala este pregătirea dărâmării.

În ce ne priveşte însă pe noi, ceea ce cinstim noi este monarhia în Dumnezeire, iar monarhia în Dumnezeire nu este aceea pe care o mărgineşte o singură persoană, fiindcă se întâmplă ca şi unimea să se pună în dezbinare cu ea însăşi de multe ori, ci aceea pe care o constituie egalitatea de natură şi conglăsuirea şi identitatea de mişcare şi convergenţa spre unime a celor din ea (8), lucru cu neputinţă la natura născută, încât, chiar dacă se deosebeşte în privinţa numărului, să nu fie despărţită în fiinţa ei. Din această pricină Dumnezeirea, din starea de Unime la început, mişcându-se către Doime (9) s-a constituit în Treime. Şi aceasta este, pentru noi, Tatăl şi Fiul şi Sfântul Duh, unul născător şi producător în afară, dar fără pătimire şi în afară de timp şi în mod necorporal, iar ceilalţi, unul este născut, iar celălalt purces, sau nu ştiu cu ce cuvinte ar putea cineva să numească aceste lucruri, dacă s-ar desprinde cu desăvârşire de lumea celor văzute. Căci nu vom îndrăzni, desigur, să vorbim de o revărsare de bunătate a Dumnezeirii (10), cum a îndrăznit să spună unul dintre cei care au filosofat la elini, socotind-o „ca un vas care dă peste răscoale", spunând aceasta atât de lămurit în scrierile sale

în care filosofează despre cauza primă şi secundă (11), ca nu cumva să prezentăm naşterea Fiului ca producându-se în afară de voinţa lui Dumnezeu şi ca un prisos fizic oarecare şi greu de reţinut, teorie prea puţin potrivită cu credinţele noastre despre Dumnezeire.

Pentru aceasta, stând înfipţi cu străşnicie pe hotarele noastre, introducem pe cel nenăscut şi pe cel născut şi pe cel purces din Tatăl, cum spune undeva Dumnezeu însuşi şi Cuvântul.

III. Când au avut deci loc acestea (12)?

— Au avut loc dincolo de „când". Iar dacă trebuie să spun ceva şi mai cu îndrăzneală, au avut loc când era Tatăl.

— Iar Tatăl când era?

— Nu era un timp când nu era Tatăl. Şi acelaşi lucru se poate spune şi despre Fiul şi despre Sfântul Duh.

— Iarăşi întreabă-mă şi iarăşi îţi voi răspunde.

— Când s-a născut Fiul?

— Când nu s-a născut Tatăl.

— Iar Duhul când a purces?

— Când nu a purces Fiul, ci s-a născut în afară de timp şi mai presus de raţiune, chiar dacă nu putem să prezentăm ceea ce este în afară de timp, din cauză că dorim să scăpăm de o imagine temporală, fiindcă expresiile „când" şi „mai înainte de aceasta" şi „după aceasta" şi „de la început", nu sunt în afara ideii de timp, oricât le-am forţa noi, afară numai dacă am concepe veacul drept intervalul de timp care se întinde împreună cu cele veşnice, care nu este împărţit şi măsurat de vreo mişcare sau de mersul soarelui, cum este timpul.

— Cum nu sunt deci împreună fără de început, dacă sunt împreună veşnici?

— Fiindcă sunt din El, chiar dacă nu au existat după El. Căci ceea ce este fără de început, este şi veşnic. Iar ceea ce este

veșnic nu este în mod necesar fără de început, câtă vreme se raportează la Tatăl, ca la un principiu. Fiul și Sfântul Duh nu sunt deci fără de început după cauza lor. Iar cauza este lucru limpede că nu este întru totul mai veche decât lucrurile a căror cauză este, fiindcă nici soarele nu este mai vechi decât lumina. Și, în ce privește timpul, ei sunt fără de început, chiar dacă vei căuta să intimidezi pe cei care sunt mai simpli, căci nu pot fi sub timp cele din care pornește timpul.

IV. — Cum nu este deci supusă pătimirii nașterea Fiului?

- Nu este supusă, din cauză că este necorporală. Căci dacă nașterea trupească este supusă pătimirii, cea netrupească este nepătimitoare.

Te voi întreba însă și eu, cum este Fiul Dumnezeu, dacă este o creatură? Căci creatura nu este Dumnezeu, ca să nu spun că și aici este o pătimire, dacă se concepe lucrul în mod corporal, ca timpul, dorința, reprezentarea, preocuparea, nădejdea, întristarea, primejdia, zădărnicirea speranței, îndreptarea, care toate și altele mai mult decât acestea, sunt în jurul creaturii, după cum este lucrul bine lămurit pentru toți. Dar mă mir că nu îndrăznești să faci și lucrul acesta, anume să te gândești și la unele împreunări de felul celor dintre bărbat și femeie și la timpuri de însărcinarea și la primejdii de avort, la gândul că nu este cu putință să nască nici Tatăl, dacă nu a născut în chip trupesc pe Fiul, sau iarăși, enumerând unele nașteri de zburătoare, sau de animale de pe uscat și din apă, să supui unora dintre aceste nașteri dumnezeeasca și negrăita naștere, sau să faci să dispară și pe Fiul din pricina acestei noi teorii a ta. Și nu ești în stare să vezi dintr-o dată nici faptul că cel care are nașterea după trup deosebită (căci unde la cei dintr-aceeași plămadă cu tine ai cunoscut tu o Fecioară Născătoare de Dumnezeu?), acela are neobișnuită și deosebită și nașterea spirituală, sau, ca să spun mai bine, acela care nu are ființă la fel cu a noastră, are deosebită și nașterea.

V. — Cine este deci Tată fără de început (13)?

— Acela care nici nu a început cândva să existe. Cel care însă a început să existe, acela a început să existe și ca tată. Deci nu a fost Tată mai în urmă, căci nu a început să existe cândva și este Tată la propriu, pentru că nu este și Fiu, după cum și Fiul este Fiu la propriu, pentru că nu este și Tată. Căci, în ce ne privește pe noi, denumirile omenești de „tată" și „fiu" nu sunt întrebuințate la propriu, fiindcă noi suntem și una și alta, căci nu suntem una mai mult decât alta și provenim din doi părinți, nu din unul singur, încât ființa noastră este împărțită între ei și ne facem oameni, puțin câte puțin (14) și poate că nici nu ajungem să fim oameni și poate că ajungem oameni așa cum nu am fi fost doriți și părăsindu-i și noi pe ei și ei pe noi (15), încât rămân în noi numai singure relațiile cu ei, lipsite de realitatea lucrurilor.

— Dar, mi se obiectează, însuși termenul „a născut" și termenul „a fost născut" ce altceva introduc, dacă nu ideea de început al nașterii?

— Ce ar fi deci dacă nu am spune nici acest lucru, ci am spune că era născut de la început, ca să scăpăm ușor de obiecțiile tale curioase și iubitoare de ideea de timp? Vei aduce cumva o acuzare împotriva noastră, sub motiv că am fi falsificatori ai Scripturii și ai adevărului? Sau este limpede pentru toți că multe dintre ideile care sunt exprimate aici prin noțiuni temporale, sunt exprimate contrariu ideii de timp și mai ales sunt exprimate în felul acesta, cum este obiceiul dumnezeeștei Scripturi, nu numai noțiunile care aparțin trecutului sau prezentului, ci și cele câte aparțin viitorului, cum este expresia: „De ce au fremătat neamurile" (16)? căci nu au fremătat încă, și expresia „Prin râu vor trece cu piciorul"(17), adică au trecut. Și ne-ar trebui vreme

multă ca să numărăm toate expresiile de felul acesta, care au fost observate de studioşi

VI Aşa stă deci lucrul acesta

Ce fel este însă şi cealaltă obiecţie a lor, socotită ca foarte gâlcevitoare şi neruşinată?

— Cu vrere, sau fără de vrere, zic ei, a născut Tatăl pe Fiul (18).

Apoi încearcă să ne înlănţuie, cum cred ei, cu legături din amândouă părţile, nu puternice, ci chiar foarte putrede.

Căci dacă L-a născut fără vrere, zic ei, atunci Tatăl a fost tiranizat.

— Şi cine este cel care L-a tiranizat? Şi cum poate fi tiranizat Dumnezeu?

Iar dacă L-a născut cu vrere, atunci Fiul este Fiu al voinţei Tatălui. Cum este El deci din Tatăl?

Şi ne plăsmuiesc ei o mamă nouă, voinţa, în locul Tatălui. Sigur deci lucrul acesta este pe placul lor, când fac această afirmaţie, anume că îndepărtându-se de termenul „pătimire", dau fuga la termenul „voinţă", căci voinţa nu este pătimire. În al doilea rând, să vedem însă care este temeinicia lor în ceea ce spun. Va fi foarte bine să ne apropiem mai dinainte tot mai mult de gândurile lor

— Tu însuţi, care spui cu uşurinţă tot ce vrei, ai luat tu fiinţă cu vrerea sau fără vrerea tatălui tău? Căci dacă ai luat fiinţă din el fără vrerea lui, a fost tiranizat. Ce violenţă! Şi cine este tiranizatorul lui? Căci n-ai să spui, desigur, că natura, căci ea are în sine şi puterea înfrânării. Iar dacă ai luat fiinţă din el cu vrerea lui, ţi-a pierit tatăl din pricina câtorva silabe, căci ai venit la existenţă ca fiu al voinţei tatălui tău, nu ca fiu al tatălui tău. Dar trec la Dumnezeu şi la creaturi şi potrivesc întrebarea ta cu înţelepciunea ta,

— Fără vrerea Lui a adus Tatăl la existenţă toate sau constrâns? Dacă le-a adus constrâns, aici este şi tirania şi tiranul, iar dacă le-a adus la existenţă prin vrerea Lui, atunci au rămas fără de Dumnezeu şi creaturile şi mai înainte de celelalte tu, care născoceşti judecăţi de felul acesta şi care îţi închipui cu uşurinţă asemenea lucruri înşelătoare, căci creaturile, din cauza voinţei care se ridică între ele şi Dumnezeu, sunt despărţite ca printr-un zid de creatorul lor. Dar altceva, cred eu, este cel care voieşte şi altceva voinţa, altceva cel care naşte şi altceva naşterea, altceva cel care vorbeşte şi altceva vorba, afară numai dacă suntem beţi. Căci unele dintre acestea arată pe cel care produce mişcarea, iar altele parcă mişcarea însăşi (19). Lucrul voit nu este deci fapta voinţei (căci nici nu-i urmează cu totul) şi nici lucrul născut nu este o lucrare a naşterii şi nici lucrul auzit nu este un fapt al auzului, ci al celui care voieşte şi care naşte şi care vorbeşte. Cele ale lui Dumnezeu însă sunt şi mai presus de acestea toate, El pentru care poate naşterea este voinţa de a naşte, însă nu este nimic intermediar între El şi voinţa Lui, dacă vom primi în întregime şi această afirmaţie, dar în nici un caz nu vom concepe o naştere mai presus decât voinţa Lui

VII. Vrei să fac vreo glumă şi cu privire la Tatăl? Căci de la tine am luat îndrăzneala de a face astfel de glume. Tatăl este Dumnezeu cu vrerea Lui sau fără vrerea Lui. Şi ca să scapi de dibaciul tău argument, zici, dacă este Dumnezeu cu vrerea Lui, atunci când a început să voiască? Căci nu a început să voiască mai înainte de a exista, căci nici nu era ceva mai înainte de a exista El. Sau o parte a Lui este voinţa, iar alta lucrul voit? El este deci divizibil. Şi cum de nu este şi El, după logica ta, un produs al voinţei? Iar dacă El este Dumnezeu fără să vrea, ce L-a constrâns să fie? Şi cum este el Dumnezeu, dacă a fost constrâns, şi constrâns nu la altceva, ci chiar să fie Dumnezeu?

— Cum deci, zice, s-a născut Fiul?

— Cum s-a zidit, dacă într-adevăr s-a zidit, după logica ta? Căci și această chestiune este legată de aceeași dificultate. Vei spune, poate că s-a zidit prin voință și cuvânt. Nu rezolvi însă întreaga chestiune. Căci cum a avut putere de înfăptuire voința și cuvântul? Îți rămâne încă să spui. Căci nu așa se zidește un om.

VIII. Cum s-a născut deci Fiul?

— Nu ar mai fi mare nașterea Lui, dacă ar fi cuprinsă de mintea ta, care nu cunoști nici propria-ți naștere, sau ai înțeles puțin din ea și numai atât cât îți este rușine să spui (20). Și apoi gândești tu că cunoști totul? Mult te-ai obosi mai înainte ca să găsești explicațiile coagulării germenilor existenței, ale formării, ale apariției, ale legăturii sufletului cu corpul, ale minții cu sufletul, ale cuvântului cu mintea, mișcarea corpului, creșterea lui, asimilarea hranei, simțirea, memoria, amintirea și celelalte din câte ești alcătuit, și cum unele din acestea aparțin celor două părți ale omului, sufletului și corpului, iar altele împărțite între suflet și corp și pe altele le ia unul de la celălalt. Căci însușirile a căror desăvârșire se face mai la urmă, își au legile lor puse deodată cu nașterea. Spune care sunt acele legi? Și nici atunci să nu filosofezi despre nașterea lui Dumnezeu, că nu este lucru în afară de pericol. Căci dacă cunoști nașterea ta, nu o cunoști neapărat și pe a lui Dumnezeu, iar dacă nu o cunoști nici pe a ta, cum poți s-o cunoști pe a lui Dumnezeu? Căci cu cât este mai greu de închipuit Dumnezeu decât un om, cu atât este mai greu de înțeles cu mintea și nașterea de sus față de nașterea ta. Iar dacă pentru că nu este cu putință de înțeles ea de mintea ta, din această pricină crezi tu că nici nu s-a născut, atunci este vremea să ștergi multe dintre lucrurile existente pe care nu le-ai înțeles cu mintea și mai înainte de toate pe Dumnezeu însuși, căci

nu vei putea să spui ce este El, oricât de îndrăzneț și oricât de plin de suflet ai fi tu când este vorba de lucruri de prisos. Aruncă-ți la o parte vărsările și despărțirile și tăierile (21) și felul tău de a gândi, când este vorba de natura necorporală, ca despre un corp, și poate astfel ai putea să cugeți ceva vrednic de nașterea lui Dumnezeu. Cum s-a născut El? Căci iarăși voi striga plin de indignare același lucru. Nașterea Lui să fie cinstită în tăcere. Mare lucru este pentru tine să știi că s-a născut. Cum s-a născut însă, vom fi de acord că nu le este dat nici îngerilor, necum ție să cugeți. Vrei să-ți înfățișez cum s-a născut? S-a născut cum a știut Tatăl care L-a născut și Fiul care s-a născut. Ce este dincolo de acestea, este ascuns de nor, scăpând slabelor vederi ale minții tale.

IX. Exista deci Fiul când L-a născut Tatăl, sau nu exista?

— Ce aiureli! Asemenea socotințe se potrivesc cu mine și cu tine, care în parte eram, ca Levi, în coapsa lui Abraam (22), în parte ne-am născut. Așa că, într-un fel, ființa noastră s-a născut și din lucruri care existau și din lucruri care nu exitau (23), cu totul altfel stau lucrurile când este vorba de materia primită care, fără îndoială, este creată din nimic, chiar dacă unii și-o închipuiesc necreată (24). În cazul Fiului, nașterea Îi coincide cu existența, și de la început, încât unde vei pune această întrebare a ta înconjurată de prăpăstii? Căci ce este mai vechi decât ceea ce există de la început, pentru ca să punem în acest timp existența sau neexistența Fiului? Căci și într-un chip și în altul va fi dărâmată expresia „de la început": dacă nu cumva și Tatăl, la întrebarea noastră repetată, născut, după socotința ta, din lucruri existente, sau neexistente, să fie în pericol de a exista de două ori, o dată preexistând, iar altă dată existând, fie de a păți același lucru cu Fiul, adică să fie din lucruri existente, din cauza neseriozității întrebărilor și clădirilor tale de nisip, care nu rămân în picioare nici la adieri ușoare de vânt. Eu însă nu

primesc niciuna din aceste alternative și spun că întrebarea ta este nelalocul ei, și nu că răspunsul meu este în încurcătură. Iar dacă ți se pare că este necesar ca una din cele două alternative să spună adevărul în orice chestiune de dovedit, primește-mi o mică întrebare. Timpul este în timp sau nu este în timp? Dacă deci timpul este în timp în care timp este el? Și cum cuprinde timpul? Și dacă timpul nu este în timp, ce este această strașnică înțelepciune care introduce un timp netemporal? Iar în ce privește propoziția disjunctivă „acum eu mint" (25), admite una din alternative anume sau că spun adevărul numai, sau că mint, căci nu le vom admite pe amândouă în același timp. Dar raționamentul acesta nu se poate primi, căci sau cineva va spune adevărul mințind sau va minți spunând adevărul. Este absolut necesar să fie așa. Ce este deci de mirare, dacă după cum aici cele contrarii merg împreună, tot așa și acolo să fie false ambele premise și astfel înțeleptul tău argument să fie dovedit a fi fără de minte? Mai dezleagă-mi încă o enigmă: erai de față cu tine însuți când te nășteai? Iar acum ești de față cu tine însuți? Sau nici una nici alta? Căci dacă și erai și ești de față cu tine însuți, ca cine erai de față și cu cine erai de față? Și cum tu care erai unul, v-ați făcut doi? Iar dacă nu este nici una nici alta din cele spuse, cum te separai de tine însuți? Și care este cauza separării?

— Dar este ceva stupid, zici tu, să cercetăm cu curiozitate, când e vorba de o singură persoană, dacă este sau nu de față cu ea însăși, căci aceste lucruri se spun când este vorba de alții, nu când este vorba de sine însuși.

Este mai stupid, bine s-o știi, să cauți să pui în discuție chestiunea dacă Cel născut dintru început era sau nu era înainte de naștere. Căci un astfel de raționament se potrivește în cazul lucrurilor despărțite prin timp.

X. Dar, zice, nu este unul și acelaș lucru „nenăscutul" și „născutul".

— Dacă așa stau lucrurile acestea, nici Fiul nu este unul și acelaș lucru cu Tatăl. Că raționamentul acesta, evident aruncă afară din Dumnezeire pe Fiul, la ce s-o mai spunem? Căci dacă însușirea de „nenăscut" este ființa în sine a lui Dumnezeu, însușirea de „născut" nu este ființa Lui. Și dacă e una, nu mai e alta. Ce argument va sta împotrivă? Alege așa dar pe oricare vrei din cele două nelegiuiri, o deșertule teolog, dacă te-ai străduit să fii cu totul nelegiuit. Apoi, cum spui că „nenăscutul" și „născutul" nu sunt una și aceeași? Dacă însă prin aceste vorbe înțelegi pe cel necreat și pe cel creat, atunci sunt și eu de aceeași părere cu tine. Căci nu este unul și acelaș lucru, în ce privește natura, cel fără de început cu cel creat. Iar dacă spui că „născătorul" și „născutul" nu sunt una și aceeași, nu este spus cu dreptate, căci este cu desăvârșire necesar să fie unul și acelaș lucru, căci aceasta este natura celui care a născut și a celui născut, ca, în ce privește natura, născutul să fie una și aceeași cu născătorul. Sau astfel iarăși.

— Cum înțelegi tu însușirile de nenăscut și de născut? Căci dacă prin acestea înțelegi însăși nenașterea și nașterea, nu sunt unul și acelaș lucru, iar dacă înțelegi pe cei cărora le aparțin acestea, cum de nu sunt ei unul și același? Căci și neînțelepciunea și înțelepciunea (26) între ele nu sunt unul și acelaș lucru, dar se referă la unul și acelaș om și nu taie ființa în două, ci se taie ele în două, cu privire la una și aceeași ființă. Sau și nemurirea și nerăutatea și nestricăciunea sunt ființă a lui Dumnezeu? Dacă însă este așa, atunci vor fi multe ființe ale lui Dumnezeu, și nu una, sau Dumnezeirea este compusă din ele, căci dacă sunt ființe, nu sunt necompuse.

XI. Aceste lucruri ei nu le spun însă, căci sunt comune și altora (27). Ceea ce aparține însă numai lui Dumnezeu și ceea ce este propriu Lui este ființa. Căci cei care aduc învățătura că și materia și ideea sunt nenăscute nu ar admite că însușirea de

nenăscut aparține lui Dumnezeu (28). Căci să întindem mai departe întunericul Maniheilor (29). Fie numai a lui Dumnezeu însușirea de nenăscut. Dar ce este Adam? Nu este el o plasmă a lui Dumnezeu?

— Ba chiar prea, vei zice tu.

— Este deci numai el om?

Nicidecum.

Și de ce?

Fiindcă plasma nu este omenire, căci este om și cel care s-a născut.

— La fel nici cel nenăscut nu este singur Dumnezeu (30), deși însușirea aceasta este proprie numai Tatălui. În consecință, admite că și cel născut este Dumnezeu, căci este din Dumnezeu, chiar dacă ești foarte iubitor al termenului de născut. Apoi cum spui tu că ființa lui Dumnezeu este nu afirmarea a ceea ce este el, ci înlăturarea a ceea ce nu este el (31)? Căci însușirea de nenăscut arată că nu-I aparține nașterea, nu însă ce este El în ce privește natura Lui și nici ce aparține prin natură celui care nu are naștere. Ce este deci ființa lui Dumnezeu? E treaba nebuniei tale să întrebi, a ta care te ocupi atât de mult și de nenaștere. Pentru noi însă ființa lui Dumnezeu rămâne lucru mare, chiar dacă cumva îl vom cunoaște și mai în urmă, când ni se va risipi întunericul minții și desișul cărnii (32), cum este făgăduința celui nemincinos (33).

Aceasta s-o cugete deci și s-o nădăjduiască cei care s-au curățit în vederea acestui lucru (34). Noi însă atât vom îndrăzni să spunem, că, dacă pentru Tatăl e mare lucru faptul că nu-și are începutul de nicăieri (35), nu mai puțin este pentru Fiul faptul de a se fi născut dintr-un astfel de Tată. Căci așa se face părtaș și la slava celui necauzat, fiindcă este din cel necauzat și se adaugă și faptul acesta atât de mare al nașterii și așa de venerat pentru cei care nu zboară cu mintea prea aproape de pământ și care nu au un cuget material.

XII. Dar, obiectează ei, dacă în privința ființei Fiul este una și aceeași cu Tatăl, iar Tatăl este „nenăscut", atunci va fi „nenăscut" și Fiul.

— Așa e, dacă însușirea de „nenăscut" este ființa lui Dumnezeu, ca să fie o nemaipomenită amestecare „născut-nenăscut". Dacă însă deosebirea între ei este în privința ființei, de ce vorbești despre acest lucru ca despre ceva temeinic? Sau și tu ești tată al tatălui tău, ca să nu rămână nimic propriu al tatălui tău, de vreme ce ești una și aceeași cu el în ce privește ființa? Sau este limpede că proprietatea aceasta a lui rămânând neclintită, vom cerceta ființa lui Dumnezeu, ce este ea anume, dacă vom cerceta-o în vreun fel? Că nu sunt unul și același lucru cuvintele „născut" și „Dumnezeu", ai putea s-o știi de aici: dacă ele ar fi unul și același lucru, ar trebui negreșit ca, de vreme ce „Dumnezeu" este Dumnezeul unora, să fie și „nenăscutul" Dumnezeu al unora, sau, fiindcă „nenăscutul" nu este Dumnezeul nimănui, să nu fie nici „Dumnezeu" Dumnezeul unora. Căci cele care sunt cu desăvârșire deopotrivă se manifestă și la fel. Dar, într-adevăr, „nenăscutul" nu este Dumnezeu al unora, căci al cărora ar fi? Și Dumnezeu este Dumnezeu al unora, căci este al tuturor. Cum ar fi deci unul și același lucru cuvintele „Dumnezeu" și „nenăscut"? Și iarăși, fiindcă „nenăscutul" și „născutul" sunt lucruri opuse între ele, cum sunt averea și lipsa, e necesar să fie introduse și ființe care stau în opoziție între ele, lucru care nu a fost admis de nimeni. Sau, fiindcă iarăși averile sunt anterioare lipsurilor și lipsurile sunt suprimări ale averilor, trebuie să admitem că ființa Fiului nu numai că este mai veche decât ființa Tatălui, dar și că ea este suprimată de către Tatăl, cât se poate deduce din ipotezele tale.

XIII. Ce argument mai au ei din cele pe care le socotesc de neînvins? Că poate în cele din urmă ar da fuga la el, cum este

argumentul că, dacă Dumnezeu nu a încetat să nască, nașterea este neterminată. Și când va înceta să nască? Iar dacă a încetat să nască, negreșit că a și început să nască. Iarăși cei corporali gândesc corporal. Eu însă, dacă nașterea Îi este veșnică sau nu, nu spun încă, până ce nu voi cerceta mai amănunțit locul acesta din Scriptură: „Mă naște mai înainte de toate colinele" (36). Nu văd însă care este necesitatea argumentului. Căci dacă, după socotința lor, a început cândva lucrul care avea să înceteze, nu a început nicidecum ceea ce nu avea să înceteze. Ce vor declara deci despre suflet sau despre natura îngerească? Dacă a început, va și înceta, iar dacă nu va înceta, este limpede că, potrivit socotinței lor, nici nu a început. Însă sigur este că și a început să existe și că nu va înceta să existe. Deci, după raționamentul lor, nu a început să existe ceea ce va înceta să existe.

Învățătura noastră este deci aceasta: după cum este o singură definiție a calului și a boului și a omului și a fiecărei ființe din același gen, și orice ființă care face parte din definiție este numită la propriu, iar cea care nu este cuprinsă în definiție, aceasta sau nu este numită, sau nu este numită la propriu, tot așa există și o singură ființă și o natură și o denumire a lui Dumnezeu, chiar dacă prin unele cugetări deosebite (37) se deosebesc și numirile Lui, și ceea ce este numit la propriu, aceea și este Dumnezeu, iar ceea ce este El după natura Lui, aceea se numește și în adevăr, dacă pentru noi adevărul nu constă în numiri, ci în realitatea lucrurilor. Aceștia însă, temându-se parcă să nu pună în mișcare toate împotriva adevărului, mărturisesc, e drept, când sunt constrânși de cuvântul Scripturii și de mărturii, că Fiul este Dumnezeu, însă un Dumnezeu pe cale de omonimie și numai părtaș al denumirii de Dumnezeu.

XIV. Când le vom obiecta însă, la rândul nostru: Ce deci? Nu este Fiul Dumnezeu la propriu, după cum animalul pictat nu este animal la propriu? Cum mai este El deci Dumnezeu, dacă nu este Dumnezeu la propriu? Dar ce împiedică, răspund ei, ca acestea să fie și omonime și să fie numite și una și alta la propriu? Și ne vor înfățișa câinele de uscat și pe cel de mare, care sunt și omonimi și numiți și cu numiri proprii (căci este și o specie de felul acesta între omonime) și fie chiar și orice altă ființă care se folosește de aceeași denumire și este părtașă deopotrivă cu aceasta la această denumire, chiar dacă este deosebită după natură. Dar acolo, prea bunule om, când pui două naturi deosebite, sub una și aceeași denumire, nu o aduci pe una mai prestantă decât alta și nici pe una mai întâi, iar pe alta mai pe urmă și nici pe una ca mai mult, iar pe una ca mai puțin decât ceea ce spune că este. Într-adevăr nu s-a adăugat ceva care să le ofere această necesitate, căci nu este acesta mai câine, iar acela mai puțin câine decât celălalt câine, adică câinele de mare decât cel de uscat, sau câinele de uscat, la rându-i, decât cel de mare? Căci de ce, sau pentru care rațiune ar fi așa? Dar comunitatea denumirii este acolo în lucruri egale în cinstire și deosebite între ele. Aici însă, adăugând lui Dumnezeu venerarea și ființa mai presus de orice ființă și natură, lucru care este propriu numai lui Dumnezeu, și parcă natură a Dumnezeirii, apoi atribuind această proprietate Tatălui, iar pe Fiul lipsindu-L de ea și supunându-L Tatălui, și rezervându-i locul de al doilea în ce privește cinstirea și închinarea, chiar dacă Îi dăruiești prin silabe egalitatea cu Tatăl, în fapt trunchezi Dumnezeirea și treci cu răutate de la omonimia care are egalitatea, la cea care nu leagă la un loc pe cele egale între ele. Încât, pentru tine, omul pictat și omul viu se apropie mai mult de închipuirea Dumnezeirii, decât câinii din exemplul de față. Sau dă-le amândorura, atât comunitatea denumirii, cât și egala cinstire a naturilor, chiar dacă le prezinți ca deosebite, și ți-ai dărâmat câinii pe care-i născocisesi, pentru dovedirea inegalității Tatălui cu Fiul. Căci care este folosul

omonimiei, dacă nu ar avea egalitatea de cinstire cei care sunt prezentați de tine ca deosebiți? Căci nu ca să arăți egalitatea de cinstire, ci neegalitatea, ai dat tu fuga la omonimie și la câini. Cum ar putea deci fi cineva dovedit mai mult că se luptă cu sine însuși și cu Dumnezeirea?

XV. Iar dacă noi am zice că după cauză Tatăl este mai mare decât Fiul, iar ei ar adăuga premiza că ea este arătătoarea naturii, apoi ar trage concluzia că Tatăl este mai mare decât Fiul prin natură, eu nu știu pentru cine fac acest paralogism: pentru ei înșiși, sau pentru cei cărora le este adresat cuvântul. Căci nu pur și simplu ceea ce spune despre cineva va fi spus și despre ceea ce îi este supus, ci este limpede de cine este vorba și ce anume se spune. Fiindcă, cine mă împiedică ca și eu, formulând premisa că „Tatăl este mai mare decât Fiul după natură", apoi adăugând premisa că „dar după natură nu este absolut mai mare, nici Tată", să trag de aici concluzia că „mai marele nu este absolut mai mare", sau că „Tatăl nu este absolut Tată"? Iar dacă vrei în felul acesta: „Dumnezeu este ființă, ființa nu este însă neapărat Dumnezeu", trage concluzia care urmează de aici: „Dumnezeu nu este neapărat Dumnezeu". Socotesc însă că paralogismul acesta pornește de la condiționat de absolut, după cum este obiceiul celor care vorbesc în termeni tehnici despre aceste lucruri. Căci, în timp ce noi atribuim expresia „mai mare" naturii cauzei, ei atribuie ideea de „mai mare" naturii, după cum, dacă și noi am spune că „cutare este un om mort", ei ar adăuga că „este un om deci".

XVI. Dar cum să trecem degrabă pe lângă lucrul acela, care cu nimic nu este mai puțin vrednic de admirație decât cele spuse până acum? – Tatăl, zice, este un nume de ființă sau un nume de energie, la gândul de a ne lega de amândouă părțile. Anume, dacă vom spune că este un nume de ființă, vom conveni

că Fiul este de o altă ființă decât Tatăl, fiindcă una este ființa lui Dumnezeu, iar pe aceasta, după socotința lor, a luat-o mai dinainte Tatăl, iar dacă vom spune că este un nume de energie, vom mărturisi limpede că Fiul este o creatură, nu născut. Căci unde este cel care pune în mișcare, acolo este neapărat și lucrul mișcat. Și cum de este unul și același lucru făptura cu făcătorul ei, vor spune că se miră. M-aș bucura din cale afară și cu de distincția făcută de voi, dacă ar trebui cu necesitate ca din două alternative să admitem una, ci nu ca, fugind de cele două, să o spunem pe a treia ca mai adevărată, căci, prea înțelepților, Tatăl nu este nici nume de ființă, nici nume de energie, ci este un nume de relație și de arătare cum este Tatăl față de Fiul și Fiul față de Tatăl. Căci, după cum la noi, oamenii, denumirile acestea arată legătura de naștere și înrudire dintre tată și fiu, tot așa și în Dumnezeire ele arată deoființimea născutului cu născătorul lui. Dar fie, să admitem, de dragul vostru, că Tatăl este și un nume de ființă, în ipoteza aceasta, El va aduce pe Fiul împreună cu El, nu-l va înstrăina, conform sensurilor comune și puterii acestor numiri. Fie și nume de energie. Dacă crezi tu, nici așa nu ne vei încolți, căci prin aceasta ar produce însuși pe cel de o ființă cu El, deși de altfel ar fi nelalocul ei socotința termenului de energie cu privire la acest lucru. Vezi cum scăpăm de întortocherile voastre, chiar când vreți să vă luptați cu răutate? Dar, după ce am cunoscut invincibilitatea ta în raționamente și în întortocheri, să-ți vedem și puterea pe care o tragi din dumnezeieștile cuvântări, dacă cumva ne vei putea convinge și din această latură.

XVII. Căci noi am luat și predicăm Dumnezeirea Fiului din marile și înaltele graiuri ale Scripturii. Care anume sunt acestea? Dumnezeu, Cuvânt, de la început, deodată cu începutul, începutul. „La început era Cuvântul și Cuvântul era la

Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul" (39), și „Cu tine era începutul" (40), și „Cel care o cheamă pe ea începul din generații (41). Iar fiindcă este Fiul Unul-Născut „Fiul Unul-Născut, care este în sânul Tatălui, acela însuși a povestit" (42). Cale, adevăr, viață, lumină „Eu sunt calea și adevărul și viața" (43), și „Eu sunt lumina lumii" (44). Înțelepciune, putere „Hristos, puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu" (45). Strălucire, caracter, icoană, pecete: „Care fiind strălucirea slavei", și „Caracter al ipostazei lui" (46), și „Icoană a bunătății" (47), și „Căci pe acesta l-a pecetluit Tatăl Dumnezeu" (48). Domn împărat, cel ce este, cel atotputernic: „A plouat Domnul foc de la Domnul" (49), și „Toiag de dreptate, toiagul împărăției tale" (50), și „Cel ce este și cel care era și cel care va veni și cel atotputernic" (51). Este limpede că aceste denumiri despre Fiul sunt spuse și altele câte au aceeași virtute cu aceste denumiri dintre care niciuna nu este adăugată nici survenită mai în urmă Fiului, sau Duhului precum nici însuși Tatălui. Căci desăvârșirea nu vine din adăugire. Căci nu a fost un timp când Tatăl era fără de Cuvântul, nici nu a fost un timp când să nu fie adevărat, sau lipsit de înțelepciune, sau lipsit de putere, sau lipsit de viață, sau de strălucire sau de bucurie.

XVIII. Față de acestea, tu numără-mi vorbele lipsei tale de judecată, anume „Dumnezeul meu și Dumnezeul vostru" (52), „mai mare" (53); „a zidit" (54), „a făcut" (55), „a sfințit" (56), iar dacă vrei și vorbele „sclav" (57) și „supus" (58), „a dat" (59), „a învățat" (60), „a primit poruncă" (61), „a fost trimis" (62), „nu poate să facă ceva de la sine" (63), sau „să spună" (64), sau „să judece" (65), sau „să dăruiască" (66), sau „să voiască" (67); și încă și aceste cuvinte „neștiința" (68), „supunerea" (69), „rugăciunea" (70), „întrebarea" (71), „progresarea" (72), „desăvârșirea" (73). Adaugă aici, de vrei, și pe cele care sunt mai

umile decât acestea, „somnul" (74), „flămânzirea" (75), „obosirea" (76), „lăcrimarea" (77), „abuciumul" (78), „darea în lături" (79). Dar poate că ai batjocori și crucea și moartea Lui. Căci sculareа Lui din morți și înălțarea la cer mi se pare că ai de gând să le treci cu vederea, fiindcă în acestea se găsește și ceva favorabil nouă. Dar încă multe cuvinte ai putea să aduni, pe lângă acestea, dacă ai vrea să alcătuiești Dumnezeul tău omonim și nescripturistic, pentru noi însă adevărat și de o egală cinstire cu Tatăl. Căci nu este greu lucru, ca, urmărind pe fiecare din aceste cuvinte în parte, să-l interpretezi și cu gândul cel mai evlavios și să-ți lămurești și piedica de care te lovești în Scripturi, dacă cu adevărat te-ai lovi acolo de vreo piedică, și nu faci rău de bunăvoie. Ca să rezum însă într-un cuvânt, vorbele mai înalte atribuie-le Dumnezeirii și naturii mai presus decât patimile și decât corpul, iar pe cele mai umile atribuindu-le celui alcătuit și care s-a golit pentru tine și care s-a întrupat și, fără să zicem o vorbă mai urâtă, care s-a făcut om, apoi care s-a și înălțat la cer, pentru ca tu, dărâmând caracterul trupesc și pe pământ târâtor al învățăturilor tale, să înveți să fii mai înalt și să te urci împreună cu Dumnezeirea și să nu te mai oprești la cele văzute ci să te urci împreună cu cele înțelegătoare și să cunoști, pe de-o parte, rațiunea naturii Sale, iar pe de alta rațiunea iconomiei Sale.

XIX. Căci acesta, pe care-L disprețuiești tu acum, era cândva și era mai presus de tine, cel care acum e om, era și necompus, ceea ce era, a rămas mai departe, iar ceea ce nu era, a luat asupră și. La început era necauzat, căci care ar fi cauza lui Dumnezeu? Dar și mai în urmă s-a făcut dintr-o cauză. Iar această cauză era ca să te mântuiască pe tine, batjocoritorul Lui, care pentru aceasta cercetezi cu dispreț Dumnezeirea, fiindcă a luat asupă și grosimea ta carnală, unindu-se cu carnea prin mijlocirea minții și Dumnezeu făcându-se omul de jos, după ce omul s-a

amestecat cu Dumnezeu și s-a făcut una, biruind natura mai tare, pentru ca eu să mă fac într-atât Dumnezeu, cât s-a făcut el om. S-a născut, dar se și născuse, din femeie, dar și din Fecioară. Lucrul acesta este omenesc, acela este Dumnezeiesc. Fără tată de aici fără mamă de acolo. Tot acest fapt aparține Dumnezeirii (80). A fost purtat în pântece, dar a fost cunoscut de profetul, care și el era purtat în pântece și care a tresăltat în fața Cuvântului, din pricina căruia s-a născut. A fost înfășat în scutece, dar desface giulgiurile înmormântării (81), când înviază. A fost culcat în iesle, dar a fost slăvit de îngeri (82) și vestit de stea și adorat de Magi. Cum te poticnești de ceea ce se vede cu ochii, neintuind ceea ce poate fi cuprins cu mintea? A fugit în Egipt, e drept, dar a pus pe fugă erorile Egiptenilor (83). Nu a avut chip, nici frumusețe la Iudei (84), dar pentru David era la frumusețe ca nimeni altul între ai oamenilor(85), dar pe munte strălucește ca lumina fulgerului (86) și se face mai strălucitor decât soarele, făcându-se al strălucirii din lumea viitoare.

XX. A fost botezat (87) ca un om, dar a dezlegat păcatele ca un Dumnezeu (88), nu pentru că avea nevoie de curățire El însuși ci pentru ca să sfințească apele. A fost ispitit ca un om, dar a biruit ca un Dumnezeu (89), dar poruncește să avem curaj, ca unul care a biruit lumea. A flămânzit (90), dar a hrănit mii de oameni (91), dar este pâine vie și cerească (2). A însetat, dar a strigat: „Dacă cineva însetează, să vină la mine și să bea" (93), dar a făgăduit că va face și izvoare de apă (94) pe cei care cred în El. A obosit (95), dar El este odihna celor obosiți și împovărați (96). A fost îngreunat de somn (97), dar merge cu ușurință pe mare (98), dar ceartă vânturile (99), dar ușurează pe Petru care se scufunda (100). Dă dajdie (101), dar o dă din pește, dar împărățește peste cei care o cer de la El. Aude că e numit Samaritean și îndrăcit (102), numai că El salvează pe cel care cobora de la Ierihon și care căzuse între tâlhari (103), numai că este cunoscut de draci și alungă draci (104) și aruncă în adâncurile mării legiuni de duhuri (105) și ca un fulger vede căzând pe căpetenia dracilor (106). Este lovit cu pietre (107), dar nu este prins. Se roagă (108), dar aude pe alții când se roagă. Plânge (109), dar face să înceteze lacrima. Întreabă unde este Lazăr (110), căci om era, dar înviază pe Lazăr, căci era Dumnezeu. Este vândut, și cu preț foarte mic, căci a fost vândut pe treizeci de arginți (111), dar răscumpără lumea, și cu preț mare, căci o răscumpără cu propriul Lui sânge (112). Ca o oaie spre junghiere este dus (113), dar păstorește pe Israel (114), iar acum și pe toată lumea (115). Ca un miel fără de glas este (116), dar El este Cuvânt, vestit de glasul celui care strigă în pustie (117). A simțit neputință (118), a fost rănit, dar vindecă toată boala și toată neputința (119). Este urcat pe lemn, este răstignit, dar prin lemnul vieții ne readuce la starea de la început (120), dar mântuiește și pe tâlharul răstignit împreună cu El (121), dar întunecă tot lucrul văzut (122). Este adăpat cu oțet, este hrănit cu fiere (123). Cine? El care preface apa în vin (124), care împrăștie gustarea amară (125), El dulceața și întreaga dorire (126). Își dă sufletul în mâinile Tatălui, dar are puterea să și-l reia (127), dar spintecă catapeteazma (128), căci cele de sus se arată, iar pietrele se despică, dar morții înviază (129). Moare, dar dă viață (130) și dezleagă cu moartea pre moarte (131). Este îngropat, dar înviază. Coboară în iad, dar aduce sus sufletele, dar le urcă în ceruri, dar va veni să judece vii și morții și să probeze astfel de cuvinte. Dacă acelea îți dau prilejul rătăcirii, acestea să-ți împrăștie rătăcirea.

XXI. Acestea fie spuse de noi fără voia noastră, celor care vorbesc în enigme, căci nu este plăcut lucru credincioșilor limbuția și contrazicerea în cuvinte, căci ajunge și un singur

adversar (132), numai că de nevoie am făcut așa, din pricina celor care cad în acestea, fiindcă și leacurile sunt din cauza bolilor, ca să vadă că nu sunt în toate înțelepți de nefavins în argumentele de prisos și care golesc Evanghelia. Căci, când vom pune înainte puterea rațiunii, lăsând la o parte credința, și vom dărâma vrednicia de credință a duhului prin cercetări raționale, apoi când rațiunea va fi învinsă de mărimea lucrurilor – și va fi învinsă cu necesitate, de vreme ce pornește de la slabul organ al cugetării noastre – ce se întâmplă? Se întâmplă că slăbiciunea rațiunii apare ca o slăbiciune a tainei credinței noastre și astfel subtilitatea cuvântării se arată drept o golire a Crucii (133), cum crede și Pavel, căci credința este plinire a învățăturii noastre. Iar acela care anunță pe cele legate și care dezleagă pe cele înnodate (134), care ne aduce și nouă în minte să dezlegăm legăturile dogmelor care ne torturează, mai ales transformându-i și pe aceștia, o de i-ar face credincioși în loc de meșteri ai cuvântului și creștini în locul a ceea ce numesc ei acum (135). Aceasta îi și îndemnăm și îi rugăm pentru Hristos (136): împăcați-vă cu Dumnezeu și să nu stingeți Duhul (137); dar mai ales o! de s-ar împăca Hristos cu voi și Duhul de v-ar străluci în sfârșit cândva. Dar dacă ați fi mai departe prea iubitori de sfadă, ei bine, noi ne-am salva Treimea și am fi mântuiți de Treime, rămânând curați și fără poticnire (138), până la arătarea mai desăvârșită a lucrurilor fierbinte dorite de noi, în însuși Hristos Domnul nostru, căruia I se cuvine slava în veci. Amin.

CUVÂNTAREA A PATRA DESPRE DUMNEZEU

I. După ce ți-am zdruncinat îndeajuns, prin puterea Duhului, șiretlicurile și urzelile raționamentelor tale și după ce am lămurit, în linii mari, întâmpinările și împotrivirile luate din dumnezeieștile Scripturi, prin care jefuitorii sacrilegi ai literii (1) și furii înțelesului celor scrise pun stăpânire pe mulțime și tulbură calea adevărului, – și aceasta făcând-o noi nu fără de limpezime, după cum am eu convingerea, cel puțin pentru cei cu mai multă bunăvoință, atribuind Dumnezeirii denumirile mai înalte și mai potrivite cu Dumnezeu, iar pe cele mai umile și mai potrivite cu oamenii lui Adam cel Nou din cauza noastră și a lui Dumnezeu care s-a supus pătimirii (2) împotriva păcatului, – fiindcă nu ți-am cercetat fiecare împotrivire în parte, căci ne zorea mersul cuvântării și fiindcă tu ceri și lămurirea acestor împotriviri în scurt, pentru ca să nu fii cumva târât de cuvintele în aparență convingătoare, noi le vom rezuma și pe acestea pe scurt, împărțindu-le pe numere, spre o mai bună ținere de minte.

II. Într-adevăr, în sprijinul argumentării lor au ei locul acela care este și foarte la îndemână: „Domnul m-a zidit început căilor lui, spre lucrurile lui" (3). Cum vom răspunde în fața aces-

lui argument al lor? Nu vom acuza noi pe Solomon? Nu vom da noi oare la o parte cele spuse de el mai înainte, din pricina căderii lui mai de pe urmă? Nu vom spune că cuvântul acesta este al Înțelepciunii însăși și al științei parcă și al rațiunii artistului, după care s-au zidit toate? Căci multe știe să personifice (4) Scriptura și dintre lucrurile neînsuflețite cum rezultă din locul următor „Marea a vorbit aceasta și aceasta" (5) și „Adâncul a spus nu este în mine" (6) și „Cerurile care povestesc slava lui Dumnezeu" (7). Și iarăși „I se poruncește sabiei" (8) și „Munții și colinele sunt întrebate să răspundă despre cauzele tresăltării lor de bucurie" (9). Noi nu aducem în discuție niciunul din aceste texte, chiar dacă unii dinaintea noastră le-au citat ca pe niște argumente puternice. Să admitem dar că aceste cuvinte sunt ale Mântuitorului însuși care este adevărata Înțelepciune. Să facem însă puțin o cercetare împreună.

— Ce lucru dintre cele existente este necauzat?

— Dumnezeirea. Căci nimeni nu poate să spună vreo cauză a existenței lui Dumnezeu, căci altfel cauza ar fi mai veche decât Dumnezeu.

— Dar care este cauza firii omenești pe care, din pricina noastră, a luat-o Dumnezeu asupra sa?

— Negreșit, ca să ne mântuiască. Căci care altă cauză ar fi?

Așadar, fiindcă aici găsim limpede și expresia „m-a zidit" (10) și expresia „mă naște" (11), explicația este simplă: lucrul pe care îl găsim spus cu menționarea cauzei lui, să-l atribuim naturii Lui omenești, iar pe cel pe care îl găsim spus pur și simplu și fără menționarea cauzei, să-l punem pe seama Dumnezeirii Lui. Dar oare expresia „m-a zidit", nu este exprimată ea împreună cu cauza ei? Căci „m-a zidit, zice Scriptura, început căilor Lui, spre lucrurile lui". Iar lucrurile mâinilor lui sunt adevărul și judecata (12), din pricina cărora a fost uns cu

Dumnezeirea. Căci această ungere este a firii Lui omenești. Iar expresia „mă naște" este spusă în afară de cauză, sau arată-mi ceva adăugat ei. Ce rațiune se opune deci ca Înțelepciunea să fie numită „zidire", după nașterea cea de jos, și „lucru născut", după nașterea dintâi și mai de necuprins de minte (13)?

III. Acestui loc îi urmează și locul în care auzim că El este rob care slujește multora cu credincioșie (14) și locul în care auzim că este mare lucru pentru El să fie chemat copil al lui Dumnezeu (15). Căci, într-adevăr, s-a robit cărnii și nașterii și pătimirilor noastre (16), pentru eliberarea noastră și a tuturor celor care, ținuți fiind în robia păcatului, i-a mântuit. Dar ce lucru este mai mare pentru umilința unui om, decât să se unească cu Dumnezeu și din această amestecare cu Dumnezeu să se facă Dumnezeu și într-atât să fie cercetat de Răsăritul cel de sus (17), încât și cel născut (18) să fie chemat Fiu Sfânt al Celui Prea Înalt și să i fie dăruit numele care este mai presus de orice nume (19)? Dar ce alt nume este acesta decât cel de Dumnezeu? Și „tot genunchiul să se plece (20) în fața celui care s-a golit pentru noi (21)" și carele a amestecat chipul dumnezeiesc cu înfățișarea de rob și „să știe toată casa lui Izrael că Dumnezeu L-a făcut pe El Domn și Hristos" (22)? Căci s-au făcut acestea, pe de o parte din lucrarea celui născut, iar pe de alta prin bunăvoința născătorului.

IV. Dar, în rândul al doilea, care este locul care, după socotința lor, este dintre cele mai însemnate și de neînvins? Este că trebuie să împărățească până la un timp oarecare (23) și să fie primit în cer până la restaurarea timpurilor (24) și să aibă scaunul din dreapta Tatălui (25) până la supunerea vrăjmașilor. Iar după aceasta ce va urma? Să înceteze cumva să împărățească, sau să fie îndepărtat din cer? Cine făcându-l să înceteze să împără-

țească? Sau pentru care pricină? O, ce exeget îndrăzneț mai ești tu și foarte potrivnic stăpânirii regești! Auzi deci și tu că împărăția Lui nu are sfârșit (26). Ți se întâmplă însă să judeci așa, din pricină că nu știi că expresia „până când" (27) nu se împotrivește întru totul ideii de timp viitor, ci stabilește timpul scurs până aici, dar nu exclude timpul care va urma de aici încolo. Sau cum vei înțelege expresia „voi fi cu voi până la sfârșitul veacurilor" (28), ca să nu amintesc pe celelalte? Cumva în sensul că după aceea nu va mai fi? Și care ar fi rațiunea? Dar nu numai din această cauză ți se întâmplă să judeci așa, ci și pentru faptul că nu distingi înțelesurile cuvintelor. Căci, într-un înțeles, se spune că împărățește ca un Atotputernic și peste cei care vor și peste cei care nu vor, iar în alt înțeles, ca unul care lucrează supunerea și care ne pune sub împărăția Lui pe noi care primim de bunăvoie să împărățească peste noi. Împărăției gândite în primul înțeles nu-i va fi deci sfârșit. În ce privește pe cea gândită în înțelesul al doilea, care îi va fi sfârșitul? Va fi luarea noastră sub mâna Lui și încă mântuiți. Căci la ce trebuie să lucreze supunerea noastră, de vreme ce suntem supuși? După care se ridică să judece pământul (29) și să separe pe cei mântuiți de cei pierduți, după care se ridică Dumnezeu în mijlocul Dumnezeilor (30), adică în mijlocul celor mântuiți, judecând și deosebind de ce cinste și lăcaș este vrednic fiecare.

V. Supunerilor amintite de textul acesta mai adaugă le și supunerea prin care supui Tatălui pe Fiul.

— Ce, spui tu, vorbești ca și cum acum Fiul nu ar fi supus Tatălui (31)?

— Trebuie dar să fie Fiul supus în totul lui Dumnezeu, când și El însuși este Dumnezeu? Ca despre un tâlhar, sau ca despre un vrăjmaș al lui Dumnezeu vorbești. Judecă însă în felul acesta: că, după cum blestem a auzit pentru mine (32), cel care

dezleagă blestemul meu și după cum păcat și-a auzit (33), cel care ridică păcatul lumii (34), și se face Adam Nou în locul celui vechi (35), tot așa își face a sa neascultarea mea, ca un cap al întregului corp (36). Cât timp sunt deci nesupus și răzvrătit eu, și prin tăgăduirea lui Dumnezeu și prin patimi, tot atât timp este nesupus și Hristos, în ce mă privește pe mine. Când însă îi vor fi supuse toate — și îi vor fi supuse și prin cunoaștere și prin schimbare —, atunci și El însuși a împlinit supunerea (37), aducându-mă la sine pe mine cel mântuit. Căci aceasta este supunerea lui Hristos, cel puțin după judecata mea, anume împlinirea voinței Tatălui. Dar supuneți Fiul Tatălui și Fiului Tatăl, Fiul lucrând, iar Tatăl binevoind, lucrul pe care l-am spus și mai înainte (38). Și astfel, cel care a supus, prezintă lui Dumnezeu ceea ce a supus, făcându-și ale Lui proprii cele care aparțin firii noastre. În felul acesta mi se pare că este și locul: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, stai lângă mine, de ce m-ai părăsit" (39)? Căci nu a fost părăsit, fie de Tatăl, fie de propria lui Dumnezeire, cum socotesc unii (40), ca și cum Dumnezeirea Lui s-ar fi temut de pătimire și, din cauza aceasta, s-ar fi retras de la cel care pătimea. Căci cine L-a forțat mai înainte, fie să se nască jos, fie să se urce pe cruce? În El însuși însă, cum am spus, închipuie firea noastră. Căci noi eram cei părăsiți și trecuți cu vederea mai înainte, apoi acum luați la sine și mântuiți prin patimile celui nepătimitor; după cum făcându-și a Lui proprie și neînțelepciunea și ofensa noastră, zice cele ce urmează în psalm, fiindcă, fără îndoială, la Hristos se referă psalmul al XXI-lea.

VI. Aceleiași considerații îi aparține și învățătura ascultării de cele ce a pătimit (41) și strigătul și lacrima și rugămintea și faptul că a fost auzit și evlavia (42), lucruri pe care le reprezintă ca într-o dramă (43) și le împletește minunat pentru mântuirea noastră. Căci ca Cuvânt, El nu era nici supus, nici ne-

supus. Căci supunerea și nesupunerea se potrivesc cu cei care stau sub mâna altuia și care sunt pe treapta a doua, supunerea fiind fapta celor care sunt mai înțelepți și mai cuviincioși, iar nesupunerea fiind fapta celor vrednici de pedeapsă. Ca chip de rob (44) însă, se coboară cu cei deopotrivă robi și cu robii și ia forma străină de El, purtându-mă pe mine întreg în sineși împreună cu cele ale mele, pentru ca să consume în El însuși păcatul, ca focul ceara, sau ca soarele aburii care ies din pământ și să iau și eu cele ale naturii Lui, prin amestecarea mea cu El. Din pricina aceasta cinstește El în fapt supunerea și o încearcă prin faptul pătimirii, căci nu era deajuns intenția sufletului Lui, după cum ea nu este de ajuns nici pentru noi, dacă nu trecem la arătarea ei și prin fapte, căci o faptă este arătarea unei dispoziții sufletești. Dar nu ar fi poate mai rău să socotim că El încearcă supunerea noastră și că măsoară toate cu patimile Lui, prin arta iubirii de oameni (45), încât să poată ști prin ale Sale cele ale noastre și cât ni se cere și cât ni se dă, odată cu pătimirea socotindu-se și slăbiciunea noastră. Căci dacă lumina, când a apărut în întuneric (46), adică la viața aceasta, a fost urmărită din cauza învelișului cărnii (47), de celălalt întuneric, vorbesc de cel rău și de ispititor, cu cât mai mult este urmărit întunericul însuși, ca unul ce este mai neputincios decât lumina. Și ce este de mirare dacă, în timp ce El a scăpat cu desăvârșire de întunericul acela, noi am putea fi cuprinși întrucâtva de el? Căci este mai însemnat lucru pentru El să fie urmărit de ispititor, decât pentru noi faptul de a fi cuprinși de el, pentru cei care judecă drept acestea. Dar la cele spuse voi adăuga încă și textul acela, pe care l-am cumpănit în mine, anume: „În ceea ce a suferit El, când a fost ispitit, poate să ajute celor ispitiți" (48), text care duce în chip limpede la același înțeles. Apoi „va fi Dumnezeu toate în toți" (49), în timpul restaurării (50), nu Tatăl numai, ca și când Fiul s-ar topi cu desăvârșire în El, întocmai ca o făclie smulsă pentru un timp dintr-un mare rug și apoi azvârlită din nou în el, căci nici chiar sabelienii să nu fie corupți de spusa aceasta, ci Dumnezeu întreg (51) va fi toate în toți, atunci când noi nu vom mai fi multe, cu acum din pricina mișcărilor voinței și a patimilor, când nu purtăm în noi nimic în totul din Dumnezeu, sau puțin, ci când vom fi cu totul asemenea lui Dumnezeu (52), cuprinzători ai întregului și singurului Dumnezeu. Căci aceasta este desăvârșirea spre care ne grăbim (53). Dar o mărturisește mai ales însuși Pavel, căci ceea ce aici spune nelămurit despre Dumnezeu, o definește lămurit în altă parte cu privire la Hristos. Ce zicând? „Unde nu este nici Elin, nici Iudeu, tăiere împrejur și prepuț, barbar, Scit, rob, liber, ci toate și în toți Hristos" (54).

VII. În rândul al treilea, numără expresia „mai mare" (55); în al patrulea, expresia „Dumnezeul meu și Dumnezeul vostru" (56). Dacă deci s-ar fi spus că Tatăl este mai mare decât Fiul, dar nu egal cu Fiul, poate că lucrul acesta ar fi ceva pentru ei. Dar dacă noi găsim limpede în Scriptură pe fiecare din aceste două expresii, ce vor zice atunci oamenii generoși? Ce argument puternic ar mai fi pentru ei în cazul acesta? Cum se vor împăca între ele lucrurile care nu pot fi împăcate? Căci ca un lucru să fie mai mare decât el însuși și deopotrivă egal cu sine însuși în același timp faptul acesta este dintre cele cu neputință, sau atunci este limpede că expresia „mai mare" este supusă cu privire la cauză, iar expresia „egal" cu privire la natură (57)? Și lucrul acesta îl recunoaștem noi mânați de multă înțelepciune. Dar poate că cineva ar putea spune, luându-se la întrecere cu cuvântul nostru, că a fi produs de aceeași cauză cu cel necauzat nu înseamnă a fi mai mic decât El. Căci ar putea fi părtaș și la slava celui fără de început, fiindcă este din cel fără de început, și se adaugă nașterea, un lucru atât de mare, măcar pentru cei care au minte, și așa de vrednic de venerare. Căci, într-adevăr, a

spune că Tatăl este mai mare decât cel cugetat ca om, este un lucru adevărat, dar nu mare, căci ce este de mirare dacă Dumnezeu este mai mare decât un om?

Acestea fie deci spuse pentru cei care se fălesc cu expresia „mai mare".

VIII. Tatăl ar putea fi însă numit Dumnezeu, nu al Cuvântului, ci al părții văzute a Cuvântului, căci cum ar putea El să fie Dumnezeu al celui care este Dumnezeu în chip propriu? După cum ar putea fi numit și Tată, nu al părții Lui văzute, ci al Cuvântului. Căci El era din toată natura (58), astfel că un termen este propriu ambelor naturi, iar altul nu, invers de cum este la noi. Căci Dumnezeu este Dumnezeul nostru în chip propriu, nu însă Tată al nostru în chip propriu. Și aceasta este ceea ce produce rătăcirea ereticilor, anume împreunarea acestor denumiri, de vreme ce denumirile se schimbă între ele, din cauza amestecării. Iar proba este că atunci când naturile sunt gândite separat, odată cu gândirile se despart și denumirile. Ascultă pe Pavel spunând: „Pentru ca Dumnezeul Domnului nostru Iisus Hristos, Tatăl slavei". Dumnezeu al lui Hristos, iar Tată al slavei. Căci chiar dacă aceste două denumiri arată o singură persoană, ele n-o arată prin natura lucrurilor denumite, ci prin întâlnirea lor în lucrul arătat. Ce ar putea fi mai ușor de priceput?

XI. În rândul al cincilea să fie spus faptul că El a luat viață (59), sau judecată (60), sau moștenirea neamurilor (61), sau puterea a toată carnea (62), sau slavă (63), sau ucenici (64), sau cele câte se mai spune că le ia. Și faptul acesta se referă tot la firea Lui omenească. Dar chiar dacă le-ai atribui și lui Dumnezeu, nu ar fi un lucru nelalocul lui. Căci nu I le vei atribui ca pe niște însușiri adăugate mai pe urmă, ci ca pe unele care în mod natural au existat împreună cu El de la început, în virtutea naturii Lui, nu a harului.

X. În rândul al șaselea să fie pus locul că: „Fiul de la Sine nu face nimic, dacă nu vede pe Tatăl făcând" (65). Faptul acesta însă are următoarea dezlegare: a putea, sau a nu putea, nu sunt cuvinte care au un singur înțeles, ci mai multe înțelesuri. Căci verbul „a nu putea" se întrebuințează uneori în sensul unei lipse de putere și pentru a se preciza anume și când și față de ce este această lipsă de putere, ca în expresia că „nu poate copilul să lupte", sau „cățelul mic să vadă", sau „să se lupte cu cutare", căci, în realitate copilul se va lupta poate cândva și cățelul va vedea și se va lupta cu cutare, chiar dacă nu va putea să se lupte cu altul. Alteori, verbul acesta se întrebuințează în înțeles mai general, precum este expresia: „Nu poate să se ascundă o cetate așezată sus pe munte" (66). Căci o cetate ar putea chiar să fie și ascunsă, dacă ar sta în fața ei un munte mai înalt decât ea. Alteori, arată că ceva nu este bine spus, cal în expresia: „Nu pot fiii mirelui să postească, câtă vreme mirele este între ei" (67), fie că este vorba de Iisus văzut trupește (căci vremea șederii lui între ei nu este prilej de întristare, ci de veselie), fie că este vorba de El conceput drept Cuvântul. Căci de ce trebuie să postească cu trupul cei curățiți de Cuvântul (68)? Alteori se întrebuințează spre a arăta un lucru ca respins de voință, cum este expresia că „nu poate să facă acolo semne, din pricina necredinței primitorilor" (69). Căci, de vreme ce pentru vindecări este nevoie și de una și de alta, – și de credința celor îngrijiți și de puterea îngrijitorului –, vindecarea nu era cu putință dacă unul din cele două lucruri cerute lipsea. Dar nu știu dacă și expresia aceasta nu trebuie adăugată exemplelor de lucruri bine spuse, căci nu este bine chibzuită vindecarea adusă celor vătămați din pricina necredinței lor. În aceeași categorie de idei intră și expresia: „Nu poate lumea să nu vă urască" (70) și expresia: „Cum puteți vorbi lucruri bune răi fiind" (71). Căci cum este cu neputință vreun lucru din acestea, fără numai fiindcă nu este voit? Dar printre cele spuse că sunt cu neputință, sunt unele care,

prin natura lor, sunt cu neputinţă, dar pentru Dumnezeu, când vrea, sunt cu putinţă, ca de pildă faptul că unul şi acelaşi om nu poate să se nască de două ori (72) şi faptul cu urechea acului, care nu lasă să treacă prin ea cămila (73). Căci ce ar împiedica ca aceste lucruri să aibă loc, dacă ar vrea Dumnezeu?

X. În afară de toate aceste cazuri, există un lucru care este absolut cu neputinţă să se întâmple şi care este respins de raţiune, cum este cel pe care îl cercetăm acum. Căci, după cum spunem că este cu neputinţă ca Dumnezeu să fie rău, sau să nu existe, căci aceasta ar fi mai degrabă o însuşire a neputincioşiei lui Dumnezeu decât a puterii Lui, sau după cum este cu neputinţă ca ceea ce nu există să existe, sau ca doi ori doi să facă şi patru şi zece, tot aşa este cu neputinţă şi de neadmis de raţiune ca să facă Fiul ceva din cele pe care nu le face Tatăl (74). Căci „Toate câte are Tatăl sunt ale Fiului" (75), după cum iarăşi cele ale Fiului sunt ale Tatălui. Nu este deci nimic propriu unuia numai, fiindcă le sunt comune la amândoi, fiindcă şi existenţa însăşi le este comună şi de o egală cinstire, cu toate că Fiul o are de la Tatăl. În acest înţeles se spune şi expresia: „Eu viez din pricina Tatălui" (76), nu în sensul că îşi susţine de la El viaţa şi existenţa, ci în înţelesul că de acolo, din Tatăl, îşi are existenţa proprie, în afară de timp şi de cauză (77). Vede pe Tatăl făcând precum face şi El la fel (78)? Cumva în sensul că Fiul face întocmai ca cei care desenează figuri şi litere şi care nu pot să facă altfel formele adevărate, decât dacă le privesc modelul şi sunt duşi de mână de el? Şi cum are nevoie Înţelepciunea de învăţător? Sau cum nu va face ceva fără numai dacă va fi învăţată? Şi cum face Tatăl, sau cum a făcut? A adus El cumva în fiinţă mai întâi o lume asemănătoare celei de faţă şi va întemeia apoi una viitoare, iar Fiul, privind la ele, pe una a întemeiat-o, iar pe alta va avea s-o întemeieze? Potrivit acestei socotinţe, patru sunt

lumile: două făpturi ale Tatălui şi două făpturi ale Fiului. Ce nesocotinţă! Dar Fiul curăţă lepră şi scapă pe oameni de diavoli şi de boli şi dă viaţă morţilor şi merge pe mare cu piciorul şi face celelalte câte a făcut, asupra cui şi când mai înainte făcând acestea Tatăl? Nu este oare limpede că chipurile acelorași lucruri le desenează Tatăl, dar le desăvârşeşte Cuvântul, nu ca un rob şi nici fără de ştiinţă, ci cu ştiinţă şi ca un stăpân şi, ca să spun mai propriu, ca Tatăl (79)? Căci în înţelesul acesta primesc eu expresia: „Cele ce se fac de către Tatăl, pe acestea le face deopotrivă şi Fiul", nu în sensul asemănării lucrurilor făcute de ei, ci în sensul egalităţii puterii lor de a le săvârşi. Şi în felul acesta ar fi şi expresia că „până când lucrează Tatăl, lucrează şi Fiul"(80). Dar nu numai în această privinţă au Ei egalitate de putere, ci şi în ce priveşte economia şi conservarea celor create, cum arată expresia „că face pe îngerii săi duhuri" (81) şi „că a întemeiat pământul pe temelia lui" (82), o singură dată temeinicite şi făcute şi că „a întărit tunetul" (83) şi că „a creat vântul (84), lucruri a căror lege a fost întemeiată o singură dată, dar a căror lucrare este continuă şi acum.

XII. În al şaptelea rând să fie spusă expresia că „Fiul s-a coborât din cer, nu ca să facă voia Lui proprie, ci pe cea a Celui care L-a trimis" (85). Dacă deci aceste cuvinte nu ar fi fost spuse de însuşi cel care s-a coborât, am fi spus că cuvântul acesta a fost exprimat de cel pe care-L înţelegem ca om, nu ca Mântuitor (căci voinţa Mântuitorului nu este potrivnică lui Dumnezeu, ea fiind în întregime de la Dumnezeu), ci de cel pe care-L gândim a fi ca noi oamenii, la gândul că voinţa omenească nu urmează cu totul celei dumnezeieşti, ci i se împotriveşte, ca de cele mai multe ori şi se luptă cu ea. Căci aşa am înţeles noi şi expresia: „Iată, dacă este cu putinţă să treacă de la Mine paharul acesta, numai să biruie nu ceea ce vreau Eu, ci voinţa Ta" (85).

Căci nici nu este firesc ca Fiul să nu știe dacă aceasta este sau nu cu putință și nici să-și pună voința sa împotriva voinței Tatălui. Dar fiindcă vorba aceasta este spusă de către acela care a luat trup omenesc (căci acesta este cel care a coborât din cer), și nu de partea pe care a luat-o asupra Lui, așa vom răspunde: vorba aceasta este spusă nu în sensul că există o voință proprie a Fiului, în afară de cea a Tatălui, ci în înțelesul că nu există, pentru ca astfel înțelesul să fie acesta: Nu ca să fac voia Mea, căci nici nu este despărțită voia Mea de voia Ta, ci ca să fac voia comună a Mea și a Ta, care, după cum avem o singură Dumnezeire, tot așa avem și o singură voință. Căci multe din lucrurile spuse în felul acesta, sunt spuse în comun despre Dumnezeu și nu afirmativ, ci negativ, cum e expresia: „Căci Dumnezeu nu dă Duhul cu măsură" (87), căci nici nu dă și nici nu dă măsurat, căci Dumnezeu nu este măsurat de Dumnezeu. Și expresia: „Nici păcatul meu, nici fără delegea mea" (86), căci expresia aceasta este spusă nu în înțelesul că ar exista păcat în El, ci în înțelesul că nu există. Și iarăși expresia: „Nu pentru dreptățile noastre pe care le-am făcut" (89), căci nu le-am făcut. Dar lucrul acesta este limpede și în cele ce urmează: „Căci care este, zice, voia Tatălui? Este ca tot cel care crede în Fiul să se mântuiască și să aibă parte de învierea de apoi (90). Este deci cumva aceasta voința Tatălui, iar a Fiului nicidecum? Sau Fiul vestește Evanghelia și face lumea să creadă fără voia Lui? Și cine ar putea crede lucrul acesta? Fiindcă și expresia că cuvântul auzit nu este al Fiului (91), dar că este al Tatălui, are același înțeles. Căci cum ar putea fi propriu cuiva un lucru care este comun, sau numai al unuia, aceasta nu sunt în stare s-o înțeleg, oricât mi-aș frământa mintea și cred că nici altcineva. Dacă astfel vei gândi cu privire la voință, drept vei cugeta și cu foarte multă evlavie, cum este socotința mea și a oricărui om cu judecată dreaptă.

XIII. În al optulea rând este pentru ei textul: „Ca să te cunoască pe Tine, singurul Dumnezeu adevărat și pe cel pe care L-ai trimis, pe Iisus Hristos" (92), și textul: „Nimeni nu este bun, fără numai singur Dumnezeu" (93). Dar textul acesta mi se pare că are o dezlegare chiar foarte ușoară. Căci dacă vei atribui însușirea de „singur adevăr" numai Tatălui, unde vei pune Adevărul însuși (94)? Căci dacă vei înțelege în acest chip expresiile: „Singurului înțelept Dumnezeu" (85), sau „Singurului care are nemurire, care locuiește în lumina cea neapropiată" (96), sau „Împăratului veacurilor care este nestricăcios, nevăzut și singur Dumnezeu" (97), îți va pieri Fiul, condamnat la moarte sau la întuneric, sau la a nu fi înțelept, nici împărat, nici nevăzut, nici în totul Dumnezeu, ceea ce este rezumatul celor spuse. Și cum nu va pierde El, odată cu celelalte, și bunătatea, care mai ales este însușirea numai a lui Dumnezeu? Eu însă socotesc că expresia „ca să te cunoască pe tine singurul adevărat Dumnezeu" este spusă pentru înlăturarea Dumnezeilor, care în realitate nu sunt Dumnezei dar care se spune că sunt Dumnezei. Căci nu ar fi adăugat: „Și pe cel pe care l-ai trimis, pe Iisus Hristos", dacă ar fi făcut distincție în privința expresiei „Singurul adevărat", cu scopul de a opune-o Fiului și dacă nu ar fi fost vorba despre Dumnezeirea lor comună. Iar expresia: „Nimeni nu este bun" este o întâmpinare către legiuitorul care-L ispitea, care Îi atribuia bunătatea ca unui om. Căci bunătatea supremă, zice, aparține numai lui Dumnezeu, chiar dacă cu acest nume este numit și un om, cum este textul: „Omul cel bun din tezaurul bun scoate afară lucrul cel bun" (98) și: „Voi da împărăția celui care este mai bun decât tine" (99), când vorbește Dumnezeu către Saul despre David, și textul: „Fă bine, Doamne, la cei buni" (100), și altele de felul acesta, câte se spun despre cei lăudați între noi oamenii, la care a ajuns curgerea primului bine, fie ea și în rândul al doilea. Dacă deci te vom convinge de lucrul acesta, foarte

bine, iar de nu, ce vei avea de spus față de cei care, de altă parte, după socotințele tale, afirmă că Fiul singur este numit Dumnezeu? În care cuvinte? În acestea: „Acesta este Dumnezeul tău, nu va fi socotit un altul în afară de El" (101), și puțin mai departe: „După aceasta, a fost văzut pe pământ și a petrecut împreună cu oamenii" (102). Că spusa aceasta nu se referă la Tatăl ci la Fiul, o arată limpede adăugarea. Căci acesta este cel care a trăit în trup împreună cu noi și a fost împreună cu cei de jos. Iar dacă ar birui părerea că lucrul acesta a fost spus împotriva Tatălui (103), nu împotriva celor socotiți Dumnezei, ar însemna că am micșorat pe Tatăl prin argumentele prin care am fost zeloși față de Fiul. Ce ar putea fi mai de plâns și mai vrednic de pedeapsă decât această biruință?

XIV. În al nouălea rând, vor spune textul acela: „Întotdeauna fiind viu, ca să mijlocească pentru noi" (104). E bine spus lucrul acesta și foarte mistic și cu foarte multă iubire de oameni. Căci a mijloci nu înseamnă, cum este obiceiul multora, a cere dreptate, căci aceasta ar însemna, într-un fel, și o umilință, ci înseamnă a face pe solul pentru noi, prin rațiunea mijlocirii, după cum se spune că și Duhul mijlocește pentru noi. Căci „Unul este Dumnezeu și unul mijlocitorul între Dumnezeu și oameni, omul Iisus Hristos" (105). Căci El face pe solul încă și acum, ca om, pentru mântuirea mea, fiindcă El este cu corpul pe care l-a luat, până când mă va face Dumnezeu, prin puterea firii omenești luate de El, chiar dacă nu mai este acum cunoscut după carne (106), vreau să spun după patimile carnale și, în afară de păcat, ale firii noastre (107). Astfel dar și mijlocitor îl avem pe Iisus (108), nu în sensul că se aruncă la picioarele Tatălui pentru noi și Îi cade în față ca un rob. În lături cu gândul acesta într-adevăr supus robiei și nevrednic de Duhul. Nu este în firea Tatălui să caute acest lucru și nici în a Fiului să-l sufere și nici nu este drept de a fi el cugetat despre Dumnezeu, ci prin cele câte a pătimit El ca un om, în

calitate de Cuvânt și îndemnător, să fiu îngăduitor. Așa înțeleg cu mijlocirea Fiului.

XV. În al zecelea rând, este pentru ei „neștiință" și faptul că nimeni nu cunoaște ziua cea din urmă și ceasul, nici Fiul însuși, fără numai Tatăl (109). Și într-adevăr, cum nu știe ceva din cele existente Înțelepciunea, Făcătorul veacurilor (110), Consumatorul și Schimbătorul (111), Marginea (112) celor făcute, care cunoaște cele ale lui Dumnezeu, cum cunoaște Duhul omului cele dinlăuntrul omului (113)? Căci ce este mai desăvârșit ca această cunoaștere? Cum deci știe Fiul cu precizie cele ce se întâmplă înaintea acestui ceas din urmă și pe cele care sunt parcă în timpul sfârșitului (114), dar ceasul acesta însuși nu-l cunoaște? Căci socotința aceasta este într-adevăr asemenea unei enigme, este ca și când cineva ar spune că cunoaște cu deamănuntul cele ce sunt în fața unui zid, dar că zidul însuși nu-l cunoaște, sau că știe bine sfârșitul zilei, dar că începutul nopții nu-l cunoaște, acolo unde cunoașterea unui lucru aduce cu necesitate cunoașterea celuilalt. Sau este pentru toți lucru limpede că Fiul cunoaște ceasul din urmă ca Dumnezeu, dar spune că nu-l cunoaște ca om, dacă cineva va separa partea lui văzută de partea lui cugetată cu mintea? Căci faptul că denumirea de Fiul exprimă o idee absolută și fără de relație (115), de vreme ce nu se adaugă denumirii de Fiul și precizarea al cui Fiu este, ne sugerează acest înțeles, încât să interpretăm neștiința Fiului într-un chip mai evlavios, atribuind-o naturii sale omenești, nu naturii sale dumnezeiești.

XVI. Dacă deci această lămurire este de ajuns pentru adversarii noștri, ne vom opri aici și nimic mai mult să nu se cerceteze, iar dacă nu, să aducem, în rândul al doilea, considerația că după cum am făcut cu fiecare dintre celelalte atribute ale Fiului, tot așa și cunoașterea celor mai mari lucruri de către Fiul

să fie raportată la cauza primă, spre cinstea Născătorului. Și mi se pare că un oarecare, poate chiar fără să citească acolo, așa cum a citit unul dintre filologii din vremurile noastre (116), a cugetat întrucâtva că nici Fiul nu știe altfel ziua sau ceasul acela, decât cum le știe Tatăl. Deci care este concluzia? Este că de vreme ce Tatăl știe ceasul, pentru aceasta știe și Fiul, cum limpede este că de nimeni nu poate fi cunoscută, nici cuprinsă cu mintea, ziua sau ora aceea, fără numai de prima natură. Mai rămâne să discutăm despre faptul că I s-a dat poruncă Fiului (117), și că a păzit poruncile Tatălui, și că a făcut întotdeauna cele plăcute Tatălui (118), și încă despre săvârșirea Sa, și despre înălțarea Sa, și despre faptul că din cele ce a suferit a învățat ascultarea (119), despre arhieria Sa (120), și despre ofranda Sa (121), și despre darea Lui la moarte pentru noi (122), și despre rugăciunea Lui către cel care putea să-L scape de moarte și despre agonia Sa și despre sudoarea de sânge și despre rugăciunea Sa (123) și despre orice altceva de felul acesta, dacă nu ar fi pentru toți lucru vădit că expresiile de felul acesta sunt cu privire la natura Lui pătimitoare, nu cu privire la natura lui neschimbată și mai presus de patimă. Prin urmare, cuvântul despre obiecțiile adversarilor noștri să fie în măsura în care să poată servi drept bază și mențiune pentru cercetătorii mai migăloși în materie de studiu mai desăvârșit. Dar se cuvine poate și este și în concordanță cu cele spuse mai înainte, să nu trecem pe lângă denumirile Fiului, fără să facem cercetări asupra lor, denumiri care sunt și multe care se sprijină și pe multe din cele gândite despre El, ci să le înfățișem pe fiecare în parte ce vrea să spună și să arătăm taina numirilor.

XVII. Trebuie să începem de aici.

Dumnezeirea nu poate fi exprimată cu vreun nume. Și lucrul acesta îl arată nu numai raționamentele noastre, ci, după cât se pare, l-au arătat și cei mai înțelepți și mai vechi dintre

evrei. Căci cei care au cinstit Dumnezeirea cu caractere proprii și care nu au suportat ca un lucru care este mai prejos de Dumnezeu să fie scris cu aceleași litere cu care se scrie cuvântul „Dumnezeu", gândind ei că Dumnezeirea nu trebuie să aibă comuniune cu cele ale noastre nici chiar atunci când ar fi primit ei să arate, cu un cuvânt care se destramă, natura aceea nepieritoare și cu caracterul ei absolut propriu? Căci nici nu a respirat cineva cândva întreg aerul, nici ființa lui Dumnezeu nu a fost în stare fie s-o conceapă cu desăvârșire vreo minte, fie s-o încapă vreo vorbă. Ci din lucrurile care-L înconjoară, închegând noi o închipuire întunecoasă de ceea ce este El în sine, întruchipăm câte o imagine neguroasă și slabă și din fiecare lucru o alta. Și teologul cel mai de seamă pentru noi, nu este acela care a descoperit totul, căci lanțul acesta al rațiunii noastre nici nu poate să cuprindă totul (124), ci este acela care ar avea o putere de închipuire mai mare ca altul și ar putea să adune mai mult în sinești chipul adevărului, sau proiectarea umbrei lui, sau oricum vom mai numi noi aceasta.

XVIII. Așadar, atât cât stă în puterea noastră de înțelegere, „Cel ce este" și „Dumnezeu" sunt mai mult oarecum denumiri ale substanței lui Dumnezeu și dintre aceste două denumiri mai ales denumirea de „Cel ce este", nu numai pentru aceea că Dumnezeu, când a stat de vorbă cu Moise pe munte și când a fost întrebat care era numele Lui, s-a numit pe sineși așa, poruncind să spună poporului: „Cel ce este m-a trimis pe mine" (125), dar și pentru aceea că găsim acest nume mai propriu lui. Căci denumirea lui Dumnezeu, chiar dacă din punct de vedere etimologic a fost derivată de cei ingenioși din „a alerga", sau din „a arde" (126), din cauză că Dumnezeu este în continuă mișcare și pentru că mistuie stările rele, căci de aici se numește și foc mistuitor, ea era totuși una din denumirile date în legătură cu ceva, și nu în chip

absolut, cum este și denumirea „Domnul", care și ea este spusă ca o denumire a lui Dumnezeu. Căci „Eu sunt, zice, Domnul Dumnezeul tău, acesta este numele Meu" (127) și „Domnul este numele Lui" (128). Noi însă cercetăm natura care își are existența în sine și neunită cu altceva, iar existența este proprie lui Dumnezeu și întreagă, nemărginită și neseparată, nici de ceva care să fi existat mai înainte de ea, nici de ceva care să fi existat după ea, căci nu era, sau va avea să fie.

XIX. În ce privește celelalte denumiri ale lui Dumnezeu, unele sunt limpede denumiri ale puterii Lui, iar altele sunt denumiri ale iconomiei Lui (129), iconomie care și ea este îndoită, una mai presus de corp, iar alta în corp, cum este denumirea de Atotstăpânitor (130) și Rege, fie al slavei (131), fie al veacurilor (132), fie al puterilor, fie al celui iubit, fie al celor care împărătesc (133) și Domnul, fie Sabbaot, adică al oștirilor, fie al puterilor, fie al domnitorilor: aceste denumiri sunt limpede denumiri ale puterii lui. Apoi denumirile Dumnezeul fie al mântuirii (135), fie al pedepsirii (136), fie al păcii (137), fie al dreptății (138), fie al lui Abraam, și al lui Isaac, și al lui Iacov (139) și al întregului Israel duhovnicesc și care vede pe Dumnezeu: acestea însă sunt denumiri ale iconomiei Lui. Căci de vreme ce suntem conduși de aceste trei lucruri, și de teama de pedeapsă, și de nădejdea mântuirii, și pe lângă aceasta și de nădejdea slavei și de îndeletnicirea cu virtuțile, din care izvorăsc acestea, numele judecăților conduce teama, cel al mântuirilor speranța, iar cel al virtuților îndeletnicirea, pentru ca purtând ca și pe Dumnezeu în sinesi, cel care izbutește să aibă ceva din acestea, să se grăbească mai mult către desăvârșire și către familiaritatea cu Dumnezeu pe care o dau virtuțile.

Acestea sunt deci denumirile comune ale Dumnezeirii. Denumirea proprie însă celui fără de început este Tatăl, iar cea proprie celui născut fără de început este Fiul, iar cea a celui care

purcede, sau care se produce în afară fără să fie născut, este Duhul Sfânt.

Să ne întrebăm însă spre denumirile Fiului, despre care ne propusesem să vorbim.

XX. Căci mi se pare, pe de o parte, că El este numit Fiu (140), pentru că este una și aceeași cu Tatăl după ființă, și nu numai pentru considerentul acela, ci și pentru faptul că este din Tatăl. Cred, pe de altă parte, că este numit Unul-Născut (141), nu pentru că este unic din cel care este unic și în chip unic, ci pentru că este în chip unic, nu cum sunt corpurile. Cred apoi că este numit Cuvânt (142), fiindcă într-un asemenea raport stă El față de Tatăl, cum stă un cuvânt față de minte, nu numai din pricina nesuferinței în naștere, ci și din pricina unirii Lui cu Tatăl și și din pricina facultății Lui de a anunța și interpreta voința Tatălui. Dar poate că ar spune cineva că Fiul față de Tatăl este precum o definiție față de lucrul definit (143), fiindcă și definiția este un cuvânt. Căci spune Scriptura: „Căci cel care a cugetat pe Fiul –, căci aceasta înseamnă același lucru cu cel care a văzut pe Fiul –, acela a cugetat pe Tatăl" (144), și Fiul este o arătare sumară și ușoară a naturii Tatălui. Căci orice lucru născut definește în tăcere pe cel care l-a născut. Și chiar dacă cineva ar spune că El se numește Cuvântul și pentru rațiunea că El se află în cele existente, nu va păcătui împotriva rațiunii. Căci ce lucru există care să nu fi fost întemeiat de Cuvântul? Cred că este numit Înțelepciune (145), ca știință a lucrurilor dumnezeiești și omenești. Căci cum ar fi cu putință ca Ziditorul să nu cunoască rațiunile lucrurilor pe care le-a zidit? Cred că este numit putere, ca împreună păstrător al celor existente și transmițător al puterii care le face să dăinuiască fără întrerupere. Cred că este numit Adevăr (146), din cauză că este unul prin natura sa, nu mai multe lucruri în același timp, căci lucrul care este adevărat este unic,

pe când minciuna este cu mai multe fețe, și din cauză că este o pecete curată a Tatălui și caracter cu desăvârșire neminciunos. Cred că este numit Icoană (147), ca fiind de aceeași ființă cu Tatăl și fiindcă Fiul este din Tatăl, nu Tatăl din Fiul. Căci aceasta este natura icoanei: să fie imitația arhetipului și a aceluia a căruia se spune că este. Numai că, în cazul de față, este și ceva mai mult. Căci în cazul unei icoane materiale, ea este imaginea nemișcată a unui lucru care se mișcă, în cazul de față însă, imaginea este a unei ființe vii și este și vie și are mai multă asemănare cu modelul ei, decât avea Set cu Adam și decât orice ființă născută cu cel care a născut-o (148). Căci în felul acesta este natura lucrurilor simple, nu ca în parte să se asemene, iar în parte să nu se asemene, ci totul să fie tipul totului și să fie mai degrabă identic cu totul, decât asemenea cu el. Cred că este numit Lumină (149), din cauză că este strălucire a sufletelor curățite și cu gândul și cu fapta. Căci dacă întuneric este necunoașterea și păcatul, lumină ar putea să fie cunoașterea și viața cea în Dumnezeu. Cred că este Viață (150), fiindcă este lumină și întemeiere și aducere la ființă a oricărei naturi raționale. Căci „în El trăim și ne mișcăm și suntem" (151), după acea îndoită putere a insuflării (152) și suflare de acolo luând noi toți în noi și Duh Sfânt, câți suntem în stare și atât cât am putea deschide gura gândirii noastre. Cred că este numit Dreptate (153), fiindcă este împărțitor după vrednicia fiecăruia și judecător cu dreptate față de cei aflați sub lege și față de cei aflați sub har, față de suflet și față de corp, încât sufletul să stăpânească, iar corpul să fie stăpânit și partea mai bună să aibă conducerea părții mai rele, ca nu cumva lucrul mai rău să se ridice împotriva lucrului mai bun. Cred că este numit Sfințire (154), din cauză că este curățenie. Cred că este numit Răscumpărare (155), din cauză că ne eliberează pe noi, cei stăpâniți de păcat, și din cauză că se dă pe sine preț de răscumpărare pentru noi, în stare să curețe toată lumea. Cred că este numit Înviere (156), din cauză că

ne ridică de aici și din cauză că readuce la viață pe cei morți din pricina păcatului.

XXI. Aceste denumiri sunt prin urmare comune (157) și celui care este mai presus de noi și celui care s-a făcut om din cauza noastră. Denumirile fiului însă, care ne sunt proprii și nouă și ale întrupării Lui pe pământ sunt: Om (158), nu numai ca prin trupul luat de El să poată fi cuprins de cei în trup, altfel neputând fi cuprins, din cauza neputinței de cuprindere cu mintea a naturii Lui, ci pentru ca și să sfințească prin El pe om, făcându-se întocmai ca un aluat pentru întreaga frământătură și, unind cu El însuși pe cel care fusese condamnat, să elibereze totul de la condamnare, făcându-se toate pentru toate, câte suntem noi, afară de păcat, anume trup, suflet, minte, prin câte vine moartea; ceea ce rezultă din acestea este omul, Dumnezeul văzut, din pricină că nu poate fi văzut decât numai de minte; Fiu al Omului (159), și din pricina lui Adam și din pricina Fecioarei, din care s-a născut: al lui Adam, ca străbun, iar al Fecioarei, ca mamă după legea maicii, nu după legea nașterii omenești; Hristos (160), din pricina Dumnezeirii, căci această ungere este a firii omenești, care nu sfințește prin o putere ca în alți unși, ci prin prezența întregului ungător; ungere a cărei lucrare face ca cel care unge să fie numit că este om, iar cel care este uns să se facă Dumnezeu; Cale (161), din cauză că prin El ne duce pe noi; Ușă (162), din cauză că ne introduce; Păstor (163), din cauză că ne face sălașuri în loc cu iarbă verde și ne crește la tihnirea apei (154) și ne îndrumă de aici și se luptă pentru noi cu animalele sălbatice; din cauză că întoarce pe cel rătăcit, readuce pe cel pierdut, leagă pe cel zdrobit, păzește pe cel puternic și cu rațiuni de păstorească știință îi adună către staulul din viața de dincolo; Oaie (165), din cauză că este victimă, Miel (166), din cauză că este desăvârșit; Arhiereu (167), din cauză că aduce jertfă, Melchisedec (168), din cauză că este fără de mamă

după natura Lui care este mai presus de natura noastră, şi fără de tată după natura lui deopotrivă cu a noastră şi din cauză că este fără neam după natura Lui de sus. „Căci neamul Lui, zice, cine-L va spune" (169)? şi din cauză că este Rege al Salemului, adică pace, şi din cauză că este Rege al dreptăţii şi din cauză că ia zeciuială de la patriarhii (170) care se luptă cu străşnicie cu puterile rele.

Ai denumirile Fiului. Mergi prin ele, prin cele câte sunt înalte, mergi dumnezeieşte şi prin cele câte sunt trupeşti, trupeşte, şi mai ales mergi prin ele dumnezeieşte întru totul, ca să te faci Dumnezeu, urcându-te de jos, din pricina celui care a coborât de sus pentru noi. Afară de toate şi mai înainte de toate, păzeşte lucrul acela şi nu te-ai mai putea înşela în numirile mai înalte sau în cele mai umile. Iisus Hristos ieri şi azi trupeşte, acelaşi duhovniceşte, şi în vecii vecilor. Amin.

CUVÂNTAREA A CINCEA DESPRE DUMNEZEU

I. Astfel a fost deci cuvântarea despre Fiul şi astfel a scăpat de cei care aruncau în ea cu pietre, trecând prin mijlocul lor. Căci cuvântarea nu poate fi lovită cu pietre (1). În schimb loveşte ea când vrea şi dă cu praştia în animale sălbatice' în cuvântările care se apropie de munte cu răutate (2).

– Ce ai putea să ne spui deci, zic ei, despre Sfântul Duh? De unde ne mai aduci un Dumnezeu străin şi nescripturistic?

Întrebarea aceasta ne-o pun acum şi cei care sunt moderaţi în ce priveşte credinţa despre Fiul (3). Căci ceea ce se poate găsi în cazul drumurilor şi râurilor, – acestea se şi despart şi se şi împreună între ele – aceea se întâmplă şi în cazul de faţă, din pricina bogăţiei nelegiuirii, ca şi cei care se deosebesc între ei în unele privinţe, să se învoiască în altele, încât să nu poţi şti limpede în ce se înţeleg şi în ce se războiesc.

II. Are deci cuvântarea despre Duhul ceva apăsător în ea, nu numai pentru că, odată înfrânţi în cuvântările despre Fiul, potrivnicii noştri se luptă mai cu aprindere pentru Duhul, – căci trebuie să fie neapărat nelegiuiţi în ceva, sau altfel nici viaţa nu le mai este de trăit, – ci pentru că şi noi, istoviţi de mulţimea problemelor, păţim la fel cu cei care au căpătat dezgust de vreo mâncare, – care, când se dezgustă de vreo mâncare –, simt dez-

gust față de toate, — simțim o greutate pentru orice cuvântare, întocmai ca aceia pentru mâncare.

Să dea însă Duhul și cuvântarea va alerga și Dumnezeu va fi slăvit.

Așa stând lucrul, cercetarea cu grijă și distincția chipurilor în care este cugetată și spusă în dumnezeiasca Scriptură fie vorba „Duhul", fie vorba „Sfântul", (4) împreună cu mărturiile potrivite speculației și ceea ce rezultă pe lângă aceasta, în mod particular, din unirea amândorura, adică expresia „Duhul Sfânt", le vom lăsa în sarcina altora care au filosofat despre ele atât pentru ei cât și pentru noi, fiindcă și noi filosofăm despre cele de acum și pentru ei. Iar noi ne vom întoarce spre cele ce urmează

III. Așadar, cei care se indignează la gândul că am fi introdus un Dumnezeu străin și nescripturistic (5), pe Sfântul Duh, și care se luptă cu înverșunare pentru literă (6), să știe că se tem acolo unde nu este pricină de teamă (7) și să cunoască limpede că acoperământ al fărădelegii le este iubirea literei, cum se va arăta puțin mai pe urmă, când vom combate, după putere, întâmpinările lor

Noi însă, cu atâta tărie ne încredem în Dumnezeirea Duhului, pe care Îl adorăm, încât și teologia Duhului vom începe-o de aici, punând denumirile însăși în acord cu Treimea, chiar dacă pentru unii lucrul acesta ar părea foarte îndrăzneț

Era lumina cea adevărată, care luminează pe tot omul care vine în lume (8), Tatăl. Era lumina cea adevărată, care luminează pe tot omul care vine în lume, Fiul. Era lumina cea adevărată, care luminează pe tot omul care vine în lume, Celălalt Mângâietor. Era și era și era, dar Una era. Lumină și lumină și lumină, dar o singură lumină, un Dumnezeu. Lucrul acesta și l-a închipuit și David mai înainte. când zice. „Întru lumina ta vom vedea lumină" (9) Și acum, noi am și văzut-o și o și predicăm (10), înțelegând pe Fiul lumină din lumina Tatăl în lumina Duhul, scurta și simpla teologie a Treimii Cel care are ceva de înlăturat de aici, să înlăture, nelegiuitul să nelegiuiască Noi, ceea ce am înțeles, predicăm Ne vom urca pe munte înalt și vom striga (11), dacă de jos nu vom fi auziți Vom înălța pe Duhul, nu ne vom teme Și dacă vom fi și în situația de a ne teme, ne vom teme din cauza tăcerii, nu din cauza predicării (12)

IV Dacă era un timp când nu era Tatăl, era un timp când nu era Fiul Dacă era un timp când nu era Fiul, era un timp când nu era nici Sfântul Duh Dacă Unimea era de la început, și Treimea era de la început Dacă arunci jos Unimea, îndrăznesc și spun, să nu pui sus nici Doimea (13) Căci care este folosul unei Dumnezeiri nedesăvârșite? Și mai mult, ce Dumnezeire mai este ea, dacă nu este desăvârșită? Și cum este desăvârșită Dumnezeirea căreia îi lipsește ceva spre desăvârșire? Și îi lipsește ceva. într-un fel, dacă nu are sfințenia Și cum ar avea-o, dacă nu-L are pe Duhul? Căci sau sfințenia este altceva în afară de Duhul și atunci să ne spună careva ce se crede că este ea, sau, dacă este unul și același lucru cu Duhul, cum de nu era de la început? Ca și cum ar fi o mai mare însușire pentru Dumnezeu, să fie cândva nedesăvârșit și fără de Duhul Dacă Duhul nu era de la început, atunci s-a așezat în același rând cu mine, deși puțin mai înainte de mine. Căci prin existența în timp ne despărțim noi de Dumnezeu. Dacă s-a așezat în același timp cu mine, cum mă mai îndumnezeiește? Sau cum mai mă unește cu Dumnezeirea (14)?

V Îndeosebi însă îți voi filosofa despre El începând puțin mai de sus, căci despre Treime am discutat și mai înainte (15)

Saducheii au socotit că Duhul Sfânt nu există nicidecum, că nu există nici îngeri, nici înviere (16), disprețuind ei, din

care pricină nu știu, atâtea și atâtea mărturii despre El în Vechiul Testament. Teologii mai cu vază la elini, și care s-au apropiat mai mult de învățătura noastră (17), L-au conceput cu închipuirea, pare-mi-se, însă s-au deosebit între ei în privința numelui Lui, dându-I denumirea de „minte a universului", și „mintea din afară" și alte denumiri de felul acesta. Dintre înțelepții din vremea noastră, unii l-au socotit o putere, alții o creatură, alții Dumnezeu, iar alții n-au știut ce denumire dintre acestea să-I mai dea, din respect pentru Scriptură, cum pretind ei, sub motiv că ea nu arată lămurit niciuna din aceste denumiri. Și, din cauza aceasta, nici nu-L adoră, nici nu-L neadoră, luând față de El o poziție oarecum mijlocie, ba chiar și foarte de plâns. Și dintre cei care L-au socotit Dumnezeu, unii sunt evlavioși până la cuget, iar alții cutează să fie evlavioși și cu buzele. Dar am auzit de unii, care judecă Dumnezeirea ca niște oameni mai înțelepți, care mărturisesc ca și noi că trei sunt cele cugetate în Treime, dar atât de mult le-au depărtat între ele, încât pe unul îl fac nemărginit în ființă și putere, pe altul nemărginit în putere, nu și în ființă, iar pe altul mărginit și de unul și de celălalt, imitând ei, deși în alt chip, pe cei care numesc persoanele Treimii creator, împreună lucrător și slujitor (18), și care socotesc că ordinea și harul din numiri sunt o urmare firească a lucrurilor (19).

VI. Nu vom avea însă niciun cuvânt pentru cei care au socotit că Duhul nici nu există, sau pentru acei elini care au spus aiureli. Căci nu am vrea să ne ungem spre cuvântare cu untdelemnul păcătoșilor (20). Față de ceilalți, așa vom argumenta. Sf. Duh trebuie socotit absolut sau una dintre existențele care subzistă în sine, sau una dintre existențele contemplate într-o alta, existențe dintre care, îndemânaticii în astfel de lucruri, pe cea care subzistă absolut în sine o numesc substanță, iar pe cea contemplată într-o altă ființă o numesc accident. În consecință, dacă Duhul a apărut ca accident, el ar fi o energie a lui Dumnezeu. Căci ce altceva ar fi, sau a cui ar fi? Căci în felul acesta, El scapă mai mult de ideea de compunere (21). Și dacă este energie, se va arăta ca o putere a altuia, evident, nu ca o putere în sine, și odată cu manifestarea ca putere a altuia, va înceta să fie ca o putere în sine. Căci așa este energia. Cum deci se manifestă ca o energie și spune cutare și cutare lucru și separă lucruri (22) și se întristează (23) și se mânie și face toate câte, evident, sunt însușirile lucrului mișcat, nu ale mișcării? Iar dacă este o substanță oarecare, nu un accident, va fi socotit fie creatură, fie Dumnezeu. Un lucru mijlociu între acestea, sau care să nu țină de niciunul, sau o alcătuire din amândouă, n-ar putea fi cugetată nici măcar de cei care plăsmuiesc pe tragelafi (24). Dar dacă este o creatură, cum credem în El, sau cum ne desăvârșim în El? Căci nu este unul și același lucru a crede în ceva și a crede despre ceva. Căci a crede în ceva se spune despre Dumnezeire, iar a crede despre ceva se spune despre orice lucru în general. Iar dacă este Dumnezeu și nu creatură, nu este nici făptură nici împreună rob cu noi și, într-un cuvânt nimic din lucrurile cu denumiri umile.

VII. Acum este rândul cuvântului tău. Praștiile să fie slobozite, silogismele să fie gata împletite! Sau este în totul nenăscut Duhul, sau este născut. Și dacă este nenăscut, două sunt existențele fără de început. Dacă însă este născut, subdivide iarăși: sau din Tatăl este Duhul, sau din Fiul. Și dacă este din Tatăl, sunt doi fii și frați. Tu însă închipuiește-mi-I chiar și gemeni, dacă vrei, sau pe altul mai în vârstă, iar pe altul mai tânăr, fiindcă ești atât de iubitor de lucruri corporale. Și dacă Duhul este din Fiul, zice, nu s-a născut și un nepot Dumnezeu? Ce ar fi mai absurd decât aceste afirmații? Acestea le spun așadar cei pricepuți la facerii de rele (25), dar care nu vor să scrie despre

cele bune Eu însă, dacă aş fi văzut necesară subdividerea aş fi primit şi lucrurile, fără să mă tem de numiri Căci dacă Fiul este fiu, după o relaţie mai înaltă, iar noi nu putem să arătăm în alt chip pe cel din Dumnezeu şi deopotrivă cu El, nu trebuie să credem că este necesar să trecem asupra Dumnezeirii denumirile de pe pământ şi care sunt proprii felului nostru de înrudire (26). Sau poate, după judecata aceasta, ai socoti că Dumnezeu este şi de genul masculin, fiindcă este numit şi Tată? Şi că Dumnezeirea este ceva de genul feminin, după cât arată denumirile? Şi că Duhul este ceva neutru, fiindcă nu este născător? Iar dacă ai lua în glumă şi lucrul acesta, spunând că Dumnezeu, împreunându-se cu propria lui voinţă, a născut pe Fiul, după aiurelile şi fabulele de demult, ne-ai adus şi un Dumnezeu bărbat-femeie (27), al lui Marcion şi Valentin, făuritorul de noi eoni

VIII. Dar fiindcă nu primim prima ta diviziune, care socoteşte că nu există nimic intermediar între nenăscut şi născut, îţi vor pieri de dată, împreună cu stălucita ta diviziune şi fraţii şi nepoţii, destrămându-se şi îndepărtându-se de teologie, cum se destramă o legătură împletită din mai multe fire, când i se dezleagă capătul. Căci unde vei pune pe cel purces, spune-mi, care apare la mijlocul diviziunii tale şi care este introdus de un teolog mai destoinic decât tine, de mântuitorul nostru? Afară numai dacă, din cauza unui al treilea Testament al tău, ai surpat cuvântul acela al Evangheliilor Lui „Duhul cel Sfânt, care de la Tatăl purcede" (28), care, întrucât purcede de acolo, nu este creatură, întrucât nu este născut, nu este Fiu, întrucât este mijlociu între nenăscut şi născut, este Dumnezeu Şi astfel, scăpând de lanţul silogismelor tale, Dumnezeu s-a arătat limpede mai puternic decât dividerile tale

— Care este aşadar purcederea?

— Spune tu cum este nenaşterea Tatălui şi eu îţi voi expli-

ca natura naşterii Fiului şi natura purcederii Duhului şi vom fi loviţi amândoi de nebunie din cauza scrutării iscoditoare a tainelor lui Dumnezeu. Şi acestea cine să le spună? Cei care nu sunt în stare să vadă nici lucrurile din faţa picioarelor lor, nici să numere nisipul mărilor, picăturile ploii şi zilele veacului, necum să pătrundă adâncurile lui Dumnezeu (29) şi să găsească explicaţiile naturii aşa de negrăite şi care întrece puterea de înţelegere a minţii

IX — Ce-I lipseşte deci Duhului, zice, spre a fi Fiu? Căci dacă nu ar fi ceva lipsă ar fi Fiu

Nu zicem că-I lipseşte ceva, căci Dumnezeu nici nu este lipsit de ceva Însă deosebirea de manifestare ca să zic aşa, sau de relaţie reciprocă, a făcut deosebită şi numirea lor Căci nu-i lipseşte Fiului ceva spre a fi Tată (căci nu este o lipsă calitatea de Fiu), dar nu pentru aceasta este Tată. Sau după logica aceasta, Îi va lipsi ceva şi Tatălui, spre a fi Fiu, căci nu este Fiu Tatăl Dar aceste însuşiri nu sunt datorate vreunei lipse din vreo parte, şi nici nu sunt din vreo supunere după fiinţă, ci faptul însuşi de „a nu se fi născut" şi de „a se fi născut" şi de „a fi purces", a denumit pe unul Tată, pe altul Fiu, iar pe altul ceea ce se numeşte Duhul Sfânt, ca să fie păstrată neamestecarea celor trei ipostaze în unica natură şi vrednicie a Dumnezeirii Căci nici Fiul nu este Tată, căci Tatăl unul este, dar este ceea ce este Tatăl, şi nici Duhul nu este Fiu, fiindcă este din Dumnezeu (30), căci unul este Unul Născutul, dar este ceea ce este Fiul. Una sunt cele trei după Dumnezeire şi Unimea trei după proprietăţi, ca să nu fie nici unimea sabeliană şi nici treimea nelegiuitei diviziuni de acum (31).

X. — Prin urmare, este Duhul Dumnezeu?

— Negreşit că da

— Aşadar, este El deofiinţă?

— Da, fiindcă este Dumnezeu.

Dă-mi deci, zice, din unul şi acelaşi, pe unul Fiu, iar pe altul neFiu, apoi deofiinţă şi admit că este Dumnezeu şi Dumnezeu.

— Dă-mi şi tu mie un alt Dumnezeu şi o natură a lui Dumnezeu şi îţi voi da aceeaşi Treime, cu aceleaşi numiri şi lucruri. Dar dacă Unul este Dumnezeu şi Una natura cea mai de sus, de unde vrei să-ţi scot asemănarea? Sau o cauţi, iarăşi printre cele de jos şi printre cele ale tale. Este, într-adevăr, lucru foarte ruşinos, şi nu numai ruşinos, dar şi destul de deşert, să iei din cele de jos asemănarea cu cele de sus şi asemănarea cu cele veşnice din natura nestatornică şi, cum spune Isaia, să cauţi lucrurile vii între cele moarte (32). Dar totuşi, mă voi strădui, pentru tine, să dau şi din cele de jos o ajutorare cuvântării. Celelalte, într-adevăr, mi se par de trecut cu vederea, deşi aş avea multe de spus din istoria animalelor, unele cunoscute nouă, iar altele cunoscute la puţini, câte cu adâncă măiestrie a lucrat natura faţă de naşterile animalelor. Căci se spune că se nasc nu numai aceleaşi animale din aceleaşi animale, şi nici din alte animale numai alte animale, ci şi din alte animale aceleaşi animale şi din aceleaşi animale alte animale. Şi dacă vorba este vrednică de crezare pentru cineva, mai există şi un altfel de naştere, anume ca acelaşi animal să se mistuie pe sinesi şi să se nască. Mai sunt apoi unele animale care-şi ies într-un fel din sinesi, trecând şi transformându-se din unele în altele, printr-o măreţie a naturii. Pornind de aici, există, prin urmare, unul şi acelaşi animal, parte nenăscut, parte născut, şi totuşi deofiinţă, lucru care mai ales se aseamănă, într-un fel, cu cazul nostru de faţă.

Dar, după ce voi da un exemplu din cele ale noastre, care este cunoscut de toţi, voi trece cu cuvântul la alt lucru.

XI. — Adam, ce era el la urma urmei?

— Era o plasmă a lui Dumnezeu.

— Ce era deci, Eva?

— Era o porţiune a acestei plasme.

— Dar Set ce era?

— Era o fiinţă născută şi din unul şi din altul.

— Ţi se pare, prin urmare, că este unul şi acelaşi lucru, plasmă şi porţiune de plasmă şi fiinţă născută?

— De ce nu?

— Şi acestea sunt ele deofiinţă, sau ce sunt?

— De ce nu?

— Mărturiseşti, prin urmare, că este posibil ca şi cele care îşi au existenţa deosebit unele de altele să fie deofiinţă. Şi spun acestea, nu atribuind Dumnezeirii plasma, sau porţiunea de plasmă, sau ceva din cele câte aparţin corpului – să nu mă atace iarăşi vreunul din cei care se luptă cu cuvintele –, ci fiindcă văd în aceste lucruri, întocmai ca pe o scenă, cele cugetate în cazul nostru. Căci nici nu este cu putinţă ca vreun lucru din cele cu care se face asemănarea să exprime limpede adevărul întreg.

— Dar la ce acestea, zic ei? Căci nu este cu putinţă ca din unul şi acelaşi principiu, unul să fie o fiinţă născută, iar altul altceva.

— Dar ce? Eva şi Set nu sunt ei din acelaşi Adam? Căci din care altul ar fi? Sunt ei amândoi, din cauza aceasta, şi fiinţe născute?

— Nicidecum.

— Sunt unul o porţiune de plasmă, iar altul fiinţă născută, şi între ei, fără îndoială, una şi aceeaşi, fiindcă sunt oameni, nu va tăgădui nimeni. Vei înceta deci cu lupta împotriva Duhului, fie socotindu-L fiinţă absolut născută, fie ca nefiind de aceeaşi fiinţă şi nici Dumnezeu şi cu luarea din cele omeneşti a suportului înţelegerii noastre? Eu cred că ţi-ar fi bine, dacă nu ai

fi știut să fii prea iubitor de sfadă și să te lupți împotriva lucrurilor evidente.

XII. — Dar cine s-a închinat Duhului, zice? Cine, fie dintre cei de demult, fie dintre cei din vremurile noi? Cine I s-a rugat Lui? Unde stă deci scris că trebuie să I te închini, sau să I te rogi? Și de unde luându-L Îl ai pe El?

Motivul mai desăvârșit al faptului îl vom reda la urmă, când o să vorbim despre lucrul nescris. Pentru acum însă ajunge să spunem numai atât. Duhul este acela în care ne închinăm și prin care ne rugăm. „Căci Duh este Dumnezeu, zice Scriptura, și cei care I se închină, trebuie să I se închine în Duh și în adevăr" (33). Și iarăși: „Căci ce să ne rugăm, cum trebuie nu știm, ci Duhul însuși se roagă pentru noi cu negrăite suspinări" (34). Și: „Mă voi ruga cu Duhul și mă voi ruga și cu mintea" (35), adică în minte și în Duh. Așadar, închinarea sau rugăciunea cu Duhul, nimic altceva nu-mi pare că este, fără numai faptul că își aduce El însuși rugăciunea și închinarea. Cine dintre dumnezeieștii și binecunoscătorii bărbați nu ar proslăvi lucrul acesta, anume că și închinarea unuia este închinarea celor trei, pentru egalitatea vredniciei și Dumnezeirii la cei trei? Și nu mă voi teme nici de aceea că se spune că „toate s-au făcut" prin Fiul (36), ca și cum unul din „toate" ar fi și Sfântul Duh, fiindcă s-a spus „toate câte s-au făcut", nu pur și simplu „toate", căci nu s-a spus nici Tatăl, nici cele câte nu s-au făcut. Arată-mi deci pe Duhul că s-a făcut și atunci dă-L Fiului și numără-L împreună cu creaturile. Atât timp cât nu vei arăta lucrul acesta, nu vei aduce nici un sprijin spre nelegiuire afirmației tale mărginitoare (37). Căci dacă într-adevăr s-a făcut, negreșit că prin Hristos s-a făcut, nu voi tăgădui nici eu însumi. Iar dacă nu s-a făcut, cum de mai este unul din „toate", sau „prin Hristos"? Încetează deci să cinstești rău și pe Tatăl împotriva Unuia-Născutului - că

este o rea cinstire ca, socotind pe Fiul creatura cea mai de cinste, să-L lipsești pe Fiul — (38), și pe Fiul împotriva Duhului, căci Fiul nu este făcător al celui care este împreună slujitor cu El, ci este împreună slăvit cu cel deopotrivă cinstit. Să nu așezi împreună cu tine nimic din Treime (39), ca să nu cazi de la Treime. Să nu trunchezi în nici un fel natura cea unică și vrednică de o egală adorare, fiindcă dacă dărâmi ceva din cele trei, vei fi dărâmat totul, ba mai mult, vei fi căzut de la totul. Mai bine să-ți faci o mică închipuire a Unimii, decât să îndrăznești să faci o desăvârșită nelegiuire.

XII. Dar am ajuns cu cuvântarea la chestiunea de căpetenie și mă tânguiesc că o problemă de multă vreme moartă și care a lăsat loc credinței, se pune acum din nou. Este însă necesar să mă ridic față de cei care spun palavre, ca să nu fim condamnați în lipsă, noi care avem pe Cuvântul și care suntem apărători ai Duhului.

— Dacă există, zic ei, Dumnezeu și Dumnezeu și Dumnezeu, cum de nu sunt trei Dumnezei? Sau cum de nu este poliarhie ceea ce slăvim noi (40)?

Aceste lucruri cine le spune? Cei care sunt mai desăvârșiți în nelegiuire, sau și cei din ceata a doua, adică cei care față de Fiul au oarecum o credință mai dreaptă? Căci cuvântarea parte se adresează ambelor tabere, parte se adresează numai acestora din urmă. Deci cuvântul față de aceștia din urmă astfel este: ce ne spuneți voi nouă trideiți (41), voi care adorați pe Fiul, deși v-ați îndepărtat de Duhul? Dar voi nu sunteți bideiți (42)? Căci dacă tăgăduiți și închinarea Unuia-Născutului, v-ați așezat, evident, alături de potrivnici. Și la ce ne mai purtăm cu blândețe față de voi, ca și cum nu ați fi murit cu totul? Dacă însă Îl adorați și dacă până într-atât vă găsiți într-o situație mântuitoare, vă vom întreba: care este pentru voi rațiunea bideismului, dacă

eventual vi se aduce această învinuire? Dacă este un motiv de înțelepciune, răspundeți-ne, dați-ne și nouă o cale de răspuns. Căci rațiunile prin care ați respinge voi biteismul, ne-ar ajunge și nouă împotriva acuzării de trideism. Și să învingem astfel, folosindu-vă de apărători pe voi acuzatorii, lucru decât care ce poate fi mai generos?

XIV. Care ne este însă lupta și cuvântul îndreptat împotriva și a unora și a altora?

Pentru noi există un singur Dumnezeu, pentru că există o singură Dumnezeire și deși credem că sunt trei, persoanele din El își au referința către Unime (43). Căci nu este unul din cei trei mai Dumnezeu, iar altul mai puțin Dumnezeu, și nici unul un Dumnezeu mai întâi, iar altul un Dumnezeu mai pe urmă (44), nici nu se desparte prin voință, nici nu se împarte prin putere și nici nu există ceva acolo din cele câte sunt proprii lucrurilor care se pot împărți, ci, dacă trebuie s-o spun într-un cuvânt, Dumnezeirea este neîmpărțită între împărțiți (45) și ca în trei sori uniți între ei o singură amestecare a luminii. Așadar, când privim către Dumnezeu și către cauza primă și către monarhie (46), unul este lucrul care ni se înfățișează, când însă privim către cele în care este Dumnezeirea (47) și care își au de aici ființa, din cauza primă, mai presus de timpuri și deopotrivă slăvite, atunci trei sunt cele pe care le adorăm.

XV. – Dar oare, ar zice cineva, nu și la elini e o singură Dumnezeire cum spun cei care filosofează la ei mai desăvârșit, și la noi o singură omenire, neamul omenesc întreg? Și cu toate acestea sunt mulți zei și nu unul, după cum sunt și oameni mulți?

Da, dar aici comunitatea are unimea contemplată numai de cugetare. Atributele însă care se referă la fiecare în parte, sunt, de cele mai multe ori, împărțite între ele și de timp

și de patimi și de putere (48). Căci noi, oamenii, nu suntem numai alcătuiți ci suntem și opuși, și unii față de alții și față de noi înșine, fără să rămânem curat aceiași nici măcar o singură zi, necum toată viața, ci curgând și schimbându-ne și în privința corpurilor și în privința sufletelor. Și nu știu dacă nu pătesc la fel și îngerii și toată firea de sus și după Treime, chiar dacă sunt niște firi simple și mai cu putere fixate față de bine, prin vecinătatea lor cu binele suprem (49).

XVI. Dar zeii și demonii adorați de elini, cum îi numesc ei înșiși, nu au deloc nevoie să le fim noi acuzatori, ci sunt osândiți de proprii lor teologi, pe de o parte ca fiind socotiți pătimași, iar pe de alta ca răzvrătitori, gemând de atâtea rele și nestatornici și în vrăjmășie nu numai între ei ci și față de primele cauze, pe care zeii îi numesc Oceani și Tetizi și Faneți (50) și nu știu mai cum și, în sfârșit, un zeu urâtor de copii din cauza iubirii de stăpânire (51), care a mâncat pe toți ceilalți, din cauza nesațietății lui, cu scopul de a ajunge tată și al tuturor oamenilor și al tuturor zeilor, mâncați și vărsați afară printr-o soartă amarnică. Iar dacă acestea sunt niște mituri și alegorii, cum spun ei înșiși, spre a scăpa de josnicia cuvântului, ce vor zice privitor la afirmația că „lumea întreagă a fost împărțită în trei" (52) și că un zeu stă în fruntea a câte unei părți din cele existente, deosebindu-se ei și prin materii și prin vrednicii? Dar împărțirea noastră nu este de felul acesta și nici nu este aceasta partea lui Iacob, zice teologul meu (53), ci fiecare dintre persoanele Treimii este una cu persoanele cu care este unită, nu mai puțin decât față cu sine însăși, datorită identității de ființă și de putere. Și aceasta este legea Unimii, cât am înțeles-o noi în aceste lucruri. Dacă, deci, este tare această lege, slavă lui Dumnezeu pentru contemplație, iar de nu, să căutăm pe cea care este mai puternică.

XVII. Dar argumentele tale, prin care încerci să răstorni Unimea noastră, nu știu cum le vom numi: ale unui om care glumește, sau ale unui om serios? Și care este acest argument?

— Cele de ființă, zici tu, se numără împreună, numind împreună cu cele care nu sunt deoființă, încât nu veți scăpa de vorbirea de trei Dumnezei, după judecata aceasta. Pentru noi însă nu este nici un pericol, căci nu le zicem deoființă.

— Așadar ai scăpat de încurcătură printr-o singură vorbă (54), și ai câștigat biruința cea rea, făcând la fel cu cei care se strâng de gât de frica morții. Căci ca să nu te obosești cu apărarea monarhiei, ai tăgăduit Dumnezeirea și ai pus la îndemâna dușmanilor ceea ce căutau. Eu însă, chiar dacă va trebui să mă obosesc întru-câtva, nu voi părăsi pe cel căruia mă închin. Și nici nu văd care ar fi oboseala aici.

XIII. Se numără împreună, zici tu, cele deoființă, iar cele care nu sunt astfel, își au indicarea fiecare în parte. De unde ai învățat tu lucrul acesta și de la care dogmatiști și mitologi? Sau nu știi că orice număr este arătător al cantității lucrurilor care-i stau la bază, nu al naturii lor? Eu însă sunt așa de primitiv, mai mult chiar, sunt așa de neînvățat, încât numesc trei pe cele tot atâtea la număr, chiar dacă se deosebesc după natură, iar unu și unu și unu altfel tot atâtea unități, deși sunt legate împreună prin ființă, fără să privesc la lucruri mai mult decât la cantitatea lucrurilor a căror numărare se face. Dar fiindcă te ții așa de strâns de literă, deși luptându-te cu litera, ia-mi de aici dovezile: „Trei sunt în parimii, cele care merg țanțoș pe drum: leul și țapul și cocoșul și, în al patrulea rând, împăratul când vine să vorbească în popor" (55), ca să nu amintesc de celelalte tetrade numărate aici, dar deosebite prin natură. Și doi heruvimi îi găsesc la Moise numărați ca o unitate (56). Cum sunt deci, după arta cuvântului tău, fie acelea trei, deși prin naturile lor ce

deosebesc atât de mult între ele, fie acestea unități, când sunt atât de identice între ele în ce privește natura lor și când sunt atât de legate și de unite între ele? Căci dacă aș zice Dumnezeu și Mamona, doi domni numărați într-un singur număr (57), în timp ce sunt atât de departe de altul, aș fi poate și mai de râs, din pricina numărării împreună.

XIX. — Dar pentru mine, zice, se spun împreună numărate și de ființă, cele care conglăsuiesc între ele și în privința numelor, precum, trei oameni și trei Dumnezei, și nu trei cutare și cutare la întâmplare (58). Care mai este replica?

— Replica mea este că raționamentul tău este raționamentul unui om care pune legi în privința numelui, nu al unui om care caută adevărul. Fiindcă și pentru mine Petru și Pavel și Ioan nu sunt trei și nici deoființă, cât timp nu s-ar spune trei Petri și trei Paveli și tot atâți Ioani. Căci ce ai păzit tu în privința numirilor generice, aceea o pretindem și noi în privința numirilor specifice, conform interpretării tale. Sau vei face o nedreptate, nedând ceea ce ai primit. Ce face deci Ioan când zice, în epistolele catolice (59), că trei sunt cei care mărturisesc: Duhul, apa, sângele? Ți se pare cumva că aiurează, întâi pentru că a îndrăznit să numere împreună pe cele care nu sunt deoființă, lucru pe care tu îl faci față de cele care sunt deoființă, căci cine ar zice că acestea sunt de o singură ființă, și al doilea, fiindcă a pus împreună lucruri care nu au nimic comun între ele, ci, după ce a pus înainte numărul „trei" la masculin, a adăugat numărul „trei" la neutru, în ciuda definițiilor și normelor gramaticii tale? Totuși, ce deosebire este între a pune înainte numărul trei la masculin, adăugând apoi unu plus unu plus unu la neutru (60), și între a spune unu plus unu plus unu la masculin, fără să le numești trei la masculin, ci trei la neutru? lucru pe care tu însuți îl consideri nevrednic de admis în Dumnezeire. Ce este pentru tine

deci cancerul, care este și animalul și organul și steaua cu acest nume? Ce este câinele, care este și de uscat și de apă și ceresc? Nu ți se pare că sunt numiți trei canceri și trei câini?

— Evident că da.

- Sunt ei, prin urmare din pricina aceasta și deoființă? Care dintre oamenii în toate mințile va susține aceasta? Vezi cum ți s-a surpat teoria despre numărarea împreună, respinsă de noi cu tot atâtea argumente? Căci dacă nu se numără întotdeauna împreună cele deoființă și dacă se numără împreună cele care nu sunt deoființă, și dacă și într-un caz și în altul li se dă aceeași denumire, ce ți-a mai rămas din dogmele tale?

XX. Dar să cercetez și chestiunea aceea și poate nu fără o rațiune.

— Unu și cu unu nu alcătuiesc numărul doi? Iar cele două nu se desfac ele în unu și unu?

— Evident că da.

— Așadar, dacă sunt deoființă cele care se numără împreună, după teoria ta, și deosebite în ființă cele care se despart, ce se întâmplă? Se întâmplă că unele și aceleași lucruri să fie și deoființă și deosebite în ființă. Mă apucă râsul de numărările tale (61), de care crezi lucru mare, ca și cum în ordinea numirilor ar sta lucrurile însăși. Căci dacă așa este lucrul, considerând că unele și aceleași lucruri sunt numărate și înainte și în urmă în dumnezeiasca Scriptură, din pricina egalității naturii, ce împiedică, după același raționament, ca unele și aceleași lucruri să fie și mai cinstite și mai necinstite decât ele însele? Aceeași observație o am de făcut și în privința cuvântului „Dumnezeu" și „Domnul" și, pe lângă aceasta, și în privința prepozițiilor „din care" și „prin care" și „în care" (62), prin care tratezi cu artă Dumnezeirea, pe una atribuind-o Tatălui, pe alta Fiului și pe alta Sfântului Duh (63). Căci ce ai fi făcut, dacă fiecare din aceste pre-

poziții ar fi fost atribuită statornic fiecărei persoane, când, deși toate sunt atribuite tuturor, cum este limpede pentru oamenii studioși, tu introduci prin ele o atât de mare neegalitate și de cinstire și de natură? Sunt destul și acestea pentru cei care nu sunt prea lipsiți de dreapta judecată.

Dar fiindcă este greu ca, o dată ce te-ai trezit asupra Duhului, să-ți oprești iureșul și să nu dai cu râtul până la sfârșit și să nu te repezi în sabie ca mistreții, până vei fi primit în piept o lovitură de grație, hai să vedem ce argument îți mai rămâne.

XXI. Iarăși și adesea ne rostogolești expresia „nescripturistic". Că Duhul nu este deci străin de scriptură, și nici introdus prin înșelăciune, ci că este cunoscut și descoperit și celor de demult și celor de acum, s-a arătat deja de către mulți dintre cei care au discutat despre El, care nu s-au ocupat cu dumnezeieștile Scripturi nici cu ușurință și nici ca de ceva fără importanță, ci, despicând ei litera și privind cu băgare de seamă înăuntru, s-au învrednicit să vadă frumusețea ascunsă aici și s-au umplut de strălucire prin luminarea cunoașterii. Să arătăm însă și noi, în fugă, pe cât este cu putință, că Duhul este scripturistic, spre a nu lăsa impresia că suntem niște oameni superficiali și mai ambițioși decât se cuvine, ca unii care am clădi pe o temelie străină (64). Iar dacă faptul că nu s-a scris despre El prea limpede că este Dumnezeu și nici nu i s-a spus adesea pe nume, cum s-a petrecut cu Tatăl mai înainte și cu Fiul mai în urmă, este pentru tine prilej de blasfemie și prilejul acestei zadarnice mâncărimi la limbă și nelegiuiri, îți vom rezolva noi această pagubă, filosofând nițel despre lucruri și despre numiri și îndeosebi despre felul cum obișnuiește să le întrebuințeze Scriptura.

XXII. Dintre lucrurile despre care se vorbește în Scriptură, unele nu sunt, dar se spune că sunt, altele, deși sunt, nu se

spune că sunt; altele nici nu sunt şi nici nu se spune că sunt; altele şi sunt şi se şi spune că sunt. Ceri de la mine exemple de astfel de lucruri? Sunt gata să ţi dau.

În Scriptură, Dumnezeu doarme (65) şi veghează (66) şi se mânie (67) şi merge (68) şi are tron pe Heruvimi (69). Şi totuşi când a fost El supus afecţiunilor (70)? Când ai auzit că Dumnezeu este corp? Lucrul acesta, deşi neexistând, a fost închipuit. Căci am numit, cât ne-a fost cu putinţă, însuşirile lui Dumnezeu după însuşirile noastre. Într-adevăr, faptul că stă liniştit faţă de noi şi parcă nepăsându-I de noi, din cauze pe care El însuşi le ştie, înseamnă dormire, căci aşa este dormirea noastră, fără veghere şi fără lucrare. Faptul însă că ne face bine, printr-o schimbare neaşteptată, este numit veghere. Căci risipirea somnului este veghere, după cum risipirea duşmăniei este vizitare. Din faptul că pedepseşte, L-am făcut că se mânie, căci aşa este la noi pedepsirea, din mânie, iar faptul că acţionează când aici, când dincolo, s-a numit mergere, căci mergere este mutarea de la un loc la altul. Faptul că se odihneşte în puterile sfinte (71) şi plăcerea parcă de a sta locului, s-a numit şedere şi tronare, lucru care ne este propriu tot nouă. Căci în nimic nu se odihneşte Dumnezeu, aşa ca în cele sfinte. Iar mişcarea cu repeziciune, zbor (72); iar privirea asupra lumii, faţă (73), iar darea şi îndurarea, mână (74) şi, într-un cuvânt, oricare altă putere şi energie a lui Dumnezeu a trezit în sufletul nostru icoana unui lucru dintre cele corporale (75).

XXIII. — Iarăşi, de unde luând-o, ai tu expresia „nenăscut" sau expresia „fără de început", fortăreţele acestea ale argumentării tale, sau de unde avem chiar şi noi expresia „nemuritor"? Arată-le pe nume, fie că ţi le vom respinge, fiindcă nu sunt scripturistice, fie că ţi le vom şterge. Şi ai murit din pricina ipotezelor tale, răsturnându-ţi-se numirile (76) şi zidul locului

tău de refugiu în care te încredeai. Nu este oare limpede că expresiile acestea sunt deduse din textele care le cuprind, deşi nu sunt spuse acolo anume? Din care texte? „Eu sunt întâi şi Eu sunt după aceea" (77) şi „Înainte de mine nu este alt Dumnezeu şi după mine nu va fi" (78). Căci întreg acest „este" mie îmi aparţine, fără început, şi fără sfârşit. Considerând aceasta, din pricină că nu există nimic înainte de El şi că nu are o cauză mai veche decât El, L-ai denumit „fără de început" şi „nenăscut", iar din pricină că nu va înceta vreodată să existe, L-ai numit „nemuritor" şi „nepieritor" (79). Aşa sunt deci şi astfel stau între ele primele perechi. Şi care lucruri nici nu sunt şi nici nu se spune că sunt? De exemplu: că Dumnezeirea este rea, că sfera este pătrată, că timpul trecut este prezent, că omul nu este o fiinţă alcătuită. Căci pe cine ai auzit care să fi ajuns cândva la atâta stupiditate, încât să îndrăznească, fie să cugete, fie să pronunţe ceva de felul acesta? Rămâne să arăt care lucruri şi sunt şi se şi spune că sunt: Dumnezeu, om, înger, judecată, deşertăciune, silogismele de felul acesta de acum, răsturnarea credinţei şi golirea tainei (80).

XXIV. Atât de mare fiind deci diversitatea numirilor şi lucrurilor, cum de mai eşti aşa de înrobit literei şi cum de te mai faci părtaşi înţelepciunii iudaice şi urmezi silabelor, părăsind realitatea lucrurilor? Iar dacă tu ai fi zis de două ori cinci sau de două ori şapte şi eu aş fi conchis că face zece sau patrusprezece, sau dacă din expresia „animal raţional muritor" aş fi conchis că este omul numit aici, ţi-aş fi părut că aiurez? Şi cum aş aiura, de vreme ce vorbesc cu vorbele tale? Căci aceste vorbe nu sunt mai mult ale celui care vorbeşte, decât ale celui care sileşte la vorbă. Aşadar, după cum în cazul de faţă nu aş cerceta mai mult ceea ce se vorbeşte decât aş cerceta ceea ce se gândeşte, tot aşa şi în cazul nostru, chiar dacă nici nu aş găsi vreun lucru din cele care nu sunt spuse, sau din cele necugetate limpede de Scriptură, nu aş fugi de

pronunțarea lui, pentru că m-aș teme de tine denunțătorul numirilor. În felul acesta ne vom ridica deci în fața celor înțelepți numai pe jumătate (81). Căci ție nici măcar atât nu ți se poate spune. Căci tu, care tăgăduiești numirile Fiului, care sunt așa de limpezi și atât de multe, evident că nu le-ai fi putut cinsti nici pe acestea ale Duhului, chiar și atunci când le-ai fi cunoscut cu mult mai limpezi și mai multe. Iar acum voi arăta și pricina întregului sens ascuns al lucrului, luând cuvântarea ceva mai de sus, cu toate că voi sunteți oameni înțelepți (82).

XXV. De când există lumea, două au fost schimbările de viață însemnate, care sunt chemate și două Testamente și cutremure de pământ, din cauza nemaipomenirii faptului: una, trecerea de la idoli la lege și alta, trecerea de la lege la Evanghelie. Și mai vestim și un al treilea cutremur de pământ: trecerea din viața de aici la cea de dincolo, care nu mai este mișcată și nici clătinată (83). Același lucru l-au suferit însă cele două Testamente. Care este acest lucru? Ele nu s-au mutat așa dintr-o dată și nici deodată cu prima mișcare a întreprinderii. Din care cauză? Căci este necesar de știut. Pentru ca noi oamenii să nu fim forțați, ci convinși, căci ceea ce nu este în liberă voință, nu este nici durabil, cum sunt râurile și plantele care sunt ținute cu forța. Ceea ce însă pornește din libera voință, este mai trainic și mai temeinic. Un fel de schimbare este propriu celui care forțează, iar altul ne este propriu nouă, unul este propriu bunătății și blândeții lui Dumnezeu, iar altul propriu stăpânirii tiranice. Așadar Dumnezeu a socotit că nu trebuie făcut bine la cei care nu vor, ci că binefacerea trebuie făcută celor care o vor. Din pricina aceasta, întocmai ca un pedagog și ca un medic, suprimă o parte din așezămintele străbune, iar pe de alta o îngăduie, îngăduind câte ceva din cele care fac oamenilor plăcere, cum fac doctorii față de bolnavi, ca să fie primită doctoria, după ce a fost meșteșugit preparată cu ajutorul sub-

stanțelor mai dulci. Căci nu este chiar atât de ușoară trecerea de la obiceiurile consfințite de tradiție și de timpul îndelungat. Dar ce spun? Spun că prima schimbare, deși înlăturase idolii, a îngăduit sacrificiile: a doua, deși înlăturase sacrificiile, nu a împiedicat tăierea împrejur. apoi, odată ce oamenii au primit înlăturarea s-au învoit să fie înlăturat și ceea ce li se îngăduise: unii jertfele, alții tăierea împrejur și s-au făcut, în loc de păgâni, iudei, iar în loc de iudei, creștini, prin schimbările parțiale fiind furați spre Evanghelie. Să te convingă de aceasta Pavel, care din faptul că tăia împrejur (84) și că s-a curățit (85) a ajuns să zică: „Iar eu, fraților, dacă predic tăiere împrejur, de ce mai sunt persecutat" (86)? Lucrul acela aparținea iconomiei, acesta aparținea desăvârșirii.

XXVI. Cu acest fapt pot asemăna eu doctrina despre Dumnezeu, numai că ea urmează o cale contrarie. Căci acolo, din cele înlăturate se face schimbarea, iar aici, prin cele adăugate se face desăvârșirea. Căci așa stă lucrul: Vechiul Testament a predicat clar pe Tatăl și mai întunecat pe Fiul: Noul Testament a arătat limpede pe Fiul, a lăsat să se întrevadă Dumnezeirea Duhului. Acum se încetățenește cu noi Duhul, oferindu-ne mai clară arătarea Lui, căci nu era lucru lipsit de primejdie, ca atât timp cât nu era mărturisită Dumnezeirea Tatălui, să fie predicat limpede Fiul și, ca să spun un lucru mai îndrăzneț, nici ca să fie luată pe umeri sarcina predicării Sfântului Duh, câtă vreme nu era primită Dumnezeirea Fiului, ca nu cumva, după cum cei care sunt îngreunați de mâncare peste putere și cei care își îndreaptă privirea bolnavă încă spre lumina soarelui, să fie în primejdie oamenii de a nu mai putea face nici ceea ce este în puterea lor, iar prin adăugirile parțiale și, cum zice David, prin urcările și prin înaintările și progresările (87) din slavă în slavă (88), lumina Treimii să strălucească oamenilor mai luminați. Din această pricină, socotesc eu, și ucenicilor li se predică parțial, cumpănindu-se lucrul cu puterea de înțelegere a

primitorilor învățăturii (89), la începutul Evangheliei, după Patimi după Înălțare, desăvârșind puterile, insuflând (90), apărând în limbi de foc (91) și, puțin câte puțin, este arătat de Iisus, cum vei ajunge să știi și tu însuți, de vei stărui cu mai multă grijă (92). „Voi ruga zice, pe Tatăl și vă va trimite un alt mângâietor, pe Duhul adevărului" (93), ca să nu pară că este adversar al lui Dumnezeu și că vorbește ca de altă putere oarecare. Apoi „va trimite", dar „în numele meu". Lăsând la o parte vorba „voi ruga", a păstrat vorba „va trimite", apoi vorba „voi trimite" (94) arată vrednicia proprie, apoi vorba „va veni" arată puterea Duhului.

XXVII. Iată luminări care ne strălucesc parțial și ordine a teologiei, pe care ar fi mai bine s-o păzim și noi, nici arătându-le deodată, nici ascunzându-le până la sfârșit. Căci a le arăta deodată este nedibăcie și lipsă de tact, iar ascunderea lor până în sfârșit este ateism și nelegiuire, arătarea lor deodată fiind în stare să lovească pe cei străini de noi, iar ascunderea lor până la sfârșit fiind în stare să înstrăineze de noi pe cei ai noștri. Lucrul însă care poate că le-a venit acum în minte unora și altora, dar pe care eu îl socotesc fruct al gândirii mele proprii, îl voi adăuga celor spuse. Avea Mântuitorul unele învățături pe care socotea că nu le pot suporta ucenicii, cu toate că erau plini de multe învățături, poate din pricinile pe care le-am spus și pentru aceasta le ținea ascunse. Și mai zicea El că toate ni se vor arăta de Duhul care are să vină în lume (95). Dintre aceste învățături socot eu că este și Dumnezeirea însăși a Duhului, care avea să fie lămurită mai în urmă, atunci când cunoașterea Lui va fi la vremea ei și cu putință de cuprins cu mintea, adică după restaurarea Mântuitorului (96), când, datorită minunii, el nu va mai fi pus la îndoială. Căci ce lucru mai mare decât acesta ar fi putut fie să-l făgăduiască El, fie să-l învețe Duhul? Căci dacă trebuie socotit ceva mare și vrednic de măreția lui Dumnezeu, trebuie socotit lucrul acesta făgăduit sau învățat.

XXVIII. Aceasta este deci convingerea mea în ce privește aceste chestiuni și să dea Dumnezeu să fie și mai departe și să fie și a oricui este prieten cu mine: anume că ador ca Dumnezeu pe Tatăl, ca Dumnezeu pe Fiul, ca Dumnezeu pe Sfântul Duh, trei proprietăți, o singură Dumnezeire, neîmpărțită în slavă și în cinste și în ființă și în împărăție, cum înțelepțește a spus-o, puțin mai înainte, unul dintre de Dumnezeu purtători (97); sau să nu vadă luceafărul răsărind, cum zice Scriptura (98), și nici slava strălucirii cerești, oricine nu crede așa, sau care se dă după împrejurări, făcându-se când una, când alta și care are gânduri putrede despre lucrurile cele mai mari. Căci dacă nu trebuie adorat Duhul, cum mă îndumnezeiește El prin botez (99)? Iar dacă trebuie adorat, cum de nu trebuie El cinstit cu ardoare? Iar dacă se cuvine a fi cinstit cu ardoare, cum de nu este El Dumnezeu? Unul este legat de unul, lanțul cu adevărat de aur și mântuitor. Și de la Duhul avem nașterea din nou, de la nașterea din nou avem reînnoirea, iar de la reînnoire avem cunoașterea vredniciei celui care ne-a reînnoit.

XXIX. Acestea ar putea deci să le spună cel care socotește nescripturistic pe Sfântul Duh. Dar îți va sosi acum și spuza pe mărturii, din care se va arăta celor care nu sunt cu totul întunecați la minte și nici străini de Duhul, că Dumnezeirea Duhului este și foarte scripturistică. Judecă deci astfel. Se naște Hristos (100), Duhul Îi este premergător (101); se botează Hristos (102), Duhul Îi este mărturisitor (103); este ispitit Hristos (104), Duhul Îl duce (105); săvârșește minuni Hristos (106), Duhul Îl întovărășește (107); se urcă la cer Hristos (108), Duhul Îi este urmaș (109); căci ce lucru mare și propriu lui Dumnezeu nu-I poate fi dat Lui, afară de cel de „nenaștere" și cel de „naștere"? Căci se cuvenea ca aceste proprietăți să rămână numai Tatălui și Fiului, ca să nu fie amestecate în Dumnezeirea care le aduce pe

celelalte la rânduială și la bună întocmire. Într-adevăr, eu mă cutremur de spaimă când mă gândesc la bogăția numirilor și contra câtor denumiri se poartă cu nerușinare cei care se năpustesc asupra Duhului. El este numit Duh al lui Dumnezeu (110), Duh al lui Hristos (111), mintea lui Hristos (112), Duh al Domnului (113), Domnul însuși, Duh al înfierii (114), al adevărului (115), al libertății (116), Duh al înțelepciunii, al înțelegerii, al sfatului, al tăriei, al cunoașterii, al cucerniciei, al temerii de Dumnezeu (117), căci și este făcător al acestor toate, umplându-le pe toate cu ființa Lui, pe toate ținându-le, umplând lumea după ființă, neîncăput în lume după putere (118), bun (119), drept (120), călăuzitor (121), sfințind prin natura Lui, nu prin autoritatea altuia (122) (123), măsurând, nu măsurat (124), împărțitor, nu părtaș (125), umplând (126), nu umplut, ținând, nu ținut, moștenit (127), slăvit (128), împreună numărat (129), amenințându-se cu El (130), deget al lui Dumnezeu (131), foc (132) ca Dumnezeu (133), spre arătarea deoființimei cred eu, Duh care a clădit (134), care reclădește pe om prin botez (135), prin înviere (136), Duh care cunoaște toate (137), care învață (138), care suflă unde vrea și cât vrea (139), care călăuzește (140), care vorbește (141), care mână (142), care separă (143), care se aprinde de mânie (144), care se ispitește (145), descoperitor (146), luminător, dătător de viață (147), însăși lumina și viața chiar, făcător de temple (148), îndumnezeitor, desăvârșitor, încât să premeargă botezului și să fie cerut după botez, care lucrează (149) cele câte lucrează Dumnezeu, care este împărțit în limbi de foc (150), care împarte harismele (151), care face apostoli, profeți, evangheliști, păstori și învățători (152), cugetător în multe chipuri, limpede, clar, neîntinat, neîmpiedicat (153) cu alte cuvinte foarte înțelept și în multe chipuri și lucrări și lămuritor al tuturor și limpezitor și liber de sine dispunător și neschimbător –, atotputernic, atotatescrutător prin toate duhurile cugetătoare pătrunzător (154), duhuri curate, delicate (prin puterile îngerești

socotesc eu), precum și prin duhurile profetice și apostolice, în același timp și nu în aceleași locuri (de vreme ce unii erau risipiți în alte părți), prin care fapt se arată că El este nemărginit.

*

XXX. Cei care spun și învață acestea și care, pe lângă acestea, numesc pe celălalt Mângâietor (155) un alt Dumnezeu, cei care știu că numai blestemul contra Lui nu este iertat (156), cei care scriu pe Anania și Safira atât de cu spaimă pe coloana de piatră, ca unii care au mințit Sfântului Duh (157), mințind ca lui Dumnezeu, nu ca unui om, ce ți se pare că fac ei? Ți se pare oare că predică ei pe Duhul ca Dumnezeu, sau ca pe altceva? Într-adevăr, cât ești de întunecat la minte și cât de departe ești de Duhul, dacă te îndoiești de acestea și dacă ai nevoie de învățător! Atât de multe sunt deci numirile Duhului și atât de vii sunt ele! Căci la ce este nevoie să-ți fie puse în față mărturiile cuvintelor? Iar cele câte și aici sunt spuse cu foarte mare smerenie, ca: a fi dat (158), a fi trimis (159), a fi împărțit (160), harisma (161), darul (162), suflarea (163), făgăduința (164), mijlocirea la Dumnezeu (165), sau altceva de felul acesta, ca să nu vorbesc de fiecare în parte, trebuie raportate la prima cauză, ca să se arate de unde sunt, ca nu cumva trei principii împărțite să fie primite în sens politeistic. Căci deopotrivă la nelegiuire duce și unirea lor în una, ca la Sabelie, și separarea naturilor, ca la Arie.

*

XXXI. Astfel, considerând și cercetând mult în sinea mea, împins de iubirea de activitate a minții și îndreptându-mi judecata în toate chipurile și căutând o icoană a unui lucru atât de mare, nu am aflat ceva pe pământ cu care să compar natura dumnezeiască. Căci chiar dacă s-ar putea găsi o mică asemănare, partea mai mare fuge de mine, lăsându-mă jos cu exemplu cu tot. Am cugetat la un ochi (166) de apă, la un izvor și la un râu, căci au mai cugetat așa și alții, la gândul dacă nu cumva

unuia să-i fie comparat Tatăl, altuia Fiul, iar altuia Sfântul Duh (167). Căci acestea nu sunt despărțite nici de timp și nici nu se separă violent între ele în ce privește continuitatea, chiar dacă într-un fel parcă sunt tăiate de trei proprietăți. Dar m-am temut, întâi, să nu fie admisă vreo cugetare fără de oprire a Dumnezeirii și al doilea, ca nu cumva, din pricina acestei asemănări, să fie introdusă numărului unimea. Căci ochiul apei și izvorul și râul sunt una la număr, cu toate că au înfățișări deosebite (168).

XXXII. Iarăși am cugetat la soare și la raza lui și la lumină. Dar și aici este o temere, întâi, ca nu cumva să fie cugetată vreo compunere a naturii necompuse, cum este cea a soarelui și a celor din soare și al doilea, ca nu cumva să atribuim ființa în sine Tatălui, iar pe celelalte persoane să nu le socotim ca existente de sine, ci să le facem drept niște puteri ale lui Dumnezeu, existând ele în El, nu ca de sine stătătoare. Fiindcă nici raza și nici lumina nu sunt un alt soare, ci niște curgeri sau revărsări de soare și calități substanțiale ale soarelui. Și ca nu cumva să atribuim în acestea lui Dumnezeu și ființa și neființa, cât reiese din acest exemplu, lucru care ar fi și mai absurd decât cele spuse. Am auzit însă de cineva care descria și o socotință de felul acesta: că o orbitoare lumină de soare strălucind pe un zid și tremurând din toate părțile, din pricina unei mișcări de ape, pe care luând-o cu sine raza de soare, cu ajutorul aerului de la mijloc, apoi risipind-o pe suprafața corpului tare, s-a făcut și o stranie vibrație. Căci se agită în multe și în dese mișcări, o mișcare nefiind mai mult decât multe mișcări, nici mai multe mișcări mai mult decât una, din pricina iuțelii adunării și risipirii ca fugind mai înainte de a fi reținută de privire (169).

XXXIII. Dar nici acest lucru nu-mi este posibil să-l admit, întâi, pentru că cel care produce această mișcare este cu desă-

vârșire evident. Decât Dumnezeu însă nimic nu este mai vechi, ca să fie ceva care să-L fi mișcat, căci El este cauză a tuturor, iar o cauză mai veche decât El nu are și al doilea, fiindcă ar fi și aici o bănuială a acelorași lucruri: de compunere, de revărsare, de natură fără stare și temeinicie, dintre care lucruri nimic nu trebuie cugetat despre Dumnezeu. Și, în general, nu este nimic care să-mi statornicească mintea, când contemplez în exemple lucrul închipuit (170), afară numai dacă cineva, după ce ar lua ceva din imaginea închipuită, sub înrâurirea judecății sănătoase, ar arunca restul. În sfârșit, deci, mi s-a părut că este lucrul cel mai bun de făcut, pe de o parte să las în pace închipuirile și umbrele, ca înșelătoare și de cele mai multe ori îndepărtate de adevăr, iar pe de alta, lăsându-mă condus de cugetarea mai evlavioasă, întemeindu-mă pe cuvinte puține, folosindu-mă drept conducător de Duhul, strălucirea pe care am primit-o de aici, pe aceasta păstrând-o până la sfârșitul vieții, ca pe o tovarășă credincioasă și în legătură cu mine, să trec străbătând prin mijloc veacul acesta și să conving și pe alții, după puterea mea, să se închine Tatălui și Fiului și Duhului Sfânt: unicei Dumnezeiri și puteri, că Lui se cuvine toată slava, cinstea, puterea, în vecii vecilor. Amin.

NOTE

Viața Sf. Grigorie(10)

1. Prov. IV, 6)
2. Ps. 144, 19.
3. III Reg., XVIII, 39
4. Ps. 45, 3)
5. Iov III, 2.
6. II Cor. X. 8.
7. Iov 33, 15
8. Mat. V, 8.
9. Mat. XVIII, 20.
10. I. Tim. III, 5.
11. Exod III, 7
12. Isaia XXX, 17
13. II Regi, III, 1
14. Ps. XXII. 4.
15. II Tim, 8.
16. Ioan VI. 37
17. Prov. XXV, 17
18. Zaharia VIII, 19

Introducere

1. Cayré, Précis de Patrologie, I, 406, nota 3)
2. La Voce dei Padri, II, 305 și urmare; P. Godet, Grégoire de Nazianze (Saint), Dictionnaire de Théologie Catholique, VI. 2, col. 1839-1841
3. J. Tixeeront. Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne, II, IX-ème édit. Paris 1931 pag. 24-26 și Cardinalul Hergenroether, Hist. de l'Eglise, II pag. 23-24.
4. Hegenroether, op. cit. pag. 64.
5. Hergenroether, op. cit. pag. 100.

6. Hergenroether, op. cit. pag. 22
7. Des hl. Bischofs Gregor von Nazianz Reden aus dem griechischen uebersetzt (I. 2), Bibliothek der Kirchenväter, München 1928, partea introductivă.

Cuvântarea I.

1. Pe lângă lămuririle personale, notele de la aceste cuvântări au fost făcute după: Sancti Patris nostri Gregorii Nazianzeni, Opera,Tomus secundus, Quo poemata omnia graece et latine, una cum doctissimorum graecorum Nicetae, Serronii, Pselii Nonii, Eliae Cretensis et Jacobi Bi. comentariis in omnia ejusdem Gregorii scripta, continentur Cum duplici indice in poemata et commentarios. Coloniae MDCLXXXX, J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series graeca XXXVI, note subpaginale şi notele din limba cină, de la coloana 757 şi urmare, din acelaşi volum şi după notele subpaginale din ediţia critică a lui Arthur James Mason, The five theological orations of Gregory of Nazianzus, Cambridge 1899, după al cărui text ne-am condus îndeosebi în traducerea de faţă.

2. Cuvântarea are două titluri: unul mai scurt „Contra Eunomianilor" în care sunt arătaţi adversarii credinţei ortodoxe, cu care se războieşte Sfântul Grigorie, adică adepţii cei mai fanatici ai Arianismului în descompunere, şi unul mai lung, indicând şi cuprinsul cuvântării: „Contra Eunomianilor şi despre teologie înainte cuvântare". Alte manuscrise adaugă în titlu şi locul unde a fost ţinută cuvântarea (a fost rostită în Constantinopole). Migne are titlul mai lung, adică „Contra Eunomianilor înainte cuvântare". Masson adoptă titlul „Către Eunomiani înainte cuvântare". Este titlul cel mai indicat, justificat de altfel şi de începutul cuvântării. Mai există şi titlul scurt „Către Eunomiani". Vezi Migne, op. cit. nota 11, col. 11

3. Ieremia L, 31

4. Neputând să învingă ortodoxia numai cu arta meşteşugită a raţionamentelor, eunomianii erau pe punctul de a recurge la convingerea cu pumnii. Vezi II Tim. IV. 3.

5. I. Timotei VI. 20; II Timotei II, 16; I. Timotei VI. 4, II Timotei II, 14

6. Romani IX. 28. Vezi şi Isaia XXVIII. 22 (LXX).

7. I. Timotei V, 3

8. Saltimbanci ai cuvintelor. Comparaţia este foarte potrivită cu împrejurarea. Întocmai ca saltimbancii în circuri, care impresionează prin diferitele poziţii pe care le iau, prin mlădierea corpului, îndeosebi prin darea peste cap, eunomianii, datorită elasticităţii subtilităţilor retorice, alergau în sus şi în jos cu argumentarea, supleţea saltimbancilor fiind la ei corespunzătoare cu mlădierea şi volubilitatea limbii. Unii codici folosesc expresia hazardişti, jucători de jocuri de noroc, înşelători. Vezi Galateni IV. 14

9. Aici se face aluzie la Iob, pe care prietenii încercau să-l mângâie cu cuvintele grele. Iov, XVI. 2.

10. Natural, de vreme ce se cobora misterul Sfintei Treimi la neputincioasele şi şarlatanele alcătuiri ale argumentării subtile.

11. Dispreţuitor joc de cuvinte, aluzie la Filimon III.

12. Ieremia IV, 19

13. Matei XIII, Marcu IV, Luca VIII

14. Aici reia, într-o formă puţin schimbată, cuvintele lui Platon, Phaedon, p. 67

15. Adică mintea, facultatea conducătoare a omului în viaţă. Vezi Plutarh de plac. phil. 898 E şi 903 B; Cic. De nat. deor II, 11. 29

16. Psalmul LXXIV. 3 (LXXV, 2).

17. În referire la Evrei V. 12, unde este expresia „hrană tare, dură" în corelaţie cu expresia „cuvinte tari, uscate, dure" din textul de faţă.

18. Psalmul 1, 2.

19. Psalmul LIV. 18 (LV. 17).

20. Psalmul XXXIV. 2.

21. Deuteronom VI, 7

22. Proverbe XXV, 16.

23. Ecclesiast, III. 1

24. Cei care se ocupă cu geometria, trebuie să-şi ferească mintea de tulburare, zice Elias, sau în sensul că cel cu sufletul îndurerat nu trebuie împovărat de subtilitatea teoriilor.

25. Hozea IX. 3

26. Psalmul CXXXVII. 4

27. Daniil III, 23.

28. Matei VII, 6.

29. „Să fie şi disputa noastră legală", adică mai ales în vorbire să ţinem seama de moderaţia necesară în orice lucru, fără să uităm că una din denumirile date lui Dumnezeu este cea de „Cuvântul". Să nu vorbim deci mai mult decât place Cuvântului (Vezi capitolul următor)

30. În general, Sfinţii Părinţi numesc creştinismul „filosofie", „filosofia în sine", „filosofia singură adevărată", „filosofia cea de sus". „A filosofa" înseamnează prin urmare, în sens creştin, a vorbi despre Dumnezeu şi despre dogme „în sens ortodox", pe baza credinţei şi cu concursul raţiunii iluminată de Sf. Duh.

31. Romani I. 30.

32. Marcu V, 9
33. Luca VIII, 31
34. Vezi Platon, Republ. II, 5. ...
35. Plămada omenească. Cuvântul înseamnă temperament, fire, alcătuire din trup și suflet. Cei care judecă drept această plămădire a omului, nu pot decât să supună țărâna Duhului, adică sufletului corpul, partea mai rea celei mai bune.
36. Proverbe XVI, 18.
37. Ieremia IX, 21. Pentru interpretarea citatului, vezi: Sf. Grig. de Nisa, De dominica orat. V; Ambrozie, De fuga saec. 3 și In Psalm. CXVIII Expos. VI 20; Ieronim, adv. Jovin II.
38. Iob XXXVIII, 3
39. Iob XXXVIII, 1.
40. Ioan, XIV, 2.
41. Romani, XII, 6.
42. Matei, VII, 13-14.
43. I. Corinteni, XII, 29
44. II Corinteni XII, 4.
45. II Regi II, 11
46. Exod XIX
47. II Corinteni XII, 4
48. Aici înțelege pe păgâni, care aveau să tragă folos în urma slăbiciunilor și certurilor dintre creștini, în materie de credință.
49. O imagine asemănătoare o avem în Iob. XXXII, 18-20: „Căci sunt plin de cuvinte, duhul din mine îmi dă zor... Voi vorbi deci ca să mă răcoresc..."
50. Ucenicii lui Pitagora păstrau tăcere timp de cinci ani. În acest timp ascultau cele vorbite. Preceptul acesta pitagoreic este amintit și de Clement al Alexandriei (Stromata, lib. V), spunând că a fost introdus pentru purificarea celor cinci simțuri. Se mai crede că această interdicție a fost introdusă și în virtutea maximei „tempus tacendi et tempus loquendi" (este o vreme când să tăcem și o vreme când să vorbim).
51. Discipolii lui Pitagora se abțineau de la mâncarea bobului (leguminoasă cu bobul mai mare ca cel de fasole). Când erau întrebați despre rațiunea acestei abstinențe, ei răspundeau că așa „a spus el însuși" — „ipse dixit". Preceptul acesta a fost luat de la Orfeu. Filosoful, se crede, nu trebuia să mănânce bobi, fiindcă această legumă are proprietatea de a încălzi și dilata sângele, împingând astfel la senzualitate, sau învolburând mintea cu un fel de vapori și astfel tulburându-i liniștea. Se mai credea că această leguminoasă produce sterilitate la femei și chiar la plante, dacă se arunca la rădăcina lor coji de bob. Deveneau sterile și păsările de curte, dacă mâncau din fructele acestei plante. Pitagora mai respingea mâncarea bobului și pentru că se foloseau de el judecătorii în darea sentințelor. (Vezi Elias, op. cit. col. 327, 407—408 și 503.)
52. Platon învăța că ideile sunt formele exemplare ale lucrurilor create, că sunt în afară de Dumnezeu și că lumea a fost creată după ele, ca după niște exemple anterioare.
53. Epicur nega pe Dumnezeu. Binele suprem era pentru el plăcerea, adică în lipsa tuturor durerilor.
54. Aristot învăța că Dumnezeu poartă grijă numai de cele din cer. În ce privește cele de pe pământ, ele sunt lucruri de prea mică importanță și ca atare nevrednice de grija Lui. Învăța apoi că sufletul este muritor.

Cuvântarea a II-a

1. Adică după ce am lămurit pe deplin problema teologului.
2. „Ca lumina să fie cuprinsă de lumină". Atunci când este vorba de cunoașterea lui Dumnezeu, se cade ca cei care vor să ajungă la acest lucru să fie cu desăvârșire curați. Aici, Sf. Grigorie este și sub influența lui Platon (Phaedon, p. 67 B). Vezi și Cuvântarea I despre Dumnezeu, cap. III și Ioan I, 5.
3. Matei XIII, 5
4. Această primă parte a cap. I rezumă cap. III din prima cuvântare.
5. Matei XIII, 7; Ieremia IV,3
6. Ieșire XIX, 3.
7. Ieșire XXIV, 18.
8. Ieșire XIX, 24.
9. Ieșire XXIV, 1.
10. Vezi Nota 1.
11. Ieșire XIX, 14-15.
12. Ieșire XIX, 19; Evrei XII, 19.
13. Deuteronom IV, 12.
14. Ieșire XIX, 16-18; Evrei XII, 18.
15. Ieșire XIX, 16.
16. I. Timotei V, 3; II Timotei I, 13.
17. Matei XXI, 41
18. Ieremia XIII, 11.

19. I. Petru, V, 8.

20. Matei VII, 7.

21. Avacum I, 8.

22. Cântarea Cântărilor II, 15.

23. Levitic X, Deuteronom XIV.

24. Ieșire XXIV, 12.

25. Ieșire XXXII, 15.

26. Ieșire XXXIII, 23, adică lucrurile create, numite aici „Spatele lui Dumnezeu" în opoziție cu „Fața lui Dumnezeu" (Psalmul XIII, 22), sau Dumnezeirea în sine, care ne rămâne necunoscută.

27. Evrei IX, 3.

28. Ieșire XXV, 20; XXVI,31, Iezechiel XXVIII, 14, 16.

29. Psalmul VIII, 2, CXI, 3.

30. Aceeași imagine din Platon, despre care a fost vorba la nota 2.

31. Ieșire VII, 1.

32. II Corinteni XII, 2.

33. Aici se referă la Ierarhia cerească, dispusă în triade și ranguri, cum se vede în cap. V la Sfântul Dionisie Areopagitul.

34. Este vorba de Platon (Timaeus), care într-un pasaj redat de Tullius (Lib. de Universitate), spune: „Este greu să-l descoperim pe acela care este ca și un părinte al Universului și chiar dacă l-am descoperi, nu este îngăduit să fie arătat vulgului" (Migne, nota respectivă, vol. XXXVI seria gr.)

35. Expresiile „Întuneric corporal" și „desiș carnal" sunt frecvente în patristică, când este vorba de cuprinderea lui Dumnezeu cu mintea. Oricât de ridicată ar fi cugetarea și înțelegerea omenească, ea nu se poate desface și nici dispensa de imaginile lucrurilor corporale și de comparația cu cele omenești, deși comparația ar trebui făcută numai între lucruri care aparțin aceluiași gen.

36. Adică îngerii.

37. I Corinteni II, 9; citând pe Isaia LXIV, 3.

38. Psalmul VIII, 4.

39. Filipeni IV, 7.

40. Distincția făcută aici este esențială și ea este repetată în cuvintele de la sfârșitul capitolului de față, subliniind că una este să fii convins de existența lui Dumnezeu, lucru pe care rațiunea îl cere și îl admite ca pe ceva absolut necesar, și alta este să știi ce este Dumnezeu în sinea Lui.

41. I Corinteni XV, 14, 17.

42. Coloseni I, 16-17.

43. Aici și în alte capitole următoare, *Sf.* Grigorie de Nazianz face o strălucită formulare a argumentării cosmologice. Aici și în alte capitole (XVI, XXII...), vorbește despre legea cauzalității, despre cauza eficientă, despre legea naturală a finalității. Argumentarea cosmologică redată aici, prin expresia, în fond scripturistică (Ieșire XXXIII, 23), „spatele sau cele dinapoia lui Dumnezeu", rămâne clasică.

44. Aici argumentarea cosmologică merge paralel cu cea teleologică, căutând și dovedirea existenței unui Dumnezeu personal, nu numai cauză absolută.

45. Exemplul cu chitara este cel mai potrivit și obișnuit pentru proba cosmologică.

46. Psalmul CXIX, 13.

47. I Corinteni II, 10.

48. Vezi Înțelepciunea lui Solomon, VII, 24.

49. Ieremia XXIII, 24.

50. Înțelepciunea lui Solomon I, 7.

51. I Timotei 1, 7.

52. Aristot învăța că pe lângă cele patru stihii (pământul, apa, aerul și focul) mai există și a cincea, cerul, care și el este tot material. Elias, Migne, nota respectivă).

53. Adică creștinismul ortodox.

54. Atributele Dumnezeirii nu sunt în legătură cu ființa în sine a lui Dumnezeu. Ele nu spun ce este Dumnezeu, ci ce nu este. Atributele acestea alcătuiesc teologia negativă.

55. S-ar părea că *Sf.* Grigorie lasă aici posibilitatea cunoașterii Dumnezeirii în sine celor care, prin meditație și impasibilitate, au ajuns în vârful vieții contemplative, am putea spune, într-un fel, în afara materiei. În general însă, Sfântul Grigorie nu admite nici aceasta și nici chiar când este vorba de îngeri. Extazul final este intuirea Divinității dincolo de marginile cunoașterii raționale. Ori la noi, oamenii, este știut că cunoașterea rațională este posibilă numai în limitele rațiunii (Vezi, pentru o mai largă documentare, pe Arnou R., Le platonisme des Pères, Dict. de Théol. Cathol.).

56. Evident, că de am putea cuprinde cu mintea pe Dumnezeu în ființa lui p[illegible] ar fi astfel mărginit, fiindcă domeniul rațiunii este limitat în cuprinsul celor de față.

57. Matei VII, 20.

58. Daniel V, 11.

59 Vezi şi Platon, Timaeus, p. 29, E.

60 Iob. XXXVIII 16.

61 Iob XV, 25

62 Isaia XIV, 12-14.

63 O splendidă comparaţie: după cum norul ascunde lumina puternică strălucitoare a soarelui, la fel şi carnea pune nor în faţa minţii, împiedicând lumina să vadă Lumina. (Migne, nota resp.).

64 Eşire XIV, 20.

65 Psalmul XVIII. 12.

66. Vezi şi Hom. VII la Hexaim. a Sfântului Vasile.

67 Vezi Deuteronom IV, 12, 24 IX, 3, Eşire XIX, 18.

68. Adică denumiri date de noi lui Dumnezeu, care însă nu-i exprimă fiinţa, ca unele care nu se pot desprinde de ordinea materială în care se poartă cugetarea omenească.

69 Înţelepciunea lui Solomon XIII-XIV

70. Înţelepciunea lui Solomon XIV 15.

71 Romani I, 23 Înţelepciunea lui Solomon XI, 15.

72. Lumea, prin contemplarea ordinii, frumuseţii şi utilităţii celor din Univers, în loc să se ridice pe calea acestora la raţiunea necesităţii existenţei lui Dumnezeu, a ajuns să adore creaturile, făcând deci dintr-un lucru bun un lucru rău prin insultarea Creatorului, pus în rând cu creaturile şi prin înşelarea proprie.

73. Aici este vorba de raţiunea iluminată de Darul lui Dumnezeu, reabilitată prin revelaţia creştină.

74 Se crede că aluzia de aici este făcută la Platon, în Timaeus, p. 85, A şi De legg. X. p. 897, C

75 Raţiunea omenească este de natură divină. Prin urmare, este posibilă cunoaşterea raţională a lui Dumnezeu, raţiunea noastră sau „tipul" având proprietatea naturală de a se ridica la „arhetipul" ei, chiar dacă, cum zice mai jos Sf. Grigorie (cap. XXI), încercăm să cuprindem cu mintea pe Dumnezeu în timp ce ne stau piedică în calea raţiunii simţurile şi întunericul carnii, întocmai ca cineva care cu un instrument mic încearcă să facă un lucru mare.

76. I Corinteni XIII, 12.

77 Facerea IV, 26.

78. Facerea V, 24.

79 Facerea VI, 13.

80. Facerea VII. 1

81 Lui Noe i s-a încredinţat să scape de înec seminţele lumii, pentru vrednicia lui morală, el singur fiind găsit drept şi plăcut lui Dumnezeu. Aceasta a fost singura lui satisfacţie suficientă şi trecere la Dumnezeu, şi nu faptul că ar fi văzut pe Dumnezeu (Facerea VII, 1), cu toate că umbla cu Dumnezeu (Facerea VI. 9).

82. Facerea XV 6; Romani IV 3

83. Facere XXII, 2.

84 Facerea XVIII, 1.

85 Facerea XXVIII. 11-16.

86. Facerea XXXII 25

87 Facerea XXXII 26

88. Facerea XXXII 28-29.

89 I Regi XIX, 11

90 II Regi II 11

91 Judecători XIII, 2.

92. Judecători XIII 22

93. Luca, V 8.

94 Matei XVI, 17

95. Isaia VI, 1-7

96. Ezechiel I.

97 Ieremia XIII, 18: „Care din ei care au luat parte la sfatul Domnului şi a văzut şi a ascultat cuvântul lui, ca să-l spună"? Aici, cum adică nota din Migne, Sfântul Grigorie adaugă cuvântul substanţă, fiinţă, esenţă spre a întări şi a da acest sens lui cuvântului bază, fundament, susţinere suport Textul ebraic are cuvântul „sod" = sfătuire tainică. Septuaginta şi Teodoţion traduc cu „substanţă" sau „subzistenţă"; Aquila traduce cu „secret". Simah traduce cu „cuvântare" Poate că Sf. Grigorie s-a gândit că nu poţi sta la sfat cu cineva până nu eşti de faţă cu ei.

98. II Corinteni XII 2.

99 I Corinteni XIII, 9.

100. II Corinteni XI, 6.

101 II Corinteni XIII, 3. Mulţi nu credeau spuselor Apostolului, ba chiar era crezut drept mincinos. De aceea s-a văzut în situaţia de a argumenta adversarilor credinţei că cele ce spune el sunt în realitate cuvintele şi învăţăturile lui Hristos.

102. I Corinteni XIII, 12.

103. Ioan XVI, 12.

104. Aici Sfântul Ioan Evanghelistul este confundat cu Sf. Ioan Botezătorul.

105. Adică cu mintea pură, goală de orice imagine materială, senzorială, numai așa putându-se ajunge la adevărul suprem. Este și aici tot influența platonică.

106. I Regi III, 12.

107. Ecclesiastul VII, 23-24.

108. Romani XI, 33-34.

109. Psalmul XXXVI, 7.

110. Se spune că Palamede a făcut cel dintâi planuri de strategie, luând de model formațiile în care zboară cocorii.

111. Este renumitul Fidias atenianul, neîntrecut sculptor de statui.

112. Zeuxis Heracleotul a fost mare pictor al timpului său. La fel ca Polygnot din Thasos. Parrhasie este primul mare pictor care a introdus simetria în pictură. Despre Aglaofon, alt mare pictor, amintește Plinius, lib. XXXV, 9.

113. Daidalos din Cnosos din Creta se povestește că a vrut să facă statui vii. Le-a pus astfel ochi și un dispozitiv nervos mecanic, care le făcea să se miște. Tot el se spune că a construit labirintul din Creta (Migne, notele respective).

114. Înțelepciunea lui Solomon VII, 20.

115. Ecclesiast I, 7.

116. Ieremia V, 22.

117. Iob XXVI, 10.

118. Adică pe om, plutitorul de uscat, spre deosebire de plutitoarele propriu-zise, care trăiesc în ape. Aici Grigorie laudă înțelepciunea pusă de Dumnezeu în oameni, care cu ajutorul corăbiei au făcut drum uscat peste natura lichidă, legând astfel între ele țărmuri îndepărtate și cimentând iubirea și relațiile dintre oamenii separați de mari distanțe.

119. Avacum III, 9.

120. Ieșire XVI, 18.

121. Iob XXXVIII, 21.

122. Iob XXXVIII, 28.

123. Iob XXXVIII, 29.

124. Iob XXVI, 8; Psalmul CXXXIV, 7.

125. Facere IX, 12.

126. I Regi XVIII, 45.

127. Deuteronom XI, 17; Iob XII, 14.

128. Facere VII, 11.

129. Iob XXVIII, 22.

130. Psalmul XIX, 6.

131. Psalmul XIX, 7.

132. Platon, De rep. VI, pag. 508, C, unde vorbește despre Dumnezeu ca despre un soare inteligibil.

133. Psalmul CXXXVI, 8.

134. Psalmul CXXXVI, 9.

135. Psalmul CIII, 20-22, 1.

136. Psalmul CIII, 23.

137. Iob XXXVIII, 31. Textul scripturistic (trad. lui L. Abbé A. Crampon, Paris, Tournai, Rome, 1623) este: „Poți tu să strângi legăturile Pleiadelor, sau ai putea tu să dezlegi lanțurile Orionului"?

138. Psalmul CXVII, 4.

139. I Corinteni XV, 41.

140. Este vorba de astrologie, de legarea destinului omului de stele.

141. Psalmul CIII, 4; Evrei I, 7.

142. Ieșire XIX, 18; Deuteronom IV, 24; IV, 12; IX, 3 etc.

143. Îngerii care sunt mai aproape de Dumnezeu sunt luminați de el nemijlocit, iar cei care stau mai departe sunt luminați de cei mai de lângă Dumnezeu, sau care stau mai sus de ei în Ierarhia Cerească. În felul acesta, îngerii devin luminători ai altor îngeri, prin comunicările și revărsările nemijlocite și mijlocite ale primei Lumini.

144. Psalmul CIII, 20; Evrei I, 14.

145. Îngerii protectori ai popoarelor și ai oamenilor. Deuteronom XXXII, 8 și Daniel X, 13, 20, 21.

146. Șovăirea de aici este perfect justificată. Altfel s-ar călca legea fundamentală a comparației care cere ca ea să se facă între lucruri care aparțin aceluiași gen. Numind pe Dumnezeu mai presus de toate, comparația ar rămâne în ordinea materială, ori tocmai acest lucru se caută să se evite. (Vezi Migne, nota respectivă.)

Cuvântarea a III-a

1. „Dar fiindcă dojenirea"..., ca și expresia de mai jos „mărturisind cu tărie adevărul", sunt redactate având sub privire locurile aproape identice din Demostene, Olynth. I, 7, și Epitaph. cap. 7.

2. „Căruia noi ne închinăm ..."

3. „Credințele noastre". Cuvântul grecesc înseamnă „socotințe", „Conjecturi", „opțiuni", „bănuieli". L-am tradus însă prin termenul „credințe", sens în care este adesea întrebuințat de Sfântul Grigorie de Nazianz.

4. Vezi Evrei, X, 38-39; Galateni, II, 12-13.

5. Despre cele două feluri ale cuvântării vorbește și Atenagora, De resurrectione mortuorum, și Justin. În prima parte se stabilește, pentru credincioși, latura dogmatică, adică adevărul de credință, iar în partea a doua se apără credința, adică se respinge eroarea.

6. Anarhia, poliarhia și monarhia, adică ateismul, politeismul și monoteismul.

7. „Fiii Elinilor", ca o turnură a expresiei „Fiii lui Israel".

8. Aici Sfântul Grigorie risipește neînțelegerile și confuzia în privința monarhiei sau monoteismului, a cărei greșită înțelegere aducea mari prejudicii dogmei Sfintei Treimi. Noi credem într-un singur Dumnezeu, însă nu în sensul că ar fi vorba de o singură persoană, Tatăl, adică, ci într-un singur Dumnezeu pe care îl determină egalitatea de natură, unanimitatea gândului sau a judecății și identitatea de mișcare sau de acțiune a celor de Unime, adică a persoanelor care converg spre ea și care ne-au fost cunoscute după tainicul sens al istoriei revelației.

9. „Mișcându-se spre diadă". Această mișcare în sânul Dumnezeirii trebuie înțeleasă în sensul posibilității cunoașterii omenești, și nu în sens evolutiv, lucru pe care nu putem să-l admitem în Sfânta Treime, care este împreună din veac și deoființă. În acest sens interpretează și Sfântul Maxim Mărturisitorul locul din Sfântul Dionisie Areopagitul, De divin. nomin. 4.

10. Aici amintește de Platon, care vorbind despre „necesitate", „suficiență" și „prisosință", „revărsare", „dare peste răscoale" atribuie pe aceasta din urmă (revărsarea) divinității, singura care nu are lipsă de nimic, deci suficientă sieși și dând și la alții. Sfântul nostru respinge însă gândirea aceasta a marelui filosof, ca nu cumva să alunece cineva cu gândul în socotința că nașterea Fiului ar fi fără de voia lui Dumnezeu, adică pur și simplu o revărsare a divinității, pe baza unei elementare legi fizice: revărsarea prisosului, care nu poate fi reținut.

11. „Cauza primă și cauza secundă". Platon numește cauza primă cu expresia unum, unimea, iar cauza secundă cu expresia ființa, existența.

12. Adică nașterea din veci a Fiului și purcederea Duhului, cele două dogme atât de combătute, prima de ariani și a doua de pnevmatomahi.

13. Aceasta era obiecțiunea arienilor, care aduceau analogii omenești în acea mișcare din sânul divinității. Dacă Fiul este născut din Tatăl, înseamnă că și Tatăl a fost odată fiu, deci și el a avut un tată. Fiindcă ce tată este în lumea aceasta, care să nu fi început dintr-un tată, obiectau adversarii. Răspunsul Sfântului Grigorie este simplu și limpede: este tată fără de tată numai cel care nu are început.

14. Aici este vorba despre fazele prin care trece pruncul în sânul mamei, prunc care de multe ori nu ajunge să fie om, fie din cauza unui avort, fie din cauza unor diformități, datorită cărora se nasc monștri, și nu oameni, cum s-ar fi dorit fiecare. Idei atât de triste, dar atât de reale, se găsesc în două din poemele Sfântului Grigorie despre natura omenească și despre scăderile acestei naturi în raport cu natura înconjurătoare. Lucrul acesta îl subliniază și Sfântul Vasile cel Mare, nu în sensul disperării, ci pentru a afirma prerogativa specială a omului, rațiunea, prin care se face rege al naturii. (Vezi Comment. in Isaiam prophetam, Proem. 6, M.P.G. XXX, col. 128).

15. Adică părăsindu-se și murind și unii și alții.

16. Psalmul II, 1.

17. Psalmul LXVI, 6.

18. Locul acesta sacrileg, propus de eunomieni, este explicat de Epifanie, în Ancoratus; eunomienii ziceau: dacă Tatăl a născut fără să vrea pe Fiul, deci forțat de necesitatea unei revărsări fizice, atunci Tatăl este supus necesității; dacă Tatăl a născut pe Fiul de bună voie, deci neconstrâns de ceva, atunci voința Tatălui este anterioară Fiului. Epifanie răspunde: Tatăl a născut pe Fiul nici nevrând, nici vrând, ci lucrul s-a petrecut printr-o prestanță a naturii divine, care depășește voința, și care deci este nesupusă timpului și necesității. Ambrozie (De fide, lib. IV, 4) spune că în generarea dumnezeiască nu există nici voință, nici lipsă de voință, fiindcă generarea nu stă în posibilitatea voinței, ci într-un drept și o proprietate a secretului puterii, căci după cum Tatăl este bun prin natură, și nu prin voință sau necesitate, tot așa nu naște prin voință sau necesitate.

19. Unele ..., adică expresiile „cel care voiește", „cel care naște", „cel care vorbește", iar altele..., adică expresiile „voința", „nașterea", „vorba".

20. Aici se referă la cele câte au loc până să se nască un om.

21. Revărsări, divideri, spintecări. Aici face aluzie la josnicia nașterii trupești, față de sublimul și minunea nașterii dumnezeiești. La nașterea omenească trebuie ca pruncul să iasă din pântece, ca substanța lui să se dividă în oase, nervi, carne, să spintece membrana care îl învăluie în pântecele mamei spre a ieși la iveală.

22. Evrei VII, 10.

23. Din existențe și neexistențe, adică noi am existat mai înainte virtual în coapsa străbunilor și deabia mai apoi am existat real.

24. Este vorba de Platon în Timaeus, și de Aristot.

25. Sofisma „eu sunt acum" se crede a fi luată de Nazianz din Alexandru Afrodisaeus (Elias). Billius spune că lucrul se vede și la Ieronim, în Egipt, ad. Ocean., unde spune că și amintește de sofisma „Si mentiris, idque vere dicis, mentiris".

26. Înțelepciunea și neînțelepciunea, raportate la doi oameni, unul înțelept și altul neînțelept, deși deosebiți din punct de vedere al denumirii, sunt unul și același lucru din punct de vedere al naturii. În cazul termenilor „nenăscut" și „născut" raportați la Tatăl și la Fiul, ei nu arată decât o deosebire denominativă, sau de proprie însușire, și nu de natură, Tatăl și Fiul fiind deoființă. Termenii de „neînțelept" și „înțelept" și cei de „nenăscut" și „născut" nu taie în două ființa sau natura spre a forma două ființe deosebite, fiindcă atunci ar urma ca și celelalte atribute: nemurirea, nerăutatea, nestricăciunea, să fie ființe ale lui Dumnezeu, făcând astfel mai mulți Dumnezei. Nu despart deci natura lui Dumnezeu în două naturi deosebite, ci se separă ele, fiind-se în jurul uneia și aceleiași naturi a lui Dumnezeu.

27. Sunt adică comune și îngerilor, căci și îngerii sunt nemuritori, lipsiți de răutate și nestricăcioși.

28. Aici vizează pe platoniști.

29. Manihei, susținând existența a două principii în luptă între ele, binele și răul, din care izvorăsc lumina și întunericul, afirmau astfel că și „întunericul" este nenăscut.

30. Logica este constrângătoare. Se spunea că însușirea proprie a lui Dumnezeu este nenașterea, deci numai nenăscutul este Dumnezeu, excluzând astfel pe Fiul din Dumnezeire. Replica este și aici limpede. Adam nu a fost născut de nimeni, ci plăsmuit, singur de Dumnezeu. Aceasta nu înseamnă însă că numai el este om, fiindcă a fi om nu înseamnă a fi plăsmuit, ci om este și Set și toți cei născuți din el și din Eva. Tot așa și „născutul" este Dumnezeu, chiar dacă termenul de „nenăscut" este însușirea proprie numai a Tatălui. Este Dumnezeu și „născutul" ca unul care din Tatăl s-a născut.

31. Elias comentează astfel: „după cum când zicem că Dumnezeu este nenăscut, nemuritor, nestricăcios, nu zicem ce anume este el, ci ceea ce nu este el. Ceea ce se spune însă despre Dumnezeu în mod afirmativ nu indică natura lui, ca atunci când zicem că el este bun, că este drept, că este înțelept. Vezi și cuvântarea II, 9.

32. I Ioan, III, 2, I, Cor. XIII, 12.

33. Tit. I, 2.

34. Vezi Cuvântarea a II-a, 12.

35. Vezi Cuvântarea a IV-a, 7.

36. Proverbe VIII, 25.

37. Adică termenii Tatăl, Fiul și Sfântul Duh.

38. Adică a spulberat, a dărâmat susținerea argumentării cu cei doi câini, legați la un loc cu lanțul logicii subtile, pentru dovedirea inegalității de natură a Tatălui și a Fiului.

39. Ioan, I, 1.

40. Psalmul CX, 3.

41. Isaia XLI, 4.

42. Ioan I, 18.

43. Ioan XIV, 6.

44. Ioan VIII, 12.

45. I Cor. I, 24.

46. Evrei I, 3.

47. Înțelepciunea VII, 26.

48. Ioan VI, 27.

49. Geneză XIX, 24.

50. Psalmul XLV, 6 și Evrei I, 8.

51. Apocalipsă I, 4, 8; IV, XI, 17, XVI, 5.

52. Ioan XX, 17.

53. Ioan XIV, 28.

54. Proverbe VIII, 22.

55. Fapte II, 36, Ebrei III, 12.

56. Ioan X, 36.

57. Isaia XLII, 1, Fil. II, 7.

58. Filip. II, 8.

59. Ioan XVIII, 6. „Dintre aceia pe care mi i-a dat, n-am pierdut din ei niciunul" și Matei XX, 23.

60. Evrei V, 8.

61. Ioan XV, 16.

62. Ioan V, 36 și XX, 21.

63. Ioan V, 19.

64. Ioan VIII, 28; XII, 49.

65. Ioan VIII, 15, XII, 47.

66. Matei XX, 23
67. Ioan V 30.
68. Marcu XIII, 32.
69. Luca II 51, I Cor XV 28.
70. Luca III 2., Marcu XIV 32
71. Ioan XI 34, XIV 16.
72. Luca II 52
73. Luca XIII 34 Ebrei II 10.
74. Matei VIII 24
75. Matei XXI, 18
76. Ioan IV 6
77. Ioan XI 35
78. Luca XXII 44
79. Ioan X, 39
80. Luca I, 4.
81. Luca XXIV, 12; Ioan XX, 6
82. Luca II, 9
83. Isaia XIX 16 Ieremia XLVI 25
84. Isaia LIII, 2
85. Psalmul XLV, 2
86. Matei XVII 2. Luca IX. 29
87. Matei III 16.
88. Matei IX. 2
89. Ioan XVI 32
90. Matei IV, 1-2.
91. Matei XIV 21
92. Ioan VI 51
93. Ioan VII 37
94. Ioan VII 38
95. Ioan IV, 6.
96. Ioan XI 28.
97. Matei VIII 34
98. Matei XIV, 25
99. Matei VIII, 26.
100. Matei XIV 25-32.
101. Matei XVII, 27
102. Ioan VIII, 48.

103. Luca X, 30.
104. Marcu I, 24. 34
105. Marcu V 9
106. Luca X 18.
107. Ioan VIII 59
108. Matei VIII. 3..
109. Luca VII 13.
110. Ioan XI, 34
111. Matei XXVI 15.
112. I Cor VI, 20; VII, 23; I Petru I 29
113. Isaia LIII, 7
114. Psalmul LXXX 1
115. Psalmul II 9; Apocalipsă XII. 5
116. Isaia LIII 7
117. Ioan I, 23
118. Isaia LIII 4-5
119. Matei IX. 35
120. Apocalipsă XXII, 2; Geneză II. 9
121. Luca XXIII 43
122. Matei XXVII, 45
123. Matei XXVII 34 Luca XIII 36
124. Ioan II, 9
125. Exod XV 25.
126. Cântarea cântărilor, V 16
127. Ioan X 18
128. Matei XXVII, 51, Ebrei IX. 8 X, 19
129. Matei XXVII, 52.
130. Ioan V 21
131. Evrei II, 14, II Timotei 1 10.
132. Satana
133. I Cor 1, 17
134. Daniil, V 16.
135. Adică Eunomianii
136. II, Cor V 20
137. I Tesaloniceni V, 19
133. Filipeni I 10.

Cuvântarea a IV-a

1. Este vorba de eunomieni, care răstălmăceau Sfânta Scriptură în sens străin de interpretarea ortodoxă, răstălmăcire prin care atrăgeau la ei pe cei slabi la minte și prin care furau deci înțelesul celor scrise.

2. Prin expresia „Dumnezeu care s-a supus pătimirii" sau „Dumnezeu pătimitor" se înțelege natura omenească a Mântuitorului, pe care a avut-o în întregime, afară de păcat. Același sens îl are și expresia „Adam cel Nou".

3. Proverbe VII, 22.

4. Personificarea sau prosopopeea este un mod de vorbire destul de frecvent în Sfânta Scriptură.

5. Iob XXVIII, 14.

6. Idem.

7. Psalmul XIX, 1.

8. Zaharia XIII, 7; Ieremia XLVII, 6.

9. Psalmul CXIV, 4, 6.

10. Proverbe VIII, 22.

11. Proverbe VIII, 25.

12. Psalmul CX, 7.

13. Distincția făcută aici de Sfântul Grigorie este temeinică. Sunt lămurite, în adevăratul lor înțeles, cele două expresii scripturistice în jurul Fiului: „m-a zidit" și „m-a născut", cuvinte din care eunomienii își făceau argument principal, cum o remarcă și Sfântul nostru, prin aceea că acest argument al lor este pus de ei în fruntea argumentelor enumerate de ei, în Cuvântarea primă despre Fiul, de care se foloseau îndeosebi eunomienii în combaterea Dumnezeirii Fiului, considerat de ei drept cea mai prestantă creatură, dar numai creatură. Aceste două cuvinte, remarcă și sublimează Sf. Grigorie, vorbesc în realitate despre cele două nașteri ale Fiului lui Dumnezeu: nașterea de sus, din Tatăl și fără mamă, care este necauzată, fiindcă este eternă, și nașterea de jos, din Fecioara și fără de tată, adică întruparea, care este cauzată și în timp, pentru mântuirea lumii și la plinirea vremii.

14. Isaia LIII, 11, 5.

15. Luca, I, 35.

16. Prin pătimiri sau afecțiuni trebuie să înțelegem aici numai pe cele naturale: setea, somnul, oboseala etc., dar nu și pe cele voluntare, cum ar fi concupiscențele în general și păcatul.

17. Vezi Luca I, 78. Elias explică: „Ne-a cercetat prin răsăritul soarelui acelui pe care îl cuprindem prin înțelegerea minții, din sublimitatea dumnezeirii sale".

18. Luca I, 35.

19. Filipeni II, 9.

20. Filipeni II, 10.

21. Filipeni II, 7.

22. Fapte II, 36.

23. I Corinteni XV, 25.

24. Fapte III, 21.

25. Psalmul CX, 1.

26. Luca I, 33.

27. Expresia „până când" se întrebuințează în Sfânta Scriptură pentru a arăta un timp nedefinit. Asupra ei sunt lămuriri suficiente la Sf. Ieronim, cartea despre perpetua virginitate a Mariei contra lui Helvidiu.

28. Matei XXVIII, 20.

29. Psalmul LXXXII, 8.

30. Psalmul LXXXII, 1.

31. I Corinteni XV, 8.

32. Galateni III, 13.

33. II Corinteni V, 21.

34. Ioan I, 29.

35. I Corinteni XV, 45. Vezi și Coloseni III, 9, 10.

36. Efeseni I, 22.

37. I Corinteni XV, 28.

38. Vezi ultimul aliniat din prezenta cuvântare, cap. III.

39. Psalmul XXII, 2.

40. Unii eretici (Mason, op. cit., în nota 1 la cuv. I, socotește că este vorba de docheți și citează din Evanghelia lui Petru (apocrifă), paragraful 5, cuvintele: „puterea mea, puterea mea, m-a părăsit"), socoteau că pe cruce Hristos a fost părăsit de Tatăl și de propria lui Dumnezeire. De această erezie a fost acuzat și Origen.

41. Evrei V, 8.

42. Evrei V, 7.

43. Aici cuvântul are un înțeles precis și real. Nu este vorba de o închipuire fără realitate, ca pe scenă, căci Mântuitorul a luat în realitate rolul și natura omului, înlocuind real și efectiv pe om în absolvirea ofensei aduse lui Dumnezeu prin păcatul făptuit din liberă determinare. Prezența Mântuitorului în această dramă nu este deci o substituire ireală de persoană. Expresia „pentru noi" este egală cu expresia „în locul nostru".

44. Filipeni II, 7

45. În referire la Tit III, 4

46. Vezi Ioan I, 5

47. Învelişul de carne. Prin cuvântul „întunecare" Elias înţelege viaţa întunecată de patimi şi de rătăcire. Prin „întuneric" înţelege pe om care este întunecat de desimea, de grosimea lui carnală care îi pune ca de ne trecut obstacol în calea înţelegerii supranaturalului. Dacă Iisus care era Dumnezeu şi totuşi a fost urmărit de întuneric, adică de diavol, din pricina părţii lui nevăzute (Vezi şi Cuvântarea XXIV, 9; XXXIX, 13, XL, 10. Grigorie de Nisa, Oracatech, paragraf 26; Ignaţie al Antiohiei, Epistola către Efeseni 19 şi Petaviu, De incarnatione II, 5). El care era lumina pe care întunericul nu a fost în stare să o cuprindă, să o întunece (Ioan I, 5), cu atât mai mult suntem cuprinşi noi ca unii care suntem pământ şi care suntem fireşte aplecaţi spre acelaşi pământ.

48. Evrei II, 18.

49. I Corinteni XV, 28.

50. Prin „restaurare" înţelege aici învierea morţilor.

51. Prin expresia „Va fi Dumnezeu toate în toţi" subliniază Sf. Grigorie de Nazianz, trebuie să înţelegem Dumnezeirea în totalitatea ei, adică şi pe Fiul şi pe Sf. Duh alături de Tatăl, fiindcă expresia *Teos* nu este egală cu Tatăl numai, celelalte persoane treimice fiind excluse sau topite în Tatăl în vremea restaurării ca o făclie aruncată într-un rug de care a fost luată temporar. Astfel, erezia ar fi fost atât de mare, încât nu putea fi cugetată nici chiar de sabelieni.

52. „În întregime asemenea cu Dumnezeu" adică „toţi Dumnezei". Elias spune că atunci când nu vom mai fi împiedicaţi de vălul corporal al cărnii, adică de corp şi de cele în legătură cu el, nu vom mai avea o cunoaştere parţială a lui Dumnezeu, pe cale contemplativă sau prin imagini luate din lumea de jos care ne duc la o cunoaştere întunecată a lui Dumnezeu (ca în oglindă şi în ghicitori), ci o cunoaştere desăvârşită. Făcându-ne asemenea cu Dumnezeu, Dumnezei chiar, cunoaşterea lui Dumnezeu şi a luminii Lui ne va fi accesibilă.

53. În referire la Evrei VI, 1

54. Galateni III, 2

55. Ioan XIV, 28

56. Ioan XX, 17

57. Ca şi în privinţa expresiilor „m-a creat" şi „mă naşte", şi aici Sf. Grigorie face o temeinică constatare: în Sfânta Scriptură nu există numai expresia „mai mare" (Tatăl este mai mare decât mine, Ioan XIV, 28), ci şi expresia „egal", „deopotrivă", „una şi aceeaşi". Expresia „mai mare" este

supusă în privinţa raportului de cauzalitate dintre Tatăl şi Fiul, iar expresia „egal" din punct de vedere al naturii.

58. Aici explică a patra obiecţie ridicată de eunomieni indicată la începutul capitolului precedent, interpretând cuvintele Scripturii: „Dumnezeul meu şi Dumnezeul vostru" (Ioan XX, 17). Comentariul este simplu: Tatăl este numit Dumnezeul Fiului, dar această denumire nu se raportă la ambele lui naturi, ci numai la natura lui omenească, fiindcă cum ar putea fi El Dumnezeul celui care este Dumnezeu în chip propriu? Tatăl nu este deci Dumnezeu al Cuvântului, după cum Tatăl nu poate fi Tată al naturii omeneşti a Fiului, ci al Cuvântului.

59. Ioan V, 26.

60. Ioan V, 22, 27

61. Psalmul II, 8.

62. Ioan XVI, 2

63. Ioan XVII, 1, 5, I Petru I, 21, II Petru I, 17; Apocalipsă V, 12

64. Ioan XVII, 6.

65. Ioan V, 19

66. Matei V, 14

67. Marcu II, 19; Matei IX, 15

68. Billius socoteşte că expresia „cei curăţiţi de Cuvântul" se referă la Textul Scripturii: „Acum voi sunteţi curaţi pentru cuvântul pe care vi l-am spus" (Ioan XV, 3). Elias socoteşte, şi cu dreptate, că aici este vorba chiar de Fiul lui Dumnezeu.

69. Marcu VI, 5-6; Matei XIII, 58.

70. Ioan VII, 7

71. Matei XII, 34

72. Ioan III, 4.

73. Matei XIX, 24, 26

74. Aici, în expresia „este cu neputinţă şi de neadmis de raţiune să facă Fiul ceva din cele pe care nu le face Tatăl" nu trebuie să înţelegem că este vorba de suprimarea libertăţii, sau de distrugerea puterii, ci de concordia dintre Tatăl şi Fiul, fiindcă, de vreme ce toate pe care le are Tatăl le are şi Fiul, este natural ca Fiul să nu facă ceva ca pornind numai de la El însuşi. În acest sens, Elias ilustrează lucrul cu acest exemplu: „după cum când zicem că diamantul nu poate fi frânt, nu înţelegem prin această expresie „nu poate fi frânt" slăbiciunea diamantului, ci îi arătăm prin aceasta că el este un lucru tare", tot aşa şi în cazul Fiului, când este vorba de vreun text din care ar reieşi imposibilitatea Fiului de a nu putea face un lucru pe care nu-l face Tatăl.

75. Ioan XVI, 15

76. Ioan VI, 57

77. Aceste cuvinte „Eu trăiesc prin Tatăl" sunt spuse în sensul că aici Fiul se referă la Tatăl ca la cauză şi principiu. Sfântul Vasile cel Mare le referă la umanitatea Fiului. Elias subliniază că Fiul nu-şi are viaţa ca noi oamenii, prin comunicare de la alţii adică, ci o are de la Tatăl în mod esenţial, din care cauză Fiul îşi are viaţa în sine.

78. Ioan V, 19.

79. Aici este arătată identitatea de lucrare a Tatălui şi a Fiului. Această identitate sau egalitate de acţiune şi putere este lămurită de altfel mai în josul capitolului.

80. Ioan V, 17

81. Psalmul CIV, 4

82. Psalmul CIV, 5

83. Amos IV, 13, Iob XXXVIII, 25.

84. Amos IV, 13

85. Ioan VI, 38.

86. Matei XXVI, 39; Luca XXII, 42

87. Ioan III, 34.

88. Psalmul LIX, 4

89. Daniil IX, 18; Tit II, 5.

90. Ioan VI, 40. În nota 28 (col. 120), Migne are adaosul explicativ „adică restituirea în întregime", adaos pe care Mason îl crede necesar şi îl introduce în textul ediţiei sale. Cum am mai văzut, termenul de apocatastază, adică revenirea la condiţia sau starea noastră de mai înainte de păcat, este egal aici cu cel de „înviere", dar cu observaţia că este vorba de cei care au crezut în Fiul, de cei mântuiţi adică. Întâlnim la Sfântul Grigorie de Nazianz chiar şi expresia „după restaurarea în întregime a naturii omeneşti adusă de Mântuitorul", evident în sens de înviere, fiindcă revenirea aceasta are loc după învierea morţilor. Cuvântul apocatastază are şi înţeles de desăvârşire, precum în expresia „până la desăvârşirea timpurilor". Migne nu trece acest adaos în text, fiindcă îl consideră o glosă.

91. Ioan XIV, 24

92. Ioan XVII, 3.

93. Marcu X, 18; Luca XVIII, 19

94. Adică Iisus.

95. Romani XVI, 27

96. I Timotei VI, 16.

97. I Timotei I, 17

98. Matei XII, 35

99. I Regi XV, 27

100. Psalmul CXXV, 4.

101. Baruh, III, 35

102. Baruh III, 38.

103. „Împotriva Tatălui", adică „despre Tatăl"

104. Evrei VII, 25

105. I Timotei II, 5

106. II Corinteni V, 16.

107. Vrea să spună că Mântuitorul a luat asupră-şi natura noastră cu cele ale ei, afară de păcat însă. Evrei IV, 15.

108. I Ioan II, 11

109. Marcu XIII, 32. Hilarie explică că această necunoaştere sau neştiinţă nu se cade a fi atribuită lui Creatorul, ci socotită că ea nu este din cauza slăbiciunii sau defectului neştiinţei, ci din cauze de timp şi împrejurări. Căci a socoti că este un timp potrivit pentru tăcere şi un timp potrivit pentru vorbire este din cauza ascultătorilor. Epifanie, în Ancoratus, face deosebire între cunoaştere „per scientiam" şi cunoaştere „per actionem". Tatăl cunoaşte ceasul judecăţii „secundum scientiam" şi „secundum actionem". Fiul cunoaşte numai „secundum scientiam". Îngerii nu-l cunosc nici într-un fel, nici în altul. Augustin socoteşte că Iisus nu cunoaşte ceasul judecăţii decât „quantum attinet ad ejus revelationem" = numai cât priveşte descoperirea lui.

110. Evrei I, 2.

111. De vreme ce El este făcătorul, El este şi consumatorul, sfârşitorul şi schimbătorul lor. Vezi Efeseni I, 10, pentru primul termen şi Apocalipsa XXI, 5 şi Înţelepciunea lui Solomon VII, 27, la care crede Mason că se referă Sfântul Grigorie.

112. Apocalipsă I, 17; Coloseni I, 16.

113. I Corinteni II, 11. În acest citat, Sf. Apostol Pavel vorbeşte însă despre Duhul care ştie toate ale lui Dumnezeu, nu despre Fiul. Citatul este întrebuinţat aici prin analogie.

114. „Parcă în timpul sfârşitului", în sensul „parcă aproape de sfârşit"

115. În sensul că nu se exprimă al cui fiu este: al lui Dumnezeu, sau al omului?

116. Elias crede că aluzia de aici este făcută la Sf. Vasile

117. Ioan X, 18

118. Ioan VIII, 29.

119. Evrei V, 8.
120. Evrei V, 5, 10; VI, 20; VII
121. Romani IV, 25
122. Galateni II, 20.
123. Luca XXII, 44
124. „Căci lanțul nu poate să cuprindă totul". Elias socotește că prin expresia „lanțul" se înțelege firea omenească, care este mărginită, corpul. S-ar putea însă interpreta și în sensul că lanțul raționamentelor noastre nu este în stare să înconjoare, să cuprindă, să înțeleagă Dumnezeirea, totul acesta care nu poate fi pătruns cu mintea.
125. Numele cel mai potrivit pentru Dumnezeu este „cel ce este". Sf. Ioan Damaschin spune însă că acest nume se referă numai la existența lui Dumnezeu și nu spune ceea ce este Dumnezeu în sine. Evident, de vreme ce Dumnezeu nu poate fi exprimat prin vreun nume, ca unul care nu poate fi cuprins în sine de rațiune. Vezi Eșire III, 14 (Macarie Dogmatica).
126. Cu privire la etimologia cuvântului Dumnezeu, ea este întreită, după socotința Sfântului Grigorie de Nazianz. Dumnezeu vine de la cuvântul „a alerga", etimologie luată din dialogul Cratylus al lui Platon și întrebuințată și de apologeți, pentru socotința că el este în continuă mișcare. Dumnezeu vine de la „a arde". Această expresie, fie ca chiar și la Platon, este frecventă în Sfânta Scriptură: Deuteronom IV, 12; IV, 24; Eșire XIX, 9; Deut. IX, 3 etc. Dumnezeu vine de la „a privi". O a patra etimologie o găsim la Sf. Vasile cel Mare. Aici Dumnezeu vine de la „a pune", „a stabili" (Vezi C. = Gronau, De Basilio, Gregorio Nazianzeno Nyssenoque Platonis imitatoribus, Gottingae 1908, pag. 66).
127. Isaia XLL, 8.
128. Amos IX, 5.
129. Iconomia este de două feluri: una înainte de întruparea lui Iisus și alta după întruparea Lui, adică toate cele făcute de Mântuitorul pentru lume înainte și după întruparea Lui.
130. Eșire XV, 3; Psalmul XLVIII, 15, 2
131. Psalmul XXIV, 10.
132. I Timotei I, 17
133. I Timotei VI, 15.
134. Romani IX, 29
135. Psalmul LXVIII, 21
136. Psalmul XCIV, 1
137. Romani XV, 33

138. Psalmul IV, 2.
139. Eșire III, 6.
140. Matei XVII, 5
141. Ioan I, 18.
142. Ioan I, 1
143. În înțelesul că după cum o definiție enunță natura unui lucru, tot așa și Cuvântul lui Dumnezeu definește natura Tatălui. Sf. Dionisie Areopagitul și Sf. Vasile cel Mare spun că de aceea este numit Fiul „Cuvânt", fiindcă el este imaginea Tatălui și îl reprezintă în întregime, așa cum un cuvânt reprezintă cugetarea noastră.
144. Ioan XIV, 7-9. Aici este o tumoră a citatului, punând pe „a cugeta" în locul lui „a cunoaște".
145. I Corinteni I, 30.
146. Ioan XIV, 6
147. Coloseni I, 15
148. Cuvântul „icoană" nu arată aici o imagine pur și simplu, ci un chip natural. Este ceea ce se spune în Epistola către Evrei I, 3 „icoana ființei lui Dumnezeu", expresie care în termen nicean se traduce prin termenul „deoființă"
149. Ioan VIII, 12; 1, 9; Efeseni V, 8-15
150. Ioan XIV, 6.
151. Fapte XVII, 28
152. Facere II, 7
153. I Corinteni I, 30.
154. Idem.
155. I Corinteni I, 30.
156. Ioan XI, 25
157. Comune și lui Dumnezeu Cuvântul și lui Dumnezeu care s-a întrupat, comune adică ambelor firi ale Mântuitorului
158. Ioan IX, 11
159. Ioan IX, 35; Matei XXIV, 27
160. Matei I, 16. În Vechiul Testament se ungeau cu untdelemn, în ziua consacrării lor, regii și pontifii. În psalmul XLV, 8 se spune „te-a uns Dumnezeu cu untdelemnul bucuriei, mai mult decât pe cei deopotrivă cu tine". Această ungere era însă numai tainică. În cazul Mântuitorului, totul ungerii, cum spune Bilius, (Migne, nota respectivă) i-a dat Dumnezeu
161. Ioan XIV, 6.
162. Ioan X, 9

163 Ioan X, 11.

164 Psalmul XXIII, 1-2.

165 Isaia LIII, 7.

166 Ioan I, 29.

167 Evrei VI, 20.

168. Evrei CII, 1-3. Despre Melhisedec se spune, în vers. 2-3 din acest capitol, că era împărat al dreptății – melec + țedacă și împărat al Salemului, adică al păcii. Purta numele de împărat, fiindcă pe atunci stăpânea cetatea Iebus, Ierusalimul de mai apoi. Era fără tată, fără mamă, fără genealogie. Elias socotește că rațiunea aceasta vine de acolo că Sf. Scriptură nu amintește nimic de părinții și de genealogia lui Melhisedec.

169 Isaia LIII, 8.

170. Melhisedec nu era de neam evreu. El ia zeciuială de la Abraam din prada câștigată de acesta în război. Luând zeciuială chiar de la Abraam și binecuvântând chiar pe Abraam, el apare superior preoției levitice. Preoție după rânduiala lui Melhisedec, preoția lui Hristos este preoție în veac, preoție care nu mai trece la altul, cum era în cazul leviților care aveau succesori ca oameni trecători ce erau (Ebrei VII, 21, 24). Elias mai adaugă, pe cale de analogie că, după cum Melhisedec a oferit pâine celor care se întorceau de la război, tot așa și Mântuitorul a oferit pâine și vin sfințit celor întorși la el din războiul spiritual.

Cuvântarea a V-a

1. Vezi Ioan, VII, 59.

2. Exod, XIX, 22. Textul este folosit spre a arăta neputința credinței false și a minții omenești de a ajunge la înălțimea și la ființa Dumnezeirii. Muntele de aici este „Muntele Domnului", muntele Sinai, de care singur Moise a avut voie să se apropie, când a vorbit cu Dumnezeu.

3. Deși de acord în tăgăduirea Dumnezeirii Sfântului Duh, eunomienii și macedonienii nu se înțelegeau în privința Dumnezeirii Fiului. Macedonienii considerau pe Sfântul Duh o creatură străină de ființa Tatălui, iar față de Fiul erau moderați. Eunomienii sau anomeii considerau atât pe Fiul cât și pe Sfântul Duh simple creaturi și cu desăvârșire străini de Tatăl.

4. Trebuie remarcat că Sfânta Scriptură nu atribuie denumirile „Sfântul" și „Duhul" exclusiv Sfântului Duh. Astfel, în Ioan IV, 24, Tatăl este numit Duh, iar plângerile lui Ieremia, IV, 20 numesc Duh pe Fiul. Duhuri sunt numiți

și îngerii (Psalmul CIV, 4), și sufletul (Psalmul XXXI, 6) și chiar și diavolul (Matei XII, 43). Denumirea de „Sfânt" este deopotrivă dată și îngerilor și sfinților și semințiilor alese (Exod XIX, 6).

5. Vezi și cuvântarea a III-a teologică, cap. XVIII.

6. Vezi și cuvântarea a IV-a teologică, cap. I.

7. Vezi Psalmul LIII, 6. Sfânta Scriptură ne vorbește limpede despre Sfântul Duh ca Dumnezeu. Aceasta să nu fie însă pentru noi un motiv de temere, când îl mărturisim ca Dumnezeu, fiindcă Dumnezeirea Duhului, cum spune mai departe Sfântul Grigorie, cap. XXIII, este luată din locurile care o cuprind, deși nu o spun anume, la fel este și cu însușirile lui Dumnezeu de a fi nenăscut, fără de început și nemuritor, care nu sunt pronunțate expres, dar care sunt deduse, evident, din texte.

8. Ioan I, 9.

9. Psalmul XXXVI, 10.

10. Sub influența locului din I Ioan, X, 3, 5.

11. Isaia XL, 9.

12. Adică: nu ne vom teme din cauza îndrăznelii de a predica sus și tare Dumnezeirea Sfântului Duh, ci ne vom teme numai numai când, din cauza slăbiciunii și a nepăsării, nu vom predica pe Duhul ca Dumnezeu adevărat, ci vom tăcea.

13. Adică pe Tatăl și pe Fiul, pentru care macedonenii nu făceau atâtea dificultăți, câte făceau în cazul Sfântului Duh.

14. Îndumnezeirea și sfințenia se dă lumii prin Sfântul Duh. Lucrul acesta nu mai poate avea loc, dacă Duhul nu este Dumnezeu adevărat și desăvârșit, atât în sineși, cât și în raport cu Sfânta Treime, deci consubstanțial, deoființă cu Tatăl și cu Fiul.

15. Vezi Cuvântarea a IV-a teologică cap. XVI.

16. Vezi Fapte XXIII, 8.

17. Hermes, Orfeu, Homer, Anaxagora și mai ales Platon și Aristotel. Acesta din urmă, în De gener. anim. 2, 3, vorbește de divinitatea rațiunii din afară. Anaxagora vorbește de rațiunea care este cauză a ordinii și a armoniei, rațiune infuzată celor existente. Apropierea cu Aristotel ar fi cea din I Corinteni II, 16: „Noi avem mintea lui Iisus", adică Duhul, iar cu Anaxagora cea din Psalmul XXXII, 6: „Prin cuvântul Domnului cerurile s-au întemeiat și prin cuvântul gurii lui toată puterea lor".

18. Aici aluzia este evidentă: se referă la arieni și eunomieni, a căror doctrină se recunoaște în gradația dintre persoanele Sfintei Treimi și din însușirile lor. Subordonațianismul este izbitor aici. Ori, tocmai acest lucru este

combătut.

19. Adică a deosebirii naturilor persoanelor Sfintei Treimi.

20. Psalmul CXL, 5.

21. Ideea de compunere, adică de sinteză, este străină de natura lui Dumnezeu care este simplă și necălcătuită.

22. Fapte XIII, 2.

23. Efeseni IV, 30.

24. O plăsmuire mitologică: animal, jumătate țap, jumătate cerb.

25. Ieremia IV, 22.

26. Precum denumirea de frate și nepot.

27. Hermafrodit.

28. I Corinteni II, 10.

29. I Corinteni II, 12.

30. Sabelianismul sau modalismul susținea Divinitatea în sens monadic sau monarhic: există un singur Dumnezeu, un singur principiu în Dumnezeire, care în afară se manifestă modalistic, când ca Tată, când ca Fiu, când ca Duh, după împrejurări. Se nega deci distincția persoanelor și se cădea și în patripasianism. Arianismul, din contră, separa atât de tranșant persoanele Sfintei Treimi, încât distrugea egalitatea de substanță și de vrednicie.

31. Isaia VIII, 19; Luca XXIV, 5.

32. Ioan IV, 24.

33. Romani VIII, 26.

34. I Corinteni XIV, 15.

35. Ioan I, 3.

36. Bazați pe Ioan I, 3, pnevmatomahii susțineau că Fiul, ca instrument, a creat toate cele existente și deci și pe Sfântul Duh. Fraza cuprinzătoare sau delimitativă, era aceasta: „toate câte s-au făcut". Sfântul Grigorie argumentează că trebuie făcută distincția, anume că Sfântul Evanghelist spune „toate câte s-au făcut", ci nu „toate" pur și simplu, ceea ce este cu totul altceva.

37. Între alte capete ale doctrinei lor despre Fiul, fiindcă contra lui este doctrina lor în general, susțineau că Fiul este o creatură, însă, spre deosebire de celelalte, el este creatura cea mai prestantă. Deosebirea dintre el și Tatăl este nesfârșită, pe când cea dintre el și creaturi este calitativă. Această prestanță îi venea prin faptul adopției harice de către Tatăl și mai ales prin buna întrebuințare a liberului lui arbitru, ceea ce, din punct de vedere moral, îl face impecabil și imuabil. Natural că în asemenea considerație, el nu mai era deoființă cu Tatăl și ca atare Tatăl era privat de Fiul, care rămânea doar o creatură prestantă.

38. Trebuie îndepărtată, cu alte cuvinte, ideea de „creat" sau de „făcut" care este specifică firii omenești și zidite, când este vorba de Sfânta Treime.

39. Polyarhia, adică ideea că există mai multe stăpâniri dumnezeiești. În cuvântarea a treia teologică, cap. 2, vedem că trei au fost ideile de stăpânire dumnezeiască, manifestate în istoria omenească: anarhia, adică lipsa de stăpânire dumnezeiască, poliarhia, adică ideea că există mai multe stăpâniri dumnezeiești, și monarhia, adică ideea că există o singură stăpânire dumnezeiască, idei care s-au succedat, primele două fiind eliminate de experiența gândirii omenești, ca izvoare de dezordine și de dezagregare morală.

40. Adică adoratori a trei Dumnezei: Tatăl, Fiul și Duhul.

41. Adică adoratori a doi Dumnezei: Tatăl și Fiul, ca Pnevmatomahii.

42. Fiul și Sfântul Duh au relație sau înclinare firească către Tatăl, unicul izvor din care țâșnesc, dincolo de timp și de cauză, în felul cum au relație cu o cauză cele provenite din ea.

43. Aceasta este o obiecție întemeiată de ereticii noștri pe Matei XXVIII, 19. Vezi nota respectivă de la cap. XX din cuvântarea de față.

44. Deși trei persoane dumnezeiești, natura sau ființa divină nu se fragmentează ci subzistă întreagă și dincolo de timp, deci fără de început, în fiecare persoană.

45. Ideea de unică stăpânire dumnezeiască.

46. Adică persoanele Sfintei Treimi.

47. Însușirile proprii ale zeilor îi deosebeau atât de mult între ei, încât nici nu putea fi vorba de o înclinare firească spre unime în divinitate. Niciodată mitologia nu ne-a prezentat vreun zeu care să fi depășit ideea de loc, de timp, de spațiu, de putere limitată, ca să nu mai vorbim de ideea unei unități de ființă și egalități de vrednicie.

48. Prin vecinătatea cu Dumnezeu, care este bun, bine și frumos, toate în sensul de „suprem".

49. După poeți, aceștia erau zei ai mării, pământului și facultății vitale.

50. Este vorba de Saturn.

51. Homer, Iliada XV, vers 189.

52. Ieremia X, 16.

53. Adică prin vorba „deoființă".

54. Proverbe 30, 29-30.

55. Exod XXV, 18 și XXXVII, 7, numărați monadic, adică fiecare separat ca și cum [illegible] lucru cu totul deosebit, deși, în mod logic, ar fi trebuit nume[illegible] doi heruvimi.

56. Matei VI, 24. Dumnezeu și Mamona sunt infinit deosebiți substanțial, cu toate că sunt numărați împreună „doi domni"

57. Conglăsuirea stă în gen număr și caz.

58. I Ioan V, 2

59. În exemplul dat din Sfânta Scriptură, se numără la masculin trei lucruri care sunt de genul neutru. Numără apoi împreună lucruri care nu sunt deofință. Este obiceiul Sfintei Scripturi. În limba noastră, această distincție este greu de făcut spre deosebire de limba elină unde lucrul este absolut evident și unde numeralul cardinal are gen chiar și de la trei în sus. Noi însă zicem trei, patru etc., pentru toate genurile.

60. Acuzarea făcută aici de adversar stă în faptul că Sfânta Scriptură însăși ar arăta neegalitatea persoanelor Sfintei Treimi, subordonându-le prin felul în care le numără, fiindcă zice Tatăl, Fiul și Sfântul Duh (Matei XXVIII, 19 și II Corinteni XIII, 13, de ex.), de unde, deduceau ei, Fiul este mai mic decât Tatăl și Sfântul Duh mai mic și decât Tatăl și decât Fiul. Răspunsul dat de Sf. Grigorie este decisiv, întâi, pentru că cele numărate împreună, indiferent de ordinea numărării, rămân ceea ce sunt în sine; și al doilea, fiindcă numărul este un indice cognoscibil al cantității lucrurilor numărate, nu al calității sau esenței lor.

61. Romani XI, 36. Evrei II, 10.

62. Platon învăța că lucrurile existente au șase cauze: cauza creatoare, cauza exemplară, cauza organică, cauza materială, cauza specifică, și cauză finală, determinate: prima prin locuțiune „din care", indicând locul de unde pornește, a doua prin „după care" indicând exemplul sau modelul lucrului, a treia prin „prin care", indicând instrumentul prin care s-a făcut ceva, a patra prin „în care" indicând lucrul în care s-a făcut, a cincea prin „după care", indicând chipul lucrului creat, a șasea prin „după care", indicând lucrul spre care s-a făcut. Aristot va contrage în trei aceste locuțiuni. Sub această influență, se atribuie Tatălui locuțiunea „din care" ca principiu al existențelor, Fiul locuțiunea „prin care" ca instrument al creației și Sfântului Duh locuțiunea „în care".

63. Romani XV, 20.

64. Psalmul XLIII, 25.

65. Ieremia XXXI, 28.

66. Psalmul LXXIX, 5.

67. Geneză XI, 5.

68. Psalmul LXXX, 2, Ezechil 1, 26.

69. Cel care doarme, care se mânie, care veghează, care merge etc., este supus afecțiunilor sau pătimirilor de felul acesta.

70. Adică pe scaun de heruvimi.

71. Psalmul XVIII, 11.

72. Psalmul IV, 7.

73. Psalmul CXLV, 16.

74. Neputând pătrunde în tainicele adâncuri ale Dumnezeirii, lumea și-o închipuie adesea în formă și cu atribute omenești, antropomorfic. Uzul acesta este frecvent în Sfânta Scriptură, mai ales în Vechiul Testament.

75. Adică numirile „nenăscut", „fără început"

76. Isaia XLI, 4

77. Isaia XLIII, 10.

78. Termenii tehnici din doctrina Capadocienilor, referitor la Dumnezeire, nu sunt cuprinși în Sfânta Scriptură. De aici și obiecțiile ridicate. Totuși rădăcina acestor termeni este în Sfânta Scriptură, ca de altfel toți termenii fixați de Sfinții Părinți cu privire la Sfânta Treime.

79. Aici Sfântul Grigorie nu-și pierde adversarul din ochi, numind, cu fină ironie, în categoria lucrurilor care și există și care se și spun că există, și expresia „silogismele", cu care eunomianii făceau demonstrarea Sfintei Treimi, expresia „răsturnarea credinței" și expresia „golirea tainei", adică coborârea nepătrunsului Mister al Sfintei Treimi la înșelătoarele și zadarnicile împletituri de silogisme ale artei de a vorbi subtil și înflorit.

80. Cuvânt cu cuvânt: care cugetă drept pe jumătate.

81. În sens ironic

82. Primul cutremur de pământ a fost când s-a dat Legea pe muntele Sinai lui Moise (Exod, XIX, 8.) al doilea când a încetat legea bunului, adică odată cu moartea lui Hristos și al treilea și ultimul va avea loc la sfârșitul lumii. (Evrei XII, 26-28).

83. Fapte XVI, 3.

84. Fapte XXI, 6.

85. Galateni V, II.

86. Psalmul LXXX, 6.

87. II Corinteni III, 18.

88. Luca IX, I

89. Ioan XX, 22.

90. Fapte II, 3.

91. Traducerea latină schimbă topica: „la începutul Evangheliei desăvârșind puterile după patimile lui Hristos insuflat, după înălțarea la cer apărând în limbi de foc"

92. Ioan XIV, 16-17

93. Ioan XVI, 7

94. Ioan XVI, 12 şi XIV, 26.

95. *Apocatastază*. După Origen, expresia aceasta înseamnă că, printr-un act de supremă bunătate dumnezeiască, fiinţele raţionale vor fi repuse în stare anterioară de prietenie cu Dumnezeu, cum era mai înainte de cădere în păcat. Latinii traduc prin „restitutio in integrum". De această repunere în stare de fericire anterioară şi de desăvârşită amiciţie cu Dumnezeu, se vor bucura chiar şi cei mai rătăciţi. Dar această doctrină, cum zice Cayré, este punctul slab al eshatologiei lui Origen. Sfântul Grigorie înţelege prin aceasta reîntoarcerea tuturor în gloria de la început.

96. Vezi II Petru I, 21. În referire la Sf. Grigorie Taumaturgul.

97. Iob XI, 17

98. Cel botezat în numele Sfintei Treimi este înfiat de Dumnezeu şi prin această înfiere îndumnezeit. Izvorul deosebit al îndumnezeirii este Sfântul Duh. Ne îndumnezeim prin naşterea din nou în botez, fiind înfiaţi prin Duhul, căpătând calificarea de Dumnezei, prin îndumnezeirea harică.

99. Luca II, 7

100. Luca I, 35, Matei I, 20.

101. Luca III, 21-22.

102. Luca III, 22.

103. Luca IC, 1

104. Luca IV, 18.

105. Matei XII, 22.

106. Matei XII, 28.

107. Fapte I, 9.

108. Fapte II, 4

109. I Corinteni II, 11. Isaia XI, 2.

110. Romani VIII, 9.

111. I Corinteni II, 16

112. II Corinteni III, 17. Înţelepciunea, I, 7

113. Romani VIII, 15.

114. Ioan XIV, 17; XV, 26; XVI, 13. I Ioan IV, 6.

115. II Corinteni III, 17

116. Isaia XI, 2.

117. Înţelepciunea I, 7-10.

118. Psalmul CXLIII, 10.

119. Psalmul LI, 10.

120. Psalmul LI, 12.

121. Romani VIII, 14.

122. Stephanus (Thesaurus linguae graecae) traduce: „sua ipsius natura, non alterius auctoritate sanctificans", adică „sfinţind prin natura lui însuşi, nu prin autoritatea altuia". Latinus traduce „natura non gratia sanctificans". Sensul cel mai apropiat este cel dat de Stephanus. Este vorba de un termen juridic. Consecinţa legală este garantarea dreptului la succesiune al adoptatului. Şi tocmai acesta este şi gândul Sfintei Scripturi (Romani VIII, 14 ...). Elias, comentând acest loc, spune că Duhul este Dumnezeu prin natură, fiindcă cum de nu ar fi, dacă îndumnezeieşte pe alţii?

123. I Corinteni XII, 11

124. Filipeni II, 1

125. Înţelepciunea I, 7

126. Efeseni I, 13-14

127. I Petru IV, 14.

128. Matei XXVIII, 19. II Corinteni XIII, 14

129. Matei XII, 31. II Tesaloniceni II, 8.

130. Luca XI, 20; Matei XII, 28.

131. Fapte II, 3, I Tesaloniceni V, 19; II Timotei I, 6

132. Evrei XII, 29.

133. În referire la Geneză I, 2.

134. Ioan III, 5, II Corinteni V, 17

135. Romani VIII, 11

136. I Corinteni II, 10-12.

137. Ioan XIV, 26; I Ioan II, 27

138. Ioan III, 8.

139. Ioan XVI, 13; Psalmul CXLII, 10.

140. Fapte X, 19; XIII, 2

141. Fapte XIII, 4.

142. Fapte XIII, 2.

143. Isaia LXIII, 10.

144. Fapte V, 9

145. I Corinteni II, 10.

146. Psalmul XXXVI, 9; Ioan VI, 63, Romani VIII, 10.

147. I Corinteni III, 16; VI, 19

148. I Corinteni XII, 11

149. Fapte II, 3.

150. I Corinteni XII, 11

151. Efeseni IV, 11; I Corinteni XII, 4; Romani VII, 6; Fapte XX, 28.
152. Înțelepciunea VII, 22-23.
153. I Corinteni II, 10.
154. Ioan XIV, 16.
155. Matei XII, 31.
156. Fapte V, 3.
157. Luca XI, 3.
158. Ioan XIV, 26; Luca XXIV, 49; Galateni IV, 6.
159. Evrei II, 4.
160. II Timotei I, 6; I Corinteni XII, 30.
161. Fapte II, 38; Ioan IV, 10; Fapte VIII, 20.
162. Ioan XX, 22.
163. Galateni III, 14; Luca XXIV, 49; Fapte I, 4.
164. Romani VIII, 26.
165. Vezi nota corespunzătoare de la cap. IX. din cuvântarea de față.

166. Aici nu este vorba de ochiul corpului, cum s-ar părea la prima citire, ci de ochi în general, ochi de apă, ochi de mugure la plante etc. Adică înseamnă gură, deschizătură, crater, gură de apă, prag sau ușe de apă. Într-adevăr, locul din care țâșnește izvorul din pământ este ca o gură sau ca un ochi. Elias parafrazează această expresie în felul următor: începutul sau prima țâșnitură a izvorului, din care țâșnește ca lumina dintr-un ochi.

167. Observația Sfântului Grigorie este justă. Într-adevăr, cum explică și Elias, atât ochiul sau gura apei, cât și izvorul și râul sunt unul și același lucru, sunt numiri deosebite ale unui singur subiect, după cum cineva ar numi o haină în trei chipuri: haină, veșmânt și acoperământ. Ochiul, izvorul și râul nu sunt trei ipostaze proprii, ci, deși apar separate, ele nu sunt în realitate decât o natură și o ipostază.

168. Comparația este extrem de frumos prinsă și descrisă. Cadrul natural al comparației este o descriere a legii refracției: un zid pe malul unei ape agitate; zidul luminat de o puternică strălucire a soarelui, refractată în apa în care se oglindește, este răsfrântă tremurător pe zid, pe suprafața corpului tare, din pricina mișcării apei; imaginea: O nemaipomenită vibrare de apă amestecată cu lumină, proiectată pe zid cu ajutorul razelor solare, care se scurge între apă și zid pe calea aerului de la mijloc; vibrarea este ciudată; jocul refracției se petrece cu atâta iuțeală încât privirea nu este în stare să deslușească firava margine dintre adunarea și risipirea acestei plămădiri materiale, încât o mișcare din această împletitură de șerpuite mișcări sau vibrări de lumină și apă nu

este mai mult decât multe mișcări și nici multe mișcări cu nimic mai mult nu sunt decât o singură mișcare.

169. La fel Sf. Hilarie (De Trinitate, lib. I, nr. 19) afirmă că în realitate nu există nici o comparație aptă să explice în mod absolut ce este în sine natura lui Dumnezeu: „Si qui nos, de natura Dei tractantes, comparationum exempla afferemus, nemo ea existimet absolutae in se rationis perfectionem continere comparatio enim terrenorum ad Deum nulla est ... Omnis igitur comparatio homini potius utilis habeatur quam Deo apta, quia intelligentiam magis significet quam expleat!"

Comparații din lumea materială „pentru a aduce cât mai aproape de ideile noastre de rând nepătrunsa taină a Dumnezeirii", se întâlnesc adesea la Sf. Părinți, precum: soarele, raza și lumina; rădăcina, tulpina și fructul; gura apei, izvorul și râul; rațiunea, voința și memoria, imagini care ne oferă, sub rezerva făcută de Sf. Grigorie de Nazianz, unitatea și diversitatea. Pentru exemplele în acest sens, vezi Macaire, Teologie Dogmatique orthodoxe, tom. I, 256-258, Paris 1859.

CUPRINS

CUPRINS

COLECȚIILE EDITURII HERALD

"CĂRȚI FUNDAMENTALE"

HERMES TRISMEGISTUS	Corpus Hermeticum
***	Bhagavad-Gita (volum bilingv român-sanskrit)
ŚANKARĀCHĀRYA	Upadesha-Sahasri

"MAEȘTRI SPIRITUALI"

OSHO	Meditația: arta extazului
MEISTER ECKHART	Cartea consolării divine
SRI AUROBINDO	Yoga lucrărilor divine
KRISHNAMURTI	Comentarii asupra vieții (vol.I, vol.II, vol.III)
OSHO	Viața este aici și acum
RAMANA MAHARSHI	Înțeleptul de la Arunāchala (vol.I, vol.II)
DALAI LAMA	Comorile budismului tibetan
TAISEN DESHIMARU	Zen și viața cotidiană
MAESTRUL DOGEN	ZEN: Tratate clasice
NISARGADATTA MAHARAJ	Eu sunt Acela (vol.I, vol.II)
SRI AUROBINDO	Yoga cunoașterii integrale

"EXPERIENȚA INTERIOARĂ"

MARIANA BURUIANĂ	Taina Mărturisirii
TAISEN DESHIMARU	Zen și artele marțiale
ILIE CIOARĂ	Ființa umană și adevărul absolut
OSHO	Iluminarea – eternul început
HEHAKA SAPA (Cerb Negru)	Marea Viziune

"COMORI ALE ORTODOXIEI"

***	Mica filocalie a rugăciunii inimii
ORIGEN	Tratat despre rugăciune
SF. GRIGORIE DE NAZIANZ	Cuvântări teologice

"AVENTURA SPIRITULUI"

KRISHNAMURTI	Viaţa eliberată
A.BAILEY	Tratat de meditaţie
C.JINARAJADASA	Evoluţia ocultă a umanităţii
PAPUS	Ştiinţa secretă
SATPREM	Sri Aurobindo - aventura conştiinţei
C.SINNET	Budismul esoteric
PITAGORA	Versurile de Aur
SATPREM	Mintea celulelor
KRISHNAMURTI	Eliberarea de cunoscut
OSHO	Meditaţia, calea perfectă
LAMA ANAGARIKA GOVINDA	Meditaţie creatoare şi conştiinţă multidimensională
BAIR T. SPALDING	Vieţile Maeştrilor

"LOGOS"

C.W. LEADBEATER	Francmasoneria: partea iniţiatică
PAPUS	Kabbala
LOBSANG RAMPA	Grota înţelepţilor
CH.BINDEL	Elementele spirituale ale numerelor
J. T. ADDISON	Viaţa după moarte în credinţele omenirii
J. de MARQUETTE	Mistica
LOBSANG RAMPA	Cunoaşterea de sine
PAPUS	Ştiinţa secretă

ÎN AFARA COLECŢIILOR

SERGIU AL-GEORGE	Arhaic şi universal
***	Dicţionar de teosofie, ştiinţe oculte, metafizică, masonerie
MARIN MARIAN BĂLAŞA	Jurnal indian
LILIANA POPESCU	Cânt de iubire (ed.bil. rom-engl)

EDITURA HERALD
Şos.Ştefan cel Mare Nr. 58, Bl. 39, Apt. 63,
Bucureşti
Telefon: 6198746; Fax: 2525660

Editor: Aurelian Scrima
Comanda 38; Coli tipar: 7
Format: 16/54x84

24.000 lei



Str. Teremiului nr. 2-4, sector 2 Bucureşti
Tel./fax 250 72 74



Tăria lui de spirit consta mai mult în faptul că nu încredința tuturor toate învățăturile, ci ținea seama de puterea de înțelegere a fiecăruia, cum ține seama un medic bun de starea bolnavului, dând fiecăruia doctoria potrivită, adică, nici nu încredința profanilor și celor slabi la înțelegere tainele cele mai ascunse, dar nici nu ascundea nimic bărbaților ajunși pe treapta desăvârșirii.

Așa de mult s-a distins Sfântul Grigorie în privința pătrunderii adânci a dogmelor și teologiei, încât, deși mulți bărbați s-au ocupat cu teologia în decursul veacurilor și au ajuns renumiți pentru înțelepciunea lor, singur el - după Ioan Evanghelistul - a primit titlul de Teologul și acest titlu i-a fost rezervat apoi numai lui. Și precum toate virtuțile erau concentrate în inima lui, nu i-a lipsit nici darul de a profeți.

Preotul Grigorie
(sec. VIII)

ISBN 973-9453-05-8

